

INSTITUTIONES

PHILOSOPHIÆ WOLFIANÆ

In usus Academicos adornatæ

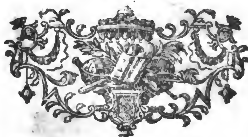
OPERA

LUDOVICI PHILIPPI THÜMMIGGII

PROFESSORIS MATHESEOS, ET PHILOS. ORDINARII, REG. SOC. SCIENT. BOR. SODALIS.

Editio secunda Veneta accuratior, & emendatior; cui præter rerum, & capitum indicem addita est Wolfii Vita.

TOMUS SECUNDUS.

VENETIIS,
APUD BENEDICTUM MILOCCUM.
MDCCLXXIV.
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

LUDOVICUS PHILIPPUS THUMMIGGIUS

LECTORI BENEVOLO SALUTEM.

INstitutionum *Philosophiæ Wolffianæ* tomus nunc sistitur posterior B. L. non ex vano eundem applausum expectans, quo, eoque publico, exceperunt priorem viri cordatissimi. Non sine voluptate intueor, quod ringentibus licet in angulo invidis & frementibus nostris persecutoribus spe mea & scopo præfixo non exciderim, qui fuit eminentioris eruditionis promotio, & detestabilium imputationum, quibus Philosophiam hanc presserunt, exoptatissima remotio. Etenim multis in locis egregio cum successu lectionibus academicis inservire impense lætor. Non inesse iisdem tam horribilia opinionum monstra, quæ per equuleum grammaticale extorserunt osores Wolffiani, nunc aperte fatentur multi & tantum non ex eorum numero, quos sparsi rumores & adversariorum antesignani spissima volumina, eum in finem callida confusione consarcinata, aut dubios aut indignantes reddiderant, antequam ipsam autoris mentem evolverent perpenderentque.

Disciplinas continet philosophicas practicas, quas non tantum secundum demonstrativam methodum elaboratas, sed & ordine collocatas deprehendes, qui in scholis in consuetudinem abiit: vere practicas easdem ideo salutabis, quia non in solis præceptis acquiescunt, sed & modum sufficientem edocent, quo iisdem satisfit. Hoc utrumque est, quod ipsis peculiare tribues B. L. quando easdem penitus intelligere oleum dederis & operam. Eo ipso autem collapsuram fore omnem falsissimarum consequentiarum molem, qua systema harmoniæ præstabilitæ tanquam philosophiæ practicæ inimicissimum opprimere nitebantur, confidenter spero. Quid Philosophiæ practicæ est cum systemate harm.

præ-

præstabilitæ? Omnis enim sumit animam & corpus ita agere debere, ac si in se mutuo influerent. Sumit ergo morum doctor influxum physicum tanquam realem, perinde ac astronomus motum primi mobilis supponit realem, & motum vertiginis ita concipit, ut in determinandis phœnomenis idem sit, ac si cœlum moveatur circa tellurem.

In Metaphysicis ivimus demonstratum, Deum elegisse mundum propterea, quod optimus. Hac mundi optimi electione in Deo libertatem tolli, cuncta fato subjici, & in stolidum absolutissimum recidere vociferantur. Enimvero, quis dixerit, violari libertatem nostram, propterea, quod in moralibus & politicis optimum, utinam nobis obtentu semper possibile, eligamus, hoc est, media præferamus, quæ scopo magis satisfaciunt ceteris, quæ minus idonea concipiuntur? aut quis ideo dixerit, cuncta fato subjici aut in stolidum absolutissimum recidere?

Prostat in Bibliotheca Bremensi Historico-Philologica & quidem classis octavæ fasciculo primo pag. 47. *Almonii Utinis* Demonstratio Theologico-Philosophica, quod idea electi mundi optimi a Deo, salva ejus sapientia & libertate removeri nequeat. Quisquis sit autor, qui hoc sub nomine latere voluit: eundem tamen non minus perspicaciter quam candide de omni hac materia & hinc exorta controversia pronunciasse ingenue fatendum est, & ad quem tanquam ad virum tam solide eruditum, quam ab omni partium studio alienissimum merito ablegare possumus obtrectatores. Tædet meminisse aliarum sine omni fronte nobis vel maxime invitis obtrusarum hypothesium: Tu, quisquis sis, Lector, bonæ causæ fave, & fruere laboribus hoc sane animo susceptis, ut scientiæ vigeant, & sic quoque nomen Dei sit benedictum in secula.

Dab. Cassellis die 4. Maji An. 1726.

IN-

INDEX
CAPITUM
TOMI POSTERIORIS.

nstitutionum Philosophiæ Practicæ Universalis.

PARTIS PRIMÆ.

De Theoria.

PARTIS II.

De Praxi.

Institutionum Juris naturalis Ethici.

PARTIS PRIMÆ.

CAP.

PARTIS II.

De Jure naturali politico.

Institutionum Philosophiæ Moralis, seu Ethicæ.

SECTIONIS I.

SECTIONIS II.

CAP.

CAPITUM.

SECTIONIS III.

SECTIONIS IV.

Institutionum Politicæ, seu Philosophiæ Civilis.

PARTIS PRIMÆ.

PAR-

INDEX CAPITUM.

PARTIS II.

SECTIONIS PRIMÆ.

De Republica constituenda.

SECTIONIS III.

De administranda Republica.

IN-

INSTITUTIONES PHILOSOPHIÆ PRACTICÆ UNIVERSALIS

PROLEGOMENA.

§. 1. PHilosophia *practica* est scientia affectiva practica dirigendi actiones liberas.

§. 2. *Affectiva* dicitur, quatenus movet voluntatem ad appetendum vel aversandum.

§. 3. *Practica* vocatur, quatenus facultatem locomotivam determinat ad actus externos exequendos vel omittendos.

§. 4. *Philosophia practica universalis* est, quæ tradit actionum liberarum determinandarum regulas generalissimas.

§. 5. Principia adeo ejus communia sunt omnibus philosophiæ practicæ partibus specialibus.

§. 6. Hæc porro disciplina continet artificia inveniendi veritates morales atque politicas.

§. 7. Unde utilitas ipsius insignis elucet.

§. 8. Et hujus utilitatis gratia condidit eam Philosophus, ac jam anno 1703. methodo mathematica conscriptam in lucem publicam protulit, primum specimen academicum editurus.

PARS I.

De theoria philosophiæ practicæ generalis.

CAP. I.

De actionum humanarum differentia.

§. 9. Actiones hominum duplices sunt. Aliæ per essentiam, & naturam mentis determinantur, aliarum determinatio in nostra potestate posita est. Illæ dicuntur *actiones naturales*, hæ autem *liberæ*.

§. 10. Actiones liberæ itidem duplices sunt. Aliæ enim tendunt ad mentis, corporis statusque nostri externi perfectionem; aliæ autem ad mentis, corporis statusque externi imperfectionem.

§. 11. Quicquid nos statumque nostrum perficit bonum est: quod nos ac statum nostrum imperfectiorem reddit, malum (§.102. *Psychol.*). Actiones igitur liberæ vel bonæ sunt vel malæ (§.10.).

§. 12. Quoniam vero actione sic vel aliter determinata, perfectio vel imperfectio mentis, corporis atque status nostri externi necessario sequitur; ideo actiones aliæ per se sunt bonæ, aliæ per se malæ. Atque in eo consistit *intrinseca* actionum liberarum *moralitas*, sive earundem *intrinseca honestas* atque *turpitudo*.

§. 13. Quoniam appetitus cum sensitivus, tum rationalis in bonum fertur, aversatio autem a malo abhorret (§.105.138.*Psychol.*): actiones per se bonæ sunt appetibiles; per se malæ aversabiles.

§. 14. Et quoniam nil appetimus nisi sub ratione boni, nec quicquam aversamur nisi sub ratione mali (§. 140. *Psychol*): ideo actiones per se honestas non possumus non appetere, per se turpes non possumus non aversari (§.12.), ubi eas distincte cognoscimus (§.7. *Log.*). Cur vero non semper exequamur, quas bonas videmus & probamus, infra docebimus.

§. 15. De actionum igitur intrinseca moralitate judicaturus attendere debet ad ea, quæ ex actione sua necessa-

sa-

sario consequuntur. Si enim sequatur mentis, corporis atque status externi perfectio, erit intrinsece bona: sin vero imperfectio, mala (§.12.).

§. 16. Actiones naturales suis gaudent rationibus finalibus, per quas determinantur (§.10.*Cosmol.*), v. gr. ventriculus digerit cibum, quia corpus nutrimento eget, ut restituatur, quod transpiratione abiit (§.310.*Phys.*); hac vero restitutione opus est, ut corpus conservetur. Quodsi igitur actiones liberæ per easdem rationes generales determinantur, v. gr. ut in assumendo cibo ac potu corporis conservandi habeatur ratio; inter actiones liberas & naturales datur consensus, adeoque actiones tendunt ad hominis perfectionem (§.44. *Ontol.*).

§. 17. Eodem modo patet, actiones omnes liberas inter se consentire debere, siquidem ad perfectionem hominis tendunt.

CAP. II.

De obligatione, & lege naturali.

§.18. *Obligatio* in genere dicit connexionem motivi cum actione, v. gr. magistratus obligat rebus alienis inhiantes ad omittendum furtum, constituta hujus criminis pœna. Cum igitur pœna sit furti consequens, idque hypothetice necessarium (§.30. *Ontol.*); a quo homo abhorret (§.139. *Psychol.*): in motivorum numero locum habet (§.141. *Psychol.*). Magistratus adeo motivum quoddam connectit cum actione, dum rebus alienis inhiantes ad furtum omittendum obligat.

§. 19. Cum in ipsa hominum rerumque natura contineantur rationes, ob quas actiones per se honestæ appetibiles, per se autem turpes aversabiles sunt (§.12. 13.): ipsa hominum rerumque natura motiva connexa sunt (§.141. *Psychol.*), ut adeo ipsa hominis rerumque natura constituta sit aliqua obligatio, quam *obligationem naturalem* appellamus.

§. 20. Unde elucet, per ipsam rerum naturam nos obligari ad actiones per se honestas committendas, per

ſe vero turpes omittendas (§. 19.); hoc eſt, ad committendas eas, quæ ad perfectionem noſtram tendunt, omittendas vero eas, quæ ad imperfectionem vergunt (§.12.16.).

§. 21. Rationes ex ipſa hominis rerumque natura petitas in dubium vocare nequit, qui vel Deum dari præfracte negat, vel Autoris Univerſi ſeu veri Dei ignorantia laborat, attributa ejus diſtincte non agnoſcens. Unde ſequitur in ipſa hypotheſi impoſſibili athei, adeoque multo magis in hypotheſi ejus, qui non niſi confuſam quandam Numinis ſupremi notionem habet, adhuc ſubſiſtere obligationem naturalem (§.19.). Dico hypotheſin illam impoſſibilem, propterea quod nulla daretur natura rerum, ſi Deus eſſet nullus (§. 9. *Theol. natur.*).

§. 22. Obligatione itaque naturali in ruborem dantur athei, in hypotheſi ſua impoſſibili omnem vivendi licentiam ſibi fingentes, cum inde redarguantur, quod ipſam hominis naturam exuere debeant, ſi iſtiuſmodi licentiæ locum eſſe velint, quæ ex ipſorum hypotheſi impia minime ſequitur.

§. 23. *Lex* eſt regula, juxta quam actiones liberas determinare obligamur.

§. 24 Regula igitur iſta, qua præcipitur *actiones ad perfectionem noſtram tendentes eſſe committendas, quæ vero ad imperfectionem tendunt, eſſe omittendas*, eſt lex ipſa rerum natura conſtituta (§.20.23.), quam ideo *Legem naturalem* ſalutamus.

§. 25. Lex naturæ nos obligat ad actiones per ſe honeſtas committendas, per ſe turpes omittendas (§.24. 20.); ſed actiones per ſe honeſtæ atque turpes, tanquam neceſſario tales (§.12.), immutabiles ſunt (§.28. *Ontol.*): *Lex* adeo *naturæ immutabilis* eſt, conſequenter & *æterna* (§ 29. *Ontol.*).

§. 26. Et quoniam eadem omnium actionum cum liberarum tum naturalium conſenſum urget (24.16.); omnes quoque actiones liberæ, qualeſcunque tandem ſint, per eam determinari poſſunt. Ideo etiam *adæquata* dicitur.

§. 27. Toto igitur aberrant cœlo, qui exinde, quod ho-

homo actiones suas ad sui perfectionem dirigere teneatur, inferunt, eum non nisi proprium commodum sectari debere. Patebit enim deinceps, directionem actionum ad sui perfectionem subsistere non posse, nisi una gloria Dei illustretur, & aliorum hominum perfectio perinde ac nostra promoveatur.

§. 28. Qui per rationes ab ipsa rerum natura derivatas actiones suas determinat; is earundem cum natura rerum nexum perspicit (§. 8. *Cosmol.*), atque adeo lex naturæ (§. 14. 16.) per rationem innotescit (§. 88. *Psychol.*), ut actionum liberarum determinatio cum earundem juxta legem naturæ compositione eadem sit.

§. 29. Quoniam lex naturæ actiones hominis per rationes ab ejus natura derivatas determinat (§. 24. 16.); illa determinatio *naturæ humanæ* convenire dicitur. Unde omnino affirmari potest, actionum humanarum cum natura hominis convenientiam esse legis naturalis principium (§. 93. *Ontol.*).

CAP. III.

De Deo auctore legis naturalis.

§. 30. Deus rerum omnium ipsiusque hominis naturam libere constituit (§. 15. *Theol. nat.* & 72. *Cosmol.*). Cum adeo naturæ auctor sit: obligationis quoque naturalis (§. 19.), atque adeo ipsius etiam legis naturalis auctor est (§. 24.).

§. 31. Est itaque obligatio naturalis, divina obligatio: & lex naturalis, lex divina. Nimirum *obligatio divina* dicitur, quæ Deum habet auctorem (§. 18.); & *lex divina*, si obligationis auctor Deus fuerit (§. 23.).

§. 32. Cum Deus mundum hunc produxerit perfectionis suæ manifestandæ gratia (§. 37. *Theol. nat.*) & fini huic suo convenienter (§. 41. *Theol. nat.*), sibimetipsi contrariari nescius (§. 32. *Theol. nat.*): non potest non velle, ut homo ita determinet actiones suas liberas, quo naturalibus consentiant; consequenter ut eas committat, quæ ad sui perfectionem tendunt, omittat vero, quæ imperfectionem causantur (§. 16.); atque ut faciat, quæ

naturæ suæ conveniunt; fugiat; quæ eidem repugnant (§.29.). Vult igitur Deus, ut homo actiones suas ad legem naturæ componat (§.24.).

§. 33. Qui igitur secundum legem naturæ adeoque secundum rationem (§.28.), atque naturæ suæ convenienter (§.29.) vivit; is vitam suam ad voluntatem Numinis componit.

§. 34. Omnia subsunt decreto (§.61. *Theol.nat.*), & directione Numinis (§.75. *Theol.nat.*): quamobrem nec fata hominum, sive prospera, sive adversa, independentia a Dei decreto & directione dici possunt. Testatur autem experientia, non modo eadem sæpissime ita actionibus humanis respondere, ut bonas prospera, malas adversa sequantur; verum etiam ut homini præbeant motiva bonarum patrandarum, malarum vero omittendarum, qualibus maxime opus habet. Deus itaque motiva ista cum actionibus humanis connectens, homines ad eas omittendas vel committendas obligat (§.18.). Datur itaque præter obligationem naturalem (§.19.) a Deo constitutam (§.31.), adhuc alia, quam ad differentiam a naturali indicandam *obligationem divinam* appellamus.

§. 35. Enim vero omnia hominum fata sive prospera fuerint sive adversa, posse motivorum vicem subire, haud ægre admittet, ad sequentia animum attendens: Fata prospera si comitantur actiones malas, quibus tanquam causæ (§.94. *Ontol.*) tribui nequeunt, effectus bonitatis divinæ agnoscuntur (§.83. *Theol. Nat.*), id quod motivum esse potest, ut vitam ad voluntatem Numinis, consequenter ad legem naturalem componamus (§.33.). Cum homines sæpe in altum tollantur, ut lapsu graviore ruant; fortuna prospera actionum malarum comes motivum erit, ne rebus secundis nimium tribuens elato sis animo. Quatenus fata adversa ad prospera viam sternunt, motivum fiduciæ erga Deum præbent. Accedit, quod eadem sint motiva ad actiones malas fugiendas, quas alias patrare nulli dubitaremus. Quodsi ergo scruteris in dato quolibet casu obvio, quomodo fata sive prospera sive adversa actionum liberarum motiva esse queant, singularem illam obligationem divinam naturali contradistinctam suspicies.

§. 36.

§. 36. Actio legi conformis dicitur *moraliter bona*; legi difformis, *moraliter mala*: ut adeo actionum cum lege conformitas sit *bonitas moralis*, difformitas *turpitudo moralis*.

§. 37. Deus quatenus hominem obligat ad actiones naturæ humanæ convenientes, dicitur *Legislator*. Quamobrem cum non modo obligationis naturalis auctor sit (§. 30.), verum etiam alia adhuc ratione hominem obliget (§. 24.); Deus omnino legislatorem agit.

§. 38. *Christus* nos docuit, motiva a futuro post hanc vitam statu esse desumenda: unde multo magis apparet Deum esse legislatorem. Enimvero quæ divinitus revelata sunt, ignorat ratio, etsi eadem eidem non repugnent, quin potius consentanea agnoscantur, quam primum intelliguntur (§. 274. *Psychol.*).

CAP. IV.

De pœnis, & præmiis.

§. 39. P*Oena* dicitur malum, quod cum actione connectit legislator tanquam motivum eam omittendi vel committendi.

§. 40. *Præmium* contra dicitur bonum, quod cum actione connectit legislator tanquam motivum eam committendi vel omittendi.

§. 41. Pœnarum itaque ac præmiorum constitutione introducitur obligatio (§. 18.).

§. 42. Cum Deus obligationis naturalis auctor sit (§. 30.), naturalis autem obligatio iis nitatur, quæ actionem per se honestam vel turpem necessario consequuntur (§. 12. 19.); necessarii actionum nostrarum effectus in pœnarum & præmiorum numero recte habentur (§. 39. 40.).

§. 43. Similiter cum Deus fata hominum esse velit actionum committendarum vel omittendarum motiva, sive prospera fuerint, sive adversa (§. 35.); nihil obstat, quo minus eadem in pœnarum, & præmiorum numero habeantur, etsi causas suas habeant naturales.

§. 44. Malum cum actione necessario connexum dicitur *pœna naturalis*; quod vero connectitur cum a-

ctione libera ex legislatoris voluntate, dicitur *pœna positiva*.

§. 45. Similiter bonum cum actione necessario connexum vocatur *præmium naturale*; quod vero connectitur cum actione libera ex legislatoris voluntate, dicitur *præmium positivum*.

§. 46. Actiones igitur per se turpes singulæ suas habent pœnas naturales (§.43 44.).

§. 47. Similiter actiones per se honestæ singulæ sua habent præmia naturalia (§. 42.45.), sua itidem positiva divina (§.43.46.).

§. 48. Qui Deum vel esse negat, vel ignorat: is non agnoscit, eum esse obligationis naturalis auctorem (§.30.), consequenter nec Deum legislatorem (§.37.), nec pœnas naturales, neque præmia naturalia (§. 44. 45.), multo minus pœnas positivas & præmia positiva (§.*cit.*) agnoscit, etsi ipsum non lateant, quænam sive necessario sive contingenter hominum actiones consequantur.

CAP. V.

De virtute, & vitio.

§. 49. Virtus est habitus actiones suas legi naturali conformiter dirigendi.

§.50. Virtute itaque præditus actiones suas dirigit ad perfectionem sui (§. 42.), adeoque curæ cordique habet, ut inter omnes actiones liberas, tum & inter liberas atque naturales detur consensus (§.16.17.).

§. 51. Lex naturalis nititur obligatione naturali (§.24.); obligatio autem naturalis absolvitur motivis ab intrinseca honestate, & turpitudine petitis (§.19.): quamobrem virtute præditus actiones legi naturali conformes committit ob earundem bonitatem, eidem difformes omittit, ob earum malitiam intrinsecam.

§. 52. Nimirum quia actiones legi conformes ad perfectionem sui tendere agnoscit (§. 24.), inde voluptatem percipit (§.95.*Psych.*). atque adeo ipso sensuum judicio bonas reputat (§.103. *Psych.*); consequenter conspirante appetitu sensitivo & rationali (§.106.138. *Psychol.*) fortius

ap-

appetit (§.140. *Psychol.*), atque adeo libere & lubenter agit (§.157. *Psychol.*), quod legi conforme est.

§. 53. Qui habitu pollet edendi actiones legi conformes, in eo voluptas prædominari debet, quam ex istis actionibus percipit, cum *habitus* sit agendi promptitudo. Homo itaque virtute præditus cum gaudio peragit, quod est legi naturali conforme (§.49. *Phil. Pract. univ.* & §. 113. *Psychol.*).

§. 54. Ceterum cum libere & lubentissime agat, quod est virtutis (§.52.): non opus habet pœnis, ut ad actiones legi conformes adducatur.

§. 55. Nec virtute præditus est, qui edit actionem legi naturali extrinsece conformem metu pœnæ, vel etiam spe præmii positivi: cum desit intrinseca conformitas, quam perinde atque externam urget lex naturalis (§. 16. 17. 24.), propterea quod desit mentis judicium, desit inde elicitus appetitus rationalis, & repugnante appetitu proprio coacte agimus, eodem prævalente, quamprimum pœnæ excussimus metum.

§. 56. *Vitium* est habitus actiones suas ratione contraria dirigendi, quam lege naturali præscribitur.

§. 57. Homo itaque vitiosus actiones suas dirigit ad imperfectionem sui (§. 24.), adeoque non curat inter omnes actiones liberas, multo minus inter liberas, & naturales consensum (§. 16. 17.), ut adeo ipsius actiones sibi mutuo contrarientur.

§. 58. Quoniam nemo appetit malum nisi sub ratione boni, nec aversetur bonum, nisi sub ratione mali (§. 140. *Psychol.*): homo, vitio deditus aut ignorat honestatem & turpitudinem actionum intrinsecam, ob quas appetibiles & aversabiles sunt (§. 12.), aut sensum stans judicio ex actione mala voluptatem majorem, quam ex bona, vel ex bona tædium prorsus percipit (§. 103. *Psychol.*).

§. 59. Quamobrem cum vitio deditus lubenter non agat, quod legi conforme: vel metu pœnæ vel spe præmii (§. 41.) adducendus ad actiones legi conformes, & ab actionibus legi difformibus abducendus.

§. 60. Ex actione itaque honesta cum voluptatem minime percipiat, aut saltem minorem, quam ex turpi

(§. 52.

(§.52.58.): nec cum gaudio peragit, quod legi conforme, nec omittit, quod eidem difforme (§.113.*Psych.*). Parum lubens & quasi coacte agit, imo subinde cum tristitia (§. 114.*Psychol.*).

§. 61. *Infirmitatem naturalem* dicimus impotentiam naturalem, actiones suas ad legem naturalem tanquam normam componendi.

§. 62. Dicitur autem *impotentia naturalis*, cui tollendæ pro rerum nostrarum statu non sumus pares.

§. 63. Infirmitati naturali tribuendum, quod homines legi naturali subinde contraria agant, dum summo studio in id incumbunt, ut agant ei conformia. Quando istud ad infirmitatem naturalem referri debeat, ex notione impotentiæ naturalis decidendum (§.62.).

§. 64. *Virtus* quæ nititur non nisi motivis ab intrinseca actionum honestate & turpitudine petitis, *philosophica* dicitur Philosopho, atque infimi gradus est, cum etiam motiva peti possint a voluntate & attributis Numinis, itemque a veritatibus revelatis, quæ opus redemtionis concernunt: qua de re suo loco quædam dicemus fusius, quando officia hominis erga Deum explicaturi sumus.

CAP. VI.

De beatitudine, & felicitate hominis.

§. 65. HOmo actiones suas dirigere tenetur ad sui ipsius perfectionem (§.20.), hoc est, dare operam, ut actiones naturales & liberæ per easdem rationes finales determinentur (§.16.). Quoniam adeo perfectionis obtinendæ gratia actiones has, non alias edere tenetur; erit illa perfectio finis ipsius (§.97.*Ontol.*), isque ultimus, cum intermedii omnes ad eundem tendere debeant (§.102.*Ontol.*).

§.66. Qui actiones suas dirigit ad sui perfectionem, is easdem rationibus finalibus iisdem determinat, per quas determinatæ a Deo sunt naturales (§. 16.): sed Deus actiones naturales ultimo determinavit per gloriam suam (§.37.*Theol. nat.*), ut creaturæ sint specula per-

perfectionum divinarum (§.38. *Theol.nat.*). Quamobrem qui actiones suas dirigit ad sui perfectionem, is easdem ultimo per gloriam Numinis determinare debet, ut nempe ex illa determinatione eluceat, eum agnoscere attributa & opera divina. Ad hanc ultimam rationem, qui in actionum suarum determinatione attendit, is *gloriam Dei* illustrare dicitur. Unde patet, quod supra annuimus (§.27.), directionem actionum ad sui perfectionem subsistere non posse, nisi una gloria Dei illustretur.

§.67. Homo quoque voluptatem percipit ex perfectione aliena, nisi affectus contrarii obstiterint. Quodsi itaque actionibus naturalibus consentire debent liberæ (§.16.), ad alterius perinde, atque ad sui perfectionem actiones suas dirigere tenetur. Si secus faciat, actiones liberæ naturalibus contrariantur: id quod naturæ humanæ imperfectionem arguit (§.44. *Ontol.*). Unde denuo elucet, quod itidem (§.27.) monuimus, directionem actionum ad sui perfectionem subsistere non posse, nisi aliorum hominum perfectio perinde ac nostra promoveatur.

§.68. Homini, creaturæ finitæ summa perfectio communicari nequit: id quod experientia abunde evincit. Sane *Confucius* a decimo quinto ætatis anno usque ad finem vitæ actionum directioni ad sui perfectionem vacans, omnemque curam atque industriam suam huc convertens, ipso septuagesimo ætatis anno se adhuc profecisse expertus est, a meta autem perfectionis multum adhuc abesse agnovit. Hominis itaque esse intelligitur, continuo progredi ad majores perfectiones, atque hoc summum bonum est, quod hac in vita obtineri potest. *Beatitudo* igitur *philosophica* seu *summum bonum* est non impeditus progressus ad majores in dies perfectiones (§.14. *Log.*).

§.69. E contrario patet, *summum* hominis in hac vita *malum* esse continuum progressum ad majores in dies imperfectiones.

§.70. Liquet inde porro, summum bonum legis naturalis custodia obtineri; ea autem violata amitti (§.24.68.), quippe quod virtutis est indivulsus comes (§.49): summum contra malum legis naturalis neglectum consequi (§.24.69.), quippe quod vitii indivulsus comes (§.56.) est.

§.71.

§. 71. Cum ex perfectionis intuitu voluptas nascatur (§. 95. *Psychol.*), & summum bonum in non impedito progressu ad majores in dies perfectiones consistat (§. 68.); summum hominis bonum, ad quod in hac vita pervenire ipsi datur, cum constante voluptate conjungitur.

§. 72. Status voluptatis seu lætitiæ (§. 113. *Psychol.*) constantis, aut si mavis, durabilis *felicitatem* hominis absolvit.

§. 73. Summum igitur bonum felicitatem parit (§. 71. 72.); consequenter felicitas legis naturalis custodia obtinetur, virtutis præmium certissimum (§. 42. 70.).

§. 74. Differt autem voluptas & lætitia durabilis a minus durabili in eo, quod ista nunquam in tædium aut dolorem degeneret; hæc vero e contrario, vel tædium atque dolorem pariat, vel in alterutrum imo utrumque tandem degeneret (§. 96. *Psychol.*).

§. 75. Hinc status lætitiæ minus durabilis speciem felicitatis mentitur (§. 70.): qua decipiuntur a ratione alieni (§. 88. *Psychol.*).

§. 76. *Bonum verum* est, quod voluptatem durabilem largitur; *bonum* autem apparens, quod minus durabilem.

§. 77. Bona igitur apparentia nihil conferunt ad hominis felicitatem (§. 72.).

§. 78. *Infelicitas* hominis est status tædii ac tristitiæ durabilis.

§. 79. Non absimili, quo ante usi sumus, modo ostenditur, summum hominis malum cum durabili tædio ac tristitia conjungi, consequenter infelicitatem parere (§. 78.), & legis naturalis neglectum esse infelicitatis causam (§. 70.).

§. 80. Ex antecedentibus porro evidens est, quomodo differant tædium ac tristitia durabilis (§. 74.), quænam sit infelicitas apparens, & quænam differentia inter malum verum & apparens intercedat (§. 76.).

§. 81. Quoniam legis naturalis custodia felicitate potimur (§. 73.), ea autem violata in infelicitatem incurrimus (§. 79.); Dei bonitati acceptum ferendum est quod nos ad illam obliget (§. 34. 35.), ut adeo Deus legislator (§. 37.) parentis personam tueatur non nisi salutaria præcipientis & adversa vetantis.

CAP.

CAP. VII.

De conscientia.

§.82. Homini tribuitur *conscientia*, quatenus facultatem habet de moralitate actionum judicandi, scilicet an actio bona sit, vel mala, sive per se (§.12.), sive moraliter (§.36.), & num hæc actio sit committenda, an vero omittenda. *Judicium* in casu priori *theoreticum*, in casu posteriori *practicum* audit.

§.83. Si judicium fuerit verum, *conscientia* dicitur *recta*; sin falsum, *erronea*.

§.84. Quodsi de veritate judicii fuerimus convicti, *conscientia certa* est; si saltem probabiles rationes ejus habeamus, *probabilis*: si denique ambigemus, utrum verum sit an falsum, *dubia*.

§.85. Hinc *scrupuli conscientiæ* appellantur rationes in contrariam contradictionis partem, nobis succurrentes.

§.86. Si judicium fertur ante actionem patratam, *conscientia* dicitur *antecedens*; si a patrata actione, *consequens*.

§.87. Si idem theoreticum fuerit, *conscientia* vocatur *theoretica*; si practicum, *practica* (§.82.).

§.88. Si judicium practicum feratur, nondum spectatis singularibus circumstantiis, *theoretico-practica* audit; si vero circumstantiarum singularium habeatur ratio, *practice practica*.

§.89. Si non omnium circumstantiarum singularium habeatur ratio, *conscientiam incompletam* Philosophus vocat: quodsi vero omnes attendantur, *completam*.

§.90. Mens, ubi judicium fert affectuum impetu abrepta, *conscientiam* habet *servam*; in casu opposito *liberam*.

§.91. Si ob rationes a circumstantiis singularibus desumtas judicium de actionis moralitate mutetur, fieri potest, ut contra conscientiam cum theoreticam (§.87.), tum theoretice imo practice practicam, sed incompletam (§.88.89.) agamus (§.145. *Psychol.*). Atque tum meliora

liora

liora videmus beneficio conscientiæ theoreticæ (§.87.) ac probamus beneficio conscientiæ theoretice practicæ atque liberæ (§.88.89.), deteriora sequimur beneficio conscientiæ practicæ completæ & imprimis servæ (§.88. 89. 90.).

§. 92. Quoniam anima voluntatem non mutat, nisi aliis oblatis rationibus, quas ad hanc mutationem sufficientes judicat (§.149. *Psychol*), in conscientia autem completa omnes circumstantiæ singulares attendantur (§.89.), & si recta fuerit & certa de veritate judicii sui agens convictus sit (§.83.84.), si libera denique, omnis affectuum impetus absit (§.90.); ut homo contra conscientiam completam agat si recta, certa atque libera fuerit, fieri non potest.

§. 93. Qui contra conscientiam practice practicam agit, propterea quod serva, dicitur homo *nullius conscientiæ*: contra, quia conscientia fruitur libera, *conscientiosus*.

§. 94. Identitas conscientiæ consequentis ab antecedente dicitur *excusatio*; diversitas vero consequentis ab antecedente *accusatio conscientiæ*. Illi quidem locus est, si antecedens fuerit recta & certa (§.83.84.); hæc autem metuenda, si antecedens fuerit erronea (§.83.), vel etiam dubia atque probabilis (§.84.).

§. 95. Parit autem accusatio conscientiæ tædium, mater nempe pœnitentiæ (§. 121. *Psychol.*), pudoris (§.123. *Psychol.*), imo & metus ac desperationis (§.127. *Psychol.*), terroris & iræ (§.128.132. *Psychol.*).

§. 96. E contrario excusatio conscientiæ voluptate nos perfundit, parens nempe acquiescentiæ in se ipso (§.120. *Psychol.*), gloriæ (§.122. *l. cit.*), imo & spei atque fiduciæ (§.125. *l. cit.*) ac felicitatis (§. 72.).

§. 97. Tædium animique ægritudines cum affectibus molestis, quæ conscientiam consequentem comitantur, dicuntur *morsus conscientiæ*, pro diverso affectuum gradu diversi, & infelicitatis pars minime postrema (§.78. *Psychol.*).

§. 98. Defectus conscientiæ antecedentis & consequentis hominis ex consuetudine agentis (§.146. *Psychol.*) est id, quod *somnum conscientiæ* appellamus, qui adeo sen-

sensuum & imaginationis vitio contrahitur, dum bonum reputatur, quod sensuum judicio voluptatem parit; malum vero, quod tædium creat (§. 103. *Psychol.*).

§. 99. Quodsi ex actionibus patratis vel omissis tandem aliquod enascitur tædium, ut de iisdem judicium ferre obligemur; conscientia consequens dum redit (§. 86.), *evigilare* dicitur.

§. 100. Qui nullum ex actione patrata tædium percipit, seu dolorem sentit, conscientia consequente se se exerente; is fruitur *conscientia tranquilla*: in casu opposito autem *inquieta*, quæ adeo infelicitatis parens (§. 78.).

§. 101. Cura de rectitudine & certitudine *conscientiæ* dicitur ejusdem *custodia*.

§. 102. Quoniam conscientia motiva suppeditat actionum bonarum committendarum, malarum vero fugiendarum (§. 95. 96. 97. *Phil. Pr. univ.* & §. 141. *Psychol.*); ideo nos obligat ad actiones per se honestas committendas & per se malas fugiendas (§. 18.); atque ideo lex naturæ (§. 24.) est itidem lex conscientiæ (§. 23.).

PARS II.

De praxi philosophiæ practicæ generalis.

CAP. I.

De modo perveniendi ad summum bonum seu felicitatem terrestrem.

§. 103. Cum felicitas terrena legis naturalis custodia obtineatur (§. 73.), lex vero naturæ urgeat perfectionem sui (§. 24.), tanquam finem ultimum (§. 65.); illam obtenturus sui perfectionem finem ultimum omnium actionum constituere ac adeo omnes omnium actionum fines eidem ita subordinare tenetur, ut sint instar medii ad eum ducentis (§. 102. *Ontol.*), & hoc ipso sapiens (§. 286. *Psychol.*) & ordinata (§. 41. *Ontol.*) directio absolvitur.

§. 104. Patet e contrario, actionum directionem esse in-

insipientem & inordinatam, si non omnes ad finem ultimum conspirent, imo tum sibi mutuo, tum eidem repugnant.

§. 105. Mentis igitur aciem ad hoc elevaturus, ut actionis cujuscunque cum fine ultimo nexum perspiciat, 1. mentis, corporis atque status externi perfectiones, 2. omnes actiones liberas, sive fuerint cogitationes animæ, sive motus corporis ab ejus arbitrio pendentes, & 3. omnia objecta externa, quibus habemus opus, dividat in sua genera suasque species (§. 11. *Log.*), 4. ex notionibus horum generum harumque specierum distinctis determinet (§. 58. *Log.*), quænam actiones ad perfectionem hominis tendant, quænam eidem repugnent; denique 5. judicia ista universalia memoriæ infigat (§. 49. *Psychol.*), ut eorum in casu quolibet obvio promta sit applicatio (§. 33. *Log.*). Judicia ista formabimus in jure naturali.

§. 106. In sapiente actionum directione nihil agitur sine fine, atque finis subordinatur ultimo tanquam medium (§. 103.). Ad eam igitur requiritur, ut fine quæsito potiamur; quod ut fiat, 1. distinguendi sunt omnes casus in executione actionis possibiles, 2. investiganda sunt pro singulis media, 3. detegenda sunt impedimenta unicuique contraria, & 4. inquirendum in remedia, seu modum, quo impedimenta tolluntur.

§. 107. Cum casuum diversitas a variatione circumstantiarum pendeat; actio composita resolvenda est in suas simplices, ex quibus constat, & habenda est ratio personarum, loci, temporis aliarumque rerum respectum quendam ad illas involventium: ita nimirum variatio adeoque casuum diversitas facile innotescet.

§. 108. Actiones humanæ inter se habent nexum, ita ut data una, illico detur altera, quæ ad istam se habet, ut causa ad effectum. Istum igitur nexum qui sedulo scrutatur, ei non difficile fuerit in dato quolibet invenire media ad finem ducentia (§. 94. 99. *Ontol.*).

§. 109. Cum *impedimenta* sint actiones objecti cujuscunque mediis contraria, ne effectus, qui iisdem produci potest, consequatur; innotescunt, ubi objecta in mediorum executione tibi obvia eorumque actiones attente consideraveris, & ad te retuleris.

§. 110.

§. 110. Homo felicitate potiturus, quam naturæ viribus consequi valet, nihil quicquam agere debet perfectioni suæ adversum, nec omittere, quod eidem convenit (§. 103.). Ardorem igitur in se excitet nihil quicquam faciendi, nisi quod huic fini consequendo inservire certo cognoverit: quod ut fiat, non solum ratione, verum etiam exemplis convincendus est, quænam ex actionibus turpibus sequantur tædia, qui dolores (§. 79. 95.), & quam fallax sit boni apparentis facies (§. 76.), & quænam ex actionibus honestis sequatur voluptas (§. 71. 96.), & quam fallax sit mali apparentis species (§. 80.).

§. 111. Quoniam exempla intuitivam præbent rerum cognitionem, adversus sensuum perversa judicia (§. 108. *Psychol.*); majoris sunt valoris, quam demonstrationes.

§. 112. Nimirum cognitio non fit motivum voluntatis, nisi de ejus certitudine fuerimus convicti aut persuasi (§. 138. 139.). Dicitur autem *cognitio viva*, quæ fit motivum voluntatis: *mortua*, quæ non fit.

§. 113. Ne contra propositum tuum agas, eam acquiras necesse est mentis perfectionem, ut ad objecti cujuscunque appetibilis conspectum de actionis patrandæ cum fine ultimo nexu cogites. Consuetudo itaque crebro exercitio contrahenda: quod ne omittatur, eidem impendendum erit tempus ab aliis negotiis & impedimentis vacuum. Mane igitur expergefactus 1. actionum per diem edendarum numerum inito & quænam eas fortuito comitari possint disquirito: 2. singularum nexum cum fine ultimo detegito (§. 105.). 3. Actionem perpetratam denuo examinato, cum plerumque tum libera sit conscientia, quæ ante erat serva (§. 90.). 4. Cubitum iturus actionum per diem commissarum recordare, & quantum in fine ultimo consequendo profeceris judicato (§. 103.). Denique 5. ut laborem hunc non interrupta serie continues, ardorem vitæ honestæ in te excitato (§. 110.).

§. 114. Ut propositi hujus per diem integrum recorderis, constituendum erit aliquod signum sensui obvium (§. 107. *Ontol.* & 41. *Psychol.*).

§. 115. En fontem *cæremoniarum*, quæ non sunt, nisi

signa eorum, quorum in executione propositi meminisse nos oportet: ut attendenti manifestum sit, quomodo cæremoniarum dijudicatio fieri debeat, utrum rationi conveniant, an repugnent, deinde, quomodo cæremoniæ rationi conformes inveniantur.

§.116. Sensus impediunt, quo minus bonum agamus, malum omittamus, quatenus nos ad erronea judicia seducunt, ut bonum & malum apparens cum vero confundamus, (§.76.80. *Phil. Pr. univ.* & §.103.104.*Psych.*) & quatenus attentionem turbant (§.56. *Psychol.*), ut propositi non recordemur (§. 113.), vel ardor honeste vivendi minuatur (§.110.), vel actionis cum fine ultimo nexus non perspiciatur (§.105.).

§.117. Idem valet de imaginatione, a sensu ortam, & olim ex actione perceptam voluptatem confuse repræsentante, dum ejusdem meminimus (§.41. *Psychol.*).

§.118. Dominium igitur in sensus atque imaginationem obtenturus, ad eum gradum mentis aciem elevet, ut bonum a malo semper discernere queat (§.105.), ne ad erronea judicia seduci se patiatur (§. 117.) & ardorem in se excitet honeste vivendi (§.110.) sibique conciliet eam mentis perfectionem, ut de actionis cujusvis datæ cum fine ultimo connexione cogitet (§. 113.), ne deficiat attentio ad actionum committendarum vel omittendarum examen (§.116. 117.).

§.119. Atque ita tandem patet, quid fieri debeat, ut naturæ nostræ convenienter vivamus. Nimirum, ut honeste vivere velimus, excitandus est ardor vitæ honestæ (§.110.); ut possimus, mens ad eam elevanda est aciem, ut de actionum honestate judicium certum ferre queamus (§.105.), dominiumque in sensus atque imaginationem obtineat (§. 118.).

CAP.

CAP. II.

De custodia conscientiæ.

§. 120. QUoniam morsus conscientiæ non postremam infelicitatis partem absolvunt (§. 97.), conscientia autem nos excusans felicitatis parens est (§. 96.); ideo opera danda est, ut conscientia consequens eadem sit cum antecedente (§. 94.), consequenter ut antecedens recta sit atque certa (§. 83. 84.). Conscientia itaque est custodienda (§. 101.).

§. 121. Ut conscientia recta atque certa sit, enitendum nobis est ad hoc animi acumen (§. 105.), quod bonum a malo discernendum sufficit (§. 82. 83.). Unde demonstrationum in moralibus usus elucet (§. 76. *Log.*).

§. 122. Cum demonstratio conscientiam certam reddat (§. 121.); scrupulorum conscientiæ tollendorum medium est (§. 85. *Phil. prat. univ.* & §. 99. *Ontol.*). Nisi demonstratio adsit, probabilis persuasio eosdem non funditus tollit, sed ad tempus supprimit (§. 78. *Log.*).

§. 123. Quamobrem, ubi abfuerit demonstratio, fieri potest, ut conscientia nos accuset (§. 94.).

§. 124. Conscientia igitur dubia nihil est agendum (§. 84. 85.).

§. 125. Morsibus conscientiæ locus est, ubi conscientia consequens ab antecedente dissentit (§. 94. 97.). Quamobrem cum natura ignoret adversus eos remedium aliud, nisi quod factum infectum fieri nequeat atque ferendum sit, quod mutari nequit; philosophiæ hac in parte defectus satis manifestus est, cui theologia revelata medetur.

§. 126. Ne conscientia obdormiat, ardor vitæ honestæ excitandus, consuetudo contrahenda, data qualibet agendi occasione, de actionis cum fine ultimo nexu cogitandi (§. 98. 110. 113.).

CAP. III.

De conjectandis hominum moribus.

§. 127. Voluntas nihil appetit, nisi sub ratione boni, nihil aversatur, nisi sub ratione mali (§. 140. *Psychol.*). Homini ergo principia quædam generalia sunt, secundum quæ judicat, hoc vel illud esse bonum vel malum (§. 33. 35. *Log.*). Nobis jam constitutum est ostendere, quomodo principia ista investigentur in casibus singularibus.

§. 128. Quoniam affectus ex boni malique repræsentatione ortum trahunt (§. 111. 106. 107. *Psychol.*); ex iis innotescit, quas homo habeat notiones boni atque mali. Etenim ex specie affectus vi definitionis (§. 113. & seqq. *Psychol.*), liquet, quod sibi objectum repræsentet tanquam bonum vel malum, & quidem diversimode determinatum. Præsens objecti conditio attendendi manifestat judicium, quod de eodem fert affectus impetu abreptus. Quamobrem cum hoc propositionem minorem, istud conclusionem alicujus syllogismi exhibeat (§. 37. & seqq. *Log.*), omne negotium huc redit, ut ex data conclusione & propositione minori alicujus syllogismi inveniatur major (§. 39. *Log.*), seu ut enthymemati sua assignetur major (§. 45. *Log.*). Nimirum enthymema generale hoc est: ***Objectum ita est comparatum***, Ergo ***est bonum*** (***vel malum***). Major talis: ***quod ita comparatum est***, ***istud bonum*** (***vel malum***) ***est***.

§. 129. Affectus ex mutatione vultus, vocis, gestuum innotescit (§. 111. *Psychol.*), & inde quoque ipsam speciem discernere liceret, modo theoria non in numero desideratorum adhuc esset, qua ex diversitate vultus, vocis, gestuum in diversis subjectis eodem affectu agitatis, quæ universalia insunt, eruenda. Hac vero deficiente, circumstantiarum præsentium cum definitionibus affectuum (§. 113. & seqq. *Psychol.*) collatio speciem affectus prodit.

§. 130. Difficultatem facesset imaginatio, quæ, dum ob ea, quæ in sensus incurrunt, olim percepta in me-

moriam revocat (§. 41. *Psychol.*), dubios nos reddit, quodnam sit judicium intuitivum in genesin affectus influens (§. 128.).

§. 131. Plures igitur circa idem subjectum institutæ observationes inter se conferendæ sunt, ut in conjectando reddamur certiores, num aliquæ & quænam imaginationi tribuendæ sint partes.

§. 132. Quoniam actiones quoque per boni malique repræsentationem determinantur (§. 141. *Psychol.*), ex his eadem ratione, quam de affectibus modo explicatam dedimus (§. 128.), notiones boni malique eruere licet, quibus utitur hic vel iste in bono maloque discernendo.

§. 133. Habenda vero & hic est ratio imaginationis, dum judicium intuitivum de objecto vel actione rimamur, ob rationem ante (§. 130.) allatam.

§. 134. Utraque methodus habet etiam in cognitione sui ipsius locum, nec tanta hic occurrit difficultas circa judicium intuitivum (§. 130. 133.), ut adeo facilius se, quam alios cognoscere possit, qui distincta cognitione utitur.

§. 135. Fieri potest, ut homo ob rationes singulares agat, cujus contrarium istis deficientibus appetit, vel etiam omittat, cujus alias contrarium aversatur. In hoc ergo casu methodus præscripta (§. 132.) fallit.

§. 136. Dissensus iste actionis externæ & internæ dicitur *simulatio*, quæ opponitur *sinceritati*, consensui actionis externæ cum interna.

§. 137. Ne igitur methodus conjectandi ex actionibus aliorum mores fallat (§. 135.); opera nobis danda est, ut simulatio detegatur, quæ in affectu non tam facile absconditur, quam in actionibus.

§. 138. Qui constantem idealis in mente & mechanici in corpore sine Psychologiæ rationalis pertractatione elucentem consensum perpendit, haud ægre concedet, alium esse debere vultum, aliam vocem, alios gestus, si actio externa fuerit sincera, quam si simulata fuerit. Differentia nobis ignota, olim *Sinis* perspecta fuit: qua de re vide Philosophum in Annotationibus ad Orationem de *Sinarum* Philosophia practica not. 78.

§. 139. Dum igitur latet, ex affectibus, quos simula-

re vix licet (§. 111. *Psychol.*), & actionibus sinceris investigentur notiones, quas habet, boni ac mali generales (§. 128. 132.), ut inde motiva ordinaria appareant (§. 141. *Psychol.*). Ex præsentibus circumstantiis inquiratur in motivum actionis (§. 132.), quod si ordinariis repugnet, dissensum actionis externæ cum interna manifestat, adeoque simulationem prodit (§. 136.).

§. 140. Praxis hæc facilitaretur, si in philosophia practica speciali actionum externarum singula motiva distincte enuclearentur, sive locum habeant in animo sincero, sive simulato.

§. 141. Cujus igitur interest, ne actio simulata detegatur; is caveat, ne ex præcipitantia per actionem sinceram aut affectum prodat motivum, cui simulatio contrariatur (§. 136.). Quamobrem ne attentio ad actiones suas deficiat, vitanda est nimia cum aliis familiaritas, vitanda etiam sunt libera de aliis judicia, omnibus in meliorem partem versis.

§. 142. Quoniam voluntas hominum ambulatoria, notionibus boni & mali mutatis (§. 110. *Psychol.*), de alterius simulatione judicaturus, certus esse debet, hominem mentem suam de eo, quod bonum vel malum est, nondum mutasse (§. 4. *Log.*).

§. 143. Constans consensus, idealis in mente, atque mechanici in corpore, quem Psychologia rationalis prodit, haud obscure insinuat, differentiam in structura corporum observandam convenire differentiæ animorum, ut adeo hæc ex ista agnosci possit. Non igitur ratione destituitur ars judicandi de animo alterius ex indiciis corporis, in conformitate partium, lineamentis præsertim faciei obviis, quam *Physiognomiam* veteres dixerunt.

§. 144. Quoniam vero hinc non nisi inclinationes naturales agnoscuntur (§. 143.), educatione, consuetudine cum aliis, institutione & exercitio mutabiles, experientia teste: cavendum est, ne in numerum actionum simulatarum referantur, quas alter rationi conforme decrevit, quia inclinationi naturali sunt adversæ.

§. 145. Vultus, gestus & vox inclinationibus naturalibus conformes dicuntur *liberi*; juxta communem lo-

quen-

quendi modum iisdem repugnantes *coacti*: ut adeo nova exſurgat ſcientia conſenſus vultus, geſtus ac vocis cum inclinationibus naturalibus, quæ adhuc inter deſiderata habetur. In ea una expediendum eſſet, quomodo vultus, geſtus & vox coacti in concordiam cum liberis reducantur, ne coactio diſpliceat.

§. 146. Quoniam bruta, præſertim feræ, quæ extra hominum conſortium degunt, inclinationibus naturalibus conformiter actiones ſuas determinant; corporis humani cum corporibus brutorum ſimilitudo haud leve momentum in Phyſiognomia erit.

§. 147. Etſi autem phyſiognomiæ poſſibilitatem adſtruamus; hoc ipſo tamen minime probamus, quæ huc uſque ſub hoc titulo proſtant, ſed talia eſſe judicamus, quæ rigidiori examini ſubmittenda, antequam admittantur.

FINIS PHILOSOPHIÆ PRACTICÆ UNIVERSALIS.

INSTITUTIONES

JURIS NATURALIS

PROLEGOMENA.

§. 1. PEr *Jus Naturæ* hic loci intelligimus legum naturalium scientiam.

§. 2. Legis naturalis notionem evolutam dedimus (§.19. *Phil.pr. univ.*), ejusque principium demonstravimus (§.24. *Phil. pr. univ.*), ut adeo tractatione generali de lege naturali hic merito supersedeamus.

§. 3. Homo potest duplici modo considerari, vel in *statu naturali*, in quo actiones pro arbitrio suo determinat, nullo superiore his in terris libertatem ejus limitante: vel in *statu civili*, in quo actiones suas ex alterius arbitrio dirigere tenetur, qui libertatem ejus limitat.

§. 4. Duplices itaque habemus leges naturales, quarum aliæ statui naturali conveniunt; aliæ statui civili. Illæ *jus naturæ ethicum*; hæ *jus naturæ politicum* absolvunt.

§. 5. Jus adeo naturæ commode dispescitur in duas partes, quarum altera jus naturæ ethicum, altera jus naturæ politicum pertractat.

§. 6. Quoniam virtus, Ethicæ objectum, est habitus dirigendi actiones legi naturali conformiter (§.49. *Phil. pr. univ.*); jus naturæ ethicum theoriam Ethicæ continet.

§. 7. Similiter jus naturæ politicum theoriam Politicæ suppeditat (§.4.).

§. 8. Utrumque patebit evidentius, ubi Ethicæ ac Politicæ definitionem suo loco tradiderimus.

PARS

PARS I.

De jure naturali ethico.

CAP. I.

De officiis hominis erga Deum.

§. 9. O*Fficium* dicitur actio ad legem determinata; quatenus ad eam ita determinandam obligamur.

§. 10. *Officium erga Deum* vocatur, cujus motiva sunt attributa divina.

§. 11. Homo actiones suas per attributa divina determinans, gloriam Dei illustrat (*§.66. Phil. pr. univ.*): officia igitur erga Deum gloriæ divinæ illustratione absolvuntur.

§. 12. Homo gloriam Dei illustrare tenetur, seu attributis divinis tanquam actionum suarum motivis uti (*§.66. Phil. pr. univ.*). Quoniam vero hoc fieri nequit, nisi eadem agnoscat; agnitio Numinis est officium hominis erga Deum (§. 10.).

§. 13. Deus cum velit, ut homo actiones suas ad legem naturæ componat (*§. 32. Phil. pr. univ.*); homo quoque voluntate divina tanquam actionum suarum motivo uti debet (*§.66. Phil. pr. univ.*). Atque hac ratione omnes suas actiones ad gloriam Dei dirigit (*§. cit.*); id quod alia adhuc speciali ratione contingit, si dogmatis de Deo specialibus tanquam actionum specialium motivis utitur. Dabimus infra ejus rei exempla.

§. 14. Qui omnes actiones suas non modo per voluntatem Numinis, sed & attributa ac opera Numinis agnita determinat, is *Deo vivere* dicitur. Evidens adeo est, quod homo Deo vivere teneatur (*§. 13.*).

§. 15. Qui perfectiones divinas agnoscit, ex iis voluptatem percipit (*§. 95. Psychol.*), atque adeo in amorem Dei fertur (*§. 115. Psychol.*). Quamobrem quia homo ad Deum agnoscendum obligatur (§. 12.); Deum quoque amare tenetur.

§. 16.

§. 16. Cum perfectiones divinæ perfectiones creaturarum intervallo infinito post se relinquant (§. 89. *Theol. nat.*): qui eas distincte cognoscit, majorem inde voluptatem percipit, quam ex perfectionibus creaturarum (§. 97. *Psychol.*), atque adeo majori amore flagrabit erga Deum, quam erga creaturas omnes (§. 115. *Psychol.*). Quamobrem cum homo Deum agnoscere teneatur (§. 12.): eum quoque super omnia diligat necesse est.

§. 17. Qui alterum amat, is voluptatem percipit ex voluptate ejusdem (§. 115. *Psychol.*), adeoque veretur, ne quidquam committat, quod eidem displiceat. Quamobrem qui Deum super omnia diligit, is multo magis veretur, ne quidquam committat, quod voluntati Numinis adversum. Quoniam itaque homo Deum super omnia diligere tenetur (§. 16.): maximopere etiam veretur, ne quid voluntati ipsius adversum committat. Hæc animi sollicitudo, ne forte quidquam a nobis fiat, quod voluntati Numinis repugnet, *metus filialis* dicitur: ut adeo appareat, hominis esse, Deum timere super omnia metu filiali.

§. 18. Metus filialis opponitur *metui servili*, qui est formido pœnæ. Quoniam Deus pœnis quoque utitur ad homines obligandos (§. 41. & seqq. *Phil. univ.*): earum formidine teneri debet homo, consequenter studere, ut eas agnoscat. Sed formidine pœnæ non amplius opus est, quum primum Deus super omnia amatur (§. 17.); ideo tum demum metui servili locus est, ubi & in quantum filialis deficit.

§. 19. Qui ad perfectionum divinarum magnitudinem attendit, is non potest non easdem admirari, Deumque & sibi & rebus omnibus ceteris præferre. Atque in eo consistit *reverentia Numinis*, & simul patet, nostrum esse Deum super omnia revereri.

§. 20. Qui firmiter persuasus, Deum unicuique creaturæ tantum perfectionis, tantum boni tribuere, quantum ipsi tribui potest, ita ut etiam mala ad bonos fines dirigat (§. 83. *Theol. nat.*): is certus de bono obtinendo, & mali præsentis salutari usu lætatur (§. 113. *Psychol.*), cum, quod adhuc absens est, tanquam jam præsens habeatur, adeoque in Deo fiduciam collocat

(§. 128.

(§.128. *Psychol.*). Homo itaque qui Deum agnoscere tenetur (§. 12.), in eo quoque fiduciam suam collocare obligatur.

§.21. Qui persuasus est, Deum omnia dirigere ad bonos fines (§.83. *Theol.nat.*); is quoque in ipsius voluntate constanter acquiescens probat, quæ a Deo in mundo fiunt vel permittuntur. Atque in eo consistit *acquiescentia in Numinis voluntate*; unde ut ante (§.20.) perspicitur, hominem in voluntate Numinis acquiescere debere.

§. 22. Imo qui firmiter persuasus est, Deo acceptum ferendum, quicquid ipsi adest boni (§.83. *Theol. Nat.*), is non potest non desiderare, ut Deus bona præsentia conservet, plura imposterum conferat atque mala nocua vel avertat, vel ad bonum sibi finem dirigat (§. 140. *Psychol.*). Atque hisce *invocatio Numinis interna* absolvitur, ut adeo eadem, qua ante, ratione (§.20.) constet, Deum esse invocandum.

§. 23. Si quis verbis ore prolatis exprimit, quæ animo concipit, dum Deum interne invocat; *orare* dicitur.

§. 24. Deus cum sit omniscius (§.16. *Theol.nat.*): invocatio interna sufficere videri poterat (§. 21.). Enimvero sunt aliæ rationes complures, quæ orationem suadent. Etenim serio cogitantes bona, in quæ ferimur, dum Deum invocamus (§.23.); verba animo concipientes, conatum percipimus eadem ore proferendi, cui cum non sit ratio, cur resistamus, eadem utique proferimus. Quamobrem quia invocatio seria præcipitur: eidem quoque jungenda oratio (§.23.). Accedit, orationem & nobis prodesse & alteri. Alteri prodest, dum ad imitationem invitatur: nobis vero, quod sic rectius conservetur attentio, sensu minus occupato alienis (§.56. *Psychol.*), & affectu prolata eandem conservent, imo intendant.

§. 25. Qui beneficia divina perpendit, non potest non ex iis percipere voluptatem (§.102.95. *Psychol.*), atque adeo Deum amat, propterea quod benefacit (§. 115. *Psychol.*). Amor in benefactorem ob præstita beneficia est id, quod gratitudinem, seu animum gratum appella-

lamus (§.124. *Psychol.*). Eundem igitur testari debet homo actionibus externis, ut eædem internis consentiant (§. 17. *Phil. pract. univ.*), consequenter Deo gratias agere.

§. 26. *Gratiarum actio* hic loci est oratio, qua Deo gratum animum, ob præstita nobis beneficia testamur.

CAP. II.

De officiis hominis erga se ipsum.

§. 72. *Officia erga se ipsum* illa sunt, quæ homini respectu sui ipsius præstanda.

§. 28. Alia mentem respiciunt, alia corpus, alia denique statum externum.

§. 29. Homo obligatur ad istiusmodi actionum suarum directionem, ut tendant ad perfectionem sui ipsius (§. 20. 32.). Ut igitur judicare possit, quænam ad sui perfectionem tendant, quænam vero eidem contrarientur, se ipsum nosse debet, & quidem cum animam, tum corpus ac statum externum.

§. 30. Non cujusvis est ea proprio Marte eruere, quæ ad animæ, corporis & status humani notitiam in genere spectant, & quæ applicata notitiam in singulari pariunt (§.33. *Log.*). Quamobrem cum homo aliorum perfectionem perinde promovere teneatur ac suam (§.67. *Phil. pr. univ.*); cui facultas est talia eruendi, is quoque eadem præstare obligatur.

§. 31. Non absimili modo generaliter demonstrari potest, dari nonnulla, ad quæ genus quidem humanum in genere spectatum obligetur, sed non perinde quodlibet ejus individuum. Obligatio enim in singulari non nisi ad eos spectat, qui eidem satisfacere valent.

§. 32. Distinguenda nimirum sunt ea, quæ in nostra potestate sunt, ab iis, quæ in ea non sunt. *In potestate nostra sunt*, quæ virium animi, corporis, & rerum externarum, veluti opum nostrarum & amicorum beneficio consequi vel evitare possumus. Iis opposita *in potestate nostra non sunt*.

§. 33. Intellectus est facultas possibilia distincte repræsen-

ſentandi (§. 61. *Pſychol.*). Quoniam itaque crebro exercitio habitus cognoſcendi comparatur; nemo non ad iſta exercitia adſtringitur (*§.16. Phil. pr. univ.*), conſequenter intellectum ad majorem perfectionis gradum evehere tenetur.

§. 34. Major perfectionis gradus eſt, ſi intellectus ad plura poſſibilia repræſentanda extenditur, quam ſi ad pauciora; deinde ſi majorem poſſidet notionum diſtinctarum gradum (§. 213. *Pſych.*). Ergo intellectus omni cognitione, quantum datur, imbuendus, omniſque opera adhibenda, ut diſtincta cognitio in poteſtatem noſtram magiſque redigatur.

§. 35. Quoniam tamen fieri nequit, ut omnium rerum cognitioni vacemus: ea omni reliquæ præferenda eſt, qua in vitæ noſtræ genere, item in bono maloque diſcernendo opus habemus.

§. 36. Vitanda ergo omni ſtudio eſt ignorantia, & quantum in nobis eſt, præſertim ignorantia ejus, quod bonum eſt atque malum.

§. 37. Ignorantia adeo neminem excuſat, ſi eam excutere fuerit in poteſtate; quam *vincibilem* appellant, ſicut in caſu oppoſito *invincibilem*.

§. 38. Obligamur intellectui majorem perfectionis gradum conciliare (§. 33.): adeoque intendenda eſt attentio (*§. 56. Pſychol.*), augendum eſt acumen cum profunditate (§. 62. 63. *Pſychol.*), concilianda eſt facilitas abſtrahendi (§. 66. *Pſychol.*), ars obſervandi (§. 71. 72. *Pſychol.*), ratiocinandi (§. 78. *Pſych.*), inveniendi (§. 84. *Pſychol.*), intendendum ingenium (*§. 86. Pſychol.*), excolenda ratio (§. 88. *Pſychol.*).

§. 39. Voluntas generaliter determinata eſt ad bonum appetendum, malum vero averſandum (§. 140. *Pſychol.*). Opera hinc danda eſt, ut ad hanc perfectionem evehamur, ne unquam appetamus niſi bona vera, nec averſemur niſi mala vera (*§. 16. Phil. pr. univ.*).

§. 40. Quoniam appetitus ſenſitivus ſæpiſſime fertur in bonum apparens (*§.* 103. 105. *Pſychol.*): curandum eſt, ut idem, conſequenter & affectus (§. 111. *Pſychol.*), cum appetitu rationali conſentiant (§. *præc.* & 138. *Pſychol.*).

§. 41.

§. 41. Unde ferendum non est, ut effectus & appetitus sensitivus in genere a rationali dissentiant.

§. 42. Consentiunt affectus cum appetitu rationali, si sint motiva, aut si mavis, stimuli actionum bonarum committendarum, vel malarum omittendarum: dissentiunt, ubi fuerint stimuli bonarum omittendarum, malarum committendarum.

§. 43. Ex physices parte quinta de œconomia animali patet, actiones corporis naturalis tendere ad conservationem corporis. Hominis ergo est, ut corpus suum conservare studeat (§. 16. *Phil. Pr. univ.*), consequenter ut vitet pericula vitæ, quantum in potestate ipsius positum est.

§. 44. Multo minus itaque sibimet ipsi manus violentas inferre debet adversitatum finiendarum gratia, quas patientia vinci convenit. Adsunt rationes aliæ politicæ, suo loco commemorandæ.

§. 45. Corpus per naturam suam disponitur ad varios motus, quibus homo ad munia sua subeunda habet opus. Quamobrem danda est opera, ut dispositiones naturales in habitus adolescant, quantum fieri potest (§. 16. *Phil. Pr. univ.*).

§. 46. Status iste, quo homo omnes motus edere potest, quorum ipsi per naturam suam est potentia *sanitas* audit. Sanitatis ergo conservandæ curam gerat homo (§. 45.), consequenter caveat, ne in morbos incidat, & ; si quidem hoc acciderit, ut sanitas amissa restituatur, curet.

§. 47. Eodem modo ostenditur, quod ad curam integritatis membrorum conservandæ adstringatur.

§. 48. Neque porro cibum ac potum appetere licet, nisi qui ad sanitatem conservandam conducunt: neque in utroque capiendo modum excedere cum detrimento sanitatis (§. 46.).

§. 49. Appetitus sensitivus fertur in cibum ob saporem gratum (§. 103. 105. *Psychol.*): qui cum ad concordiam reducendus sit cum rationali (§. 40.) in sanitatem corporis itidem lato (§. 48.); cibus boni saporis præferendus alteri, qui minus sapit, ubi uterque fuerit in potestate, & ad sanitatem æque conducat.

§. 50.

§. 50. Cum status mentis internus & externus inter se consentire debeat, ut obtineatur perfectio (§. 44.), ad quam homo obligatur (§. 20. *Phil. pr. univ.*); in capiendo cibo ac potu habenda quoque ratio opum, & dignitatis civilis.

§. 51. Homo sanitatem tueri tenetur (§. 46.). Vitandus igitur labor nimius, vitandæ vigiliæ nimiæ, vitandum quidquid sanitati inimicum.

§. 52. Homo sanitatem tueri tenetur (§. 46.). Ergo corpus vestimentis adversus injurias tempestatum muniendum. Et cum objecta moveant sensus, & per eos cieant appetitum (§. 103. 105. 109. *Psychol.*); ad declinandam libidinem partes obscœnæ velandæ sunt.

§. 53. Eodem, quo ante (§. 50.) modo demonstratur, in vestitu habendam quoque esse rationem opum & dignitatis civilis, nec non laboris & negotiorum statusque animi interni.

§. 54. Domicilio opus habemus, ut res nostras custodire, negotiis fungi, cibos præparare, & corpus lassum somno reficere & ab injuriis tempestatum tuti esse queamus. Atque hinc deducenda sunt, ad quæ homo circa domicilia tenetur.

§. 55. Eodem, quo ante (§. 50.) modo demonstratur, in domicilio quoque eligendo, imo & in supellectile habendam esse rationem opum & dignitatis civilis. Rationes alias politicas cum de victu, tum de amictu, tum de domicilio dabimus infra in jure naturæ politico.

§. 56. Membrorum integritatem cum conservare debeat homo (§. 47.); in situ ac motu corporis circumspectus sit opus est, ut non modo a lapsu damnum daturo immunis persistat, verum etiam alio quocunque modo eadem minime lædat.

§. 57. Quamobrem cum incauto quoque usu sensus depraventur, v. gr. visus ex lectione scripturæ minutæ ad lucem crebram: quidquid eorum aciem obtundit cum cura vitandum.

§. 58. Idem valet de memoria & imaginandi facultate.

§. 59. Quoniam vero eædem exercitiis extendi possunt (§. 53. *Psychol.*); ut iisdem homo navet operam recte præcipitur.

§. 60.

§. 60. Homini cura incumbit, victus (§. 48.), amictus (§. 52.), & domicilii (§. 54.), non modo ad necessitatem (§. §. *cit.*), verum etiam ad jucunditatem vitæ atque decorem (§. 49. 50. 53. 55.); imo cura mentis quoque variis modis perficiendæ (§. 33. 38.). Vocamus autem *opes* res externas, quibus homo ad vitæ necessitatem, jucunditatem atque decorem habet opus. Manifestum ergo est, hominem quoque de acquirendis opibus sollicitum esse debere, ne ad vitæ necessitatem jucunditatem & decus facientia desint.

§. 61. Facile perspicitur, necessitatis primam esse habendam rationem, cum ad perfectionem hominis per se tendat (§. 46. 48. 52. 54.): deinde decoris, cum ad eandem secundario tendat (§. 50. 53. 55.); tertio demum loco, jucunditatis, quæ permittitur, quatenus necessitati ac decori non contrariatur (§. 49.).

§. 62. Quoniam opum acquisitio non semper in nostra potestate est; variis obstaculis se se objicientibus, quæ inter morbi, & virium defectus senectutis, & injuriæ temporum non postremum sibi vendicant locum; non modo ratio habenda est necessitatis præsentis, verum etiam futuræ.

§. 63. Quamobrem sollicitudo recte inculcatur, ut futuræ necessitatis gratia quædam conserventur, nec parta præter necessitatem dilapidentur.

§. 64. Ex eadem ratione liquet, nullam prætermittendam esse occasionem, qua salvis officiis erga nos & alios inprimis etiam erga Deum, opes parare datur. Accedet inferius ratio alia, quod abundantia opum egentium necessitas sublevanda sit. Imo in politica juris naturæ parte non deerunt rationes adhuc aliæ.

§. 65. Opes parare obligamur, ne careamus iis, quæ ad satisfaciendum officiis circa mentem atque corpus (§. 60.), tum erga alios (§. 64.) inserviunt: non igitur per se sunt appetendæ, sed quatenus usibus illis serviunt. Unde patet ratio, cur in parandis opibus peccet, qui contra ista officia delinquit.

§. 66. *Labor* sunt actiones humanæ opum parandarum gratia editæ. A labore qui abstinet, *otiari* dicitur.

§. 67. Apparet adeo, omni homini esse laborandum, ne-

nemini otiandum, si quis vel maxime fuerit dives (§. 64. 66.).

§. 68. Ex eodem, quo supra (§. 50.) fonte derivatur, laborem convenire debere dignitati nostræ & opum quantitati, v. gr. qui non opus habet labore, ut necessitati & jucunditati atque decori prospiciat, opibus, quas possidet, abunde sufficientibus; scientias & artes excolat in usum generis humani, vel patriæ officia utilia præstet.

§. 69. Etsi autem necessitatis sublevandæ gratia laborandum sit (§. 67.): quoniam tamen omnis quoque labor per se tendit ad aliquem finem; hujus non minus habendam esse rationem, ex principiis generalibus liquet (§. 163. *Phil. pr. univ.*). Danda nimirum est opera, ut, quod perficimus opus sua non careat perfectione, nostræ perfectionis indice.

§. 70. Opes parandæ sunt, ne desint officiis erga nos atque alios instrumenta (§. 66.); in administrandis itaque iisdem non modo curandum, ne quid erogetur, nisi officiorum illorum gratia, sed imprimis etiam, ut futuræ olim necessitati prospiciatur (§. 62.).

§. 71. Ne igitur erogandum sit, quod servari debet, vestitus ac utensilium aliarumque ad vitam necessariarum rerum tanta habenda est cura, ne damnum detur, quod averti potest.

§. 72. Quodsi excipias, non convenire dignitati tuæ, nec opum quantitati, cujus tamen non minus habenda est ratio (§. 53. 55.), ut eadem veste indutus per longum temporis tractum incedas: haud difficilis est responsio ex officiorum erga alios doctrina petenda, vi cujus patebit, eum nudos vestire obligari, qui vestium copia abundat. Tacemus rationes a decoro desumenda, quas eruere valet, qui ad universalem omnium actionum consensum decori principium attendit.

§. 73. Homo omnes suas actiones ad sui perfectionem (§. 20. *Phil. pr. univ.*), adeoque & ad aliorum perfectionem (§. 67. *Phil. pr. univ.*), & gloriam Numinis (§. 66. *Phil. pr. univ.*) dirigere, consequenter nihil quidquam committere obligatur, quod perfectioni suæ aliorumque atque gloriæ Numinis repugnat. Aliorum de hac perfectione judicium est id, quod *honoris* nomine compel-

lamus: incumbit adeo omni homini, ut honore se dignum præstet.

§. 74. Enimvero cum judicium alterius non sit in nostra potestate (§. 32.), multo minus efficere valeamus, ut alterius verba & actiones externæ cum ipsius judicio actu mentis interno (§.24.*Log.*), conveniant; nemo sanus honores appetit, etsi speciminibus se honore dignum præbeat, ne aliorum sinistris judiciis sua culpa sit locus.

§. 75. Elucet porro, non nisi eum honorare posse alterum, qui de actionibus ipsius verum ferre valet judicium (§.73.): absonum igitur est, si quis honorem exigit aut exspectat a non intelligentibus. Intelligentis solius est honorem deferre alteri, etsi non intelligentium sit, non admittere quidquam eidem adversum.

§. 76. Quoniam actus externi cum internis semper consentire debent (§.1. *Phil.pr.univ.*): ad honorem quoque referuntur actus externi interno mentis judicio respondentes, qui tamen eodem absente, tum nisi umbram honoris exhibent.

§. 77. Homini incumbit, ut se honore dignum præstet (§.73.), idemque speciminibus probet, ne sinistris aliorum judiciis sit locus (§. 74.). Famam ergo suam ut tueatur par est, nisi sinistrorum judiciorum falsitas sit in aprico posita, & calumniatorum genius perspectus, ac speciminibus contrarium doceri nequeat.

§. 78. *Fortuna* est concursus indeliberatus plurium caussarum, atque adeo nostram eludit potestatem (§. 32.). Eadem igitur secunda minime efferri, nec nimis eidem fidere; adversa autem neutiquam confundi licet. Idem jubet fortunæ utriusque inconstantia.

CAP. III.

De officio hominis erga alios in gnere.

§. 79. HOmo actiones sua dirigere obligatur etiam ad alterius perfectionem (§.67. *Ph.pr.univ.*). Perfectionis intuitus voluptatem parit (§.95. *Psychol.*), atque adeo illam qui promovet, felicitatem alte-

terius promovet (§.72. *Phil pr. univ.*). Debemus ergo felicitatem alterius promovere.

§. 80. Homo omnes quoque actiones suas ad sui ipsius perfectionem dirigere tenetur (§.20. *Phil.pr.univ.*): officia igitur erga alios eadem sunt cum officiis erga se ipsum, hoc est, alteri debes, quod tibimetipsi debes.

§. 81. Facile autem patet, non posse alterum a me exigere, quod in sua habet potestate. Neque enim ulla ratio suadet, ut hoc ab altero exigatur, vel ego in gratiam alterius faciam, quod propriæ perfectioni promovendæ inservit.

§. 82. Aliter se res habet, si alter, ad quod obligatur, non habeat in sua potestate; ego autem habeam in potestate mea, ut ipsi succurram.

§. 83. Nihil appetimus nisi sub ratione boni (§.140. *Psychol*). Quamobrem homo alterius felicitatem promoturus (§.79.) ex ea voluptatem percipere (§.102.95. *Psychol.*), consequenter alterum amare tenetur tanquam se ipsum (§.115. *Psychol.*).

§. 84. Hinc apparet, quod alterum amet tanquam se ipsum, qui ex alterius felicitate perinde voluptatem percipit atque ex sua: id quod ipsa amoris definitio (§.115. *Psychol.*) insinuat.

§. 85. *Amicus* est persona, quæ nos amat; *inimicus* contra persona, quæ nos odit.

§. 86. Cum igitur omnes amare debeamus tanquam nos ipsos (§.83); omnibus amicos (§.85.), atque adeo nemini inimicos nos præbeamus necesse est (§.*cit.*).

§. 87. Inimicus nos odit (§.85.), atque adeo ex infelicitate nostra voluptatem sentit (§116. *Psychol.*), consequenter eam appetit (§.103.105. *Psychol.*). Danda ergo nobis est opera, ne alios nobis reddamus inimicos.

§. 88. Quoniam vero obligatio legis naturalis ob hujus immutabilitatem (§. 25. *Phil.pr.univ.*) indispensabilis; a regula exceptionem admittit, si inimicitia alterius evitanda est, legi naturali contraria agendo (§.47. *Ontol.*).

§. 89. Homo ex alterius felicitate perinde ac ex propria percipiat voluptatem (§.83). Alterius itaque felicitatem propriam respicere tenetur; ut hinc nulla ratio suadeat, cur se super alterum extollat.

C 2 §. 90.

§. 90. Cum quivis speciminibus se honore dignum probare debeat (§.74.); unus quoque alterum honore prosequi tenetur, agnoscendo perfectionem alterius verbisque ac factis testando, quod eam agnoscat (§.73.).

§. 91. Opera danda est, ne inimicum nobis reddamus alterum (§.87.), si id salva legis naturalis custodia fieri queat (§.88.). Lex vero naturalis inviolata persistit (§.24. *Phil. pr. univ.*), ubi alterius nævos ac male facta non divulgamus, quin potius, quæ carpunt alii, in bonam partem interpretamur, quamdiu talem interpretationem admittunt, imo cum id placeat alteri, amorem ejus (§.115. *Psychol.*), adeoque amicitiam nobis conciliat (§.85). Nequaquam igitur, quæ alterius famæ nocent vel alio modo noxia sunt, a nobis propalanda, quin potius ab aliis prolata in partem meliorem vertenda.

§. 92. Multo magis ergo æquum est, ut alterius famam ab hominibus nequioribus injuste lacessitam vindicemus.

§. 93. Qui agit, quæ ad alterius imperfectionem tendunt, eum *lædit*. Quoniam itaque actiones nostræ ad alterius perfectionem dirigendæ (§.67. *Phil. pr. univ.*)., nemo a nobis lædendus est.

§. 94. Qui alterum impedit, ne in veritatis cognitione proficiat, & boni præsertim atque mali ignorantia laborantem sustentat; is imperfectionem ipsius promovet (§.34.36.), adeoque alterum lædit.

§. 95. Eodem modo constat, alterum lædere, qui culturam intellectus ipsius impedit (§.34), qui voluntati emendandæ obicem ponit (§.39.), qui vitæ alterius insidiatur, aut quocunque modo eam abbreviat (§.43.), qui sanitati ejus nocet (§.46.), qui opibus eum emungit (§.60. & seqq.), qui famam ejus lacessit (§.90).

§. 96. Malum ex læsione resultans *damnum* dicitur. Nemo adeo cum sit lædendus (§.93.); nemini quoque damnum inferendum.

§. 97. Damnum itaque nostra culpa datum quod evitari poterat, resarciendum: quodsi autem illud evitare non fuerit in potestate, nec ad ejus reparationem tenemur (§. 32.).

§. 98?

§. 98. Quodsi restitutionem damni urgentes peccaremus in officia alteri debita, eadem urgenda non est (§.47. *Ontol.*), v.gr. si quem oporteret vestem, quæ ipsi est, unicam vendere, ut damnum resarciat, cum in eo casu nudum a me vestiri conveniat (§.82.).

§. 99. Cum damni illati restitutionem urgere liceat (§.97.); multo magis damnum avertere licet.

§.100. Mediis adeo utendum, quibus solis damnum arcetur. Curandum scilicet, ut hostem nobis damnum illaturum compescamus, donec de non dando simus securi.

CAP. IV.

De officiis erga amicos, & inimicos.

§.101. QUoniam homines in universum omnes amandi (§.83.); multo magis a nobis amandi sunt benefactores, propterea quod beneficia ab iisdem in nos collata alteram amoris rationem suppeditant (§. 115. *Psychol.*). Qui benefactorem amat, grato erga ipsum est animo (§. 124. *Psychol.*): gratos igitur in benefactores nos geramus æquum est.

§. 102. Amicus nos amans (§.85.) ex nostra felicitate (§.115. *Psychol.*), consequenter voluptate ac lætitia nostra (§.72.) voluptatem sentit. Fieri adeo nequit, ut sciens ac volens id agat, unde tædium nobis suboriatur & quod jure displiceat. Quodsi igitur ex inadvertentia admiserit, quod nobis adversatur; id quidem ægre ferendum non est, etsi admoneri placide possit, ut imposterum hos scopulos evitet.

§. 103. Inimicus nos prosequitur odio (§.85.). Quodsi a nobis perpetretur, quod ipsi displicet ac tædium creat, odium intenditur (§.116. *Psychol.*), adeoque inimicitia capit incrementa. Cum vero danda sit opera, ne alios nobis reddamus inimicos (§.87.); nec admittenda sunt ea, quæ tædium inimico creare queunt.

§. 104. Qui non admittere debet, quæ tædium creant inimico (§.103.); nec voluptatem ex ipsius tædio perci-

piat (§.40. *Psychol.*), consequenter nec eum odio prosequatur (§.116. *Psychol.*).

§. 105. Quodsi alter, quæ nobis displicent, admisit, ad odium propendet animus (§.116. *Psychol.*). Enimvero ne inimicos quidem (§.104.), multo minus alios odio prosequi licet (§.83.); ergo tædium, quod ex actione alterius nobis subnascitur, supprimi convenit, quasi factum sit infectum. Eo qui est animo, alteri ignoscit, quod adversus ipsum perpetravit. Omnibus itaque hominibus, ipsis etiam inimicis ignoscere tenemur, si qua in re nos læserint (§.93.).

§. 106. Quodsi ergo alterius offensa, odii causa esse nequit (§.105.); qui nos offendit, pro non offendente habetur. Quamobrem cum omnes in universum homines amandi sint tanquam nos ipsi (§.83.): nec offensa est ratio, cur a lege recedamus. Ipsi adeo inimici amandi sunt, ac si non essent inimici.

§. 107. Inimicos amaturus (§.106.) ex ipsorum felicitate voluptatem percipit (§.115. *Psychol.*). Inimicorum itaque felicitatem promovere convenit.

§. 108. Amor in inimicos arduum officiorum erga alios genus, ex principio generali legis naturæ consequitur, actionum omnium requirit consensum (§.17.24. *Phil. pr. univ.*), odio in inimicos sublatum.

§. 109. Omne damnum cum sit avertendum (§.99.), inimicus autem nos læsurus damnum inferre intendat (§.69.); quod idem quoque arcendum sit satis evidens est.

§. 110. Cum mediis uti liceat, quibus solis avertitur damnum (§.100): nec dubium est, quin idem adversus inimicum valeat, salvo amore ipsi debito (§.106). Etsi enim durioribus utendum sit mediis, quibus ægre fit inimico; non tamen in damnum alterius ferimur, ut ex eo voluptatem percipiamus, sed ut medium sit avertendi damni, nec alterius studium nocendi invalescat, si impune lædere queat.

§. 111. Quamobrem si aggressor violentus mortem nobis intendit, nec depelli aliter possit, quam si e medio tollatur; quin e medio tollendus sit nemo dubitabit §.110.). Atque in hac defensione *jus inculpatæ tutelæ*, quod appellant, consistit.

§.112.

§. 112. Quodsi fuga consulere nobis detur, vel aggressorem in ipso actu constitutum pœniteat facti, ut nullum amplius immineat vitæ periculum; juri inculpatæ tutelæ locus non est.

§. 113. In vitæ periculo constitutus terrore aliisque pro re nata affectibus perturbatur (§.135. *Psychol.*), ut culpa aggressoris non sit sui potens (§. 136. *Psychol.*), nec adeo limites inculpatæ tutelæ in præsenti casu satis accurate discernere valeat (§.111.112.). Hinc non omnis excessus, qui committitur, defendenti imputatur, modo non pateat animus nocendi, tum enim casus variatur.

§. 114. Similiter si in statu naturali fuerint rebus alterius inhiantes, & ex rapto vivere assueti, nec aliter securitati prospici possit, quam si e medio tollerentur; quum idem obtineat, iisdem, quibus ante (§.111.) rationibus ostenditur.

CAP. V.

De officiis circa sermonem.

§.115. F*Alsiloquium sive mendacium* est sermo, animi nostri sententiæ contrarius: & illud aliquando in alterius, semperque ipsius loquentis vergit damnum, cum ejus minuat fidem.

§. 116. Nemini damnum est inferendum (§.96.), mendacium vero in alterius damnum cedit sæpe (§.115.); ergo hoc ex capite neutiquam mentiri licet.

§. 117. Homo actiones suas dirigere tenetur ad sui perfectionem (§.20. *Phil. pr. univ.*), neque adeo se ipsum lædere (§.93.), consequenter nec sibimetipsi damnum inferre (§.99.). Abstineat itaque a falsiloquio, quod semper in sui ipsius damnum cedat. Unde simul apparet, nec ex hoc capite mentiri licitum esse (§.115.).

§. 118. Cum omne mendacium vel in loquentis vel in alterius damnum vergat (§. 115.); in nullo prorsus casu est mendacium committendum (§. 116. 117.).

§. 119. Quoniam lege naturali consummatissimus exigitur actionum internarum & externarum consensus (§.17. *Phil.*

Phil. pr. univ.) : neutiquam falsiloquia committenda sunt, etsi in nullius cedant damnum.

§. 120. Ex hactenus dictis quoque conficitur, quando tacere conveniat, etsi loquens a veritate seu animi tui sententia non recedas.

§. 121. Verba animi sinceri signa, seu quae a nobis eum in finem proferuntur, ut animi sinceritatem alteri testemur, dicuntur *contestationes*.

§. 122. Cum nihil fieri debeat sine ratione sufficiente; iisdem utendum non est, quamdiu adfuerint rationes sinceritatem animi in dubium vocatam probandi, vel nemo fuerit, qui eandem dubiam reddat.

§. 123. Etsi autem iisdem locus sit, quoties de sinceritate animi non constet, v. gr. ubi negamus aliorum calumnias, quarum falsitatem probare non possumus; haudquaquam tamen majoribus uti fas est, quam necessarium videtur.

§. 124. Inter illas contestationes referunt *juramentum*, quod non est, nisi contestatio cum invocatione Numinis vindicis conjuncta.

§. 125. Juramentum igitur deferri nequit, nisi illi, qui credit dari Deum, mali ab hominibus perpetrati vindicem.

§. 126. Quodsi alia ratione veritas in apricum produci nequit, quam tamen in apricum produci multum interest; juramento locum esse nemo sane negabit, nisi, qui medium finis obtinendi unicum illicitum pronunciat, quando tamen finem legitimum pronunciat.

§. 127. Reverentia erga Deum obstat, ut eundem in rebus levioris momenti appellamus testem, vel quando veritas aliis modis in apricum produci aut confirmari potest (§. 29.). In his ergo casibus jurandum non est (§. 124.).

§. 128. Qui verbis significat, velle sese, ut alteri male sit, is eidem *male dicit*. Sed non licet velle, ut alteri sit male (§. 79.), adeoque nemini maledicendum est.

§. 129. Sermo, quo alteri significamus, nos in ejus gratiam quidpiam facturos, vel omissuros esse, *promissum* appellatur.

§. 130. Quoniam homini nihil quidquam committen-

dum,

dum, nisi quod legi naturali conforme; nec omittendum, nisi quod eidem repugnat (§. 26. *Phil. pr. univ.*); alteri promitti nequit, nisi quod eidem conforme, neutiquam vero, quod eidem repugnat.

§. 131. Quia homo obligatur ad actiones legi naturali conformes (§. 32. *Phil. pr. univ.*), si quid promisit eidem consentaneum, & minime adversum; promissum servare tenetur.

§. 132. Enimvero quoniam facienda non sunt, quæ legi naturali adversantur (§. 32. *Phil. pr. univ.*), si quis vel maxime promiserit, quod eidem repugnat, promissis tamen stare non tenetur.

§. 133. Fieri potest, ut in naturæ legem injurius sis, sive promissa serves, sive minus, v. gr. ut impingas in officia erga te ipsum, si stes promissis, in officia vero erga alios, si eadem non adimpleas. Alterutrum tamen cum fieri par sit; exceptioni locus est (§. 47. *Ontol.*), quæ ex circumstantiis singularibus determinanda.

CAP. VI.

De officiis circa pacta.

§. 134. *Pactum* est promissum mutuum de factis sibi mutuo præstandis.

§. 135. Cum nemo promittere queat, se facturum, quæ lege naturali prohibentur, vel omissurum, quæ vi ejusdem præcipiuntur (§. 130.); si utraque vel alterutra paciscentium pars promittat, quæ juri naturali adversantur, pacta servanda non sunt.

§. 136. Quoniam vero promissis stare tenemur, quæ juri naturali minime repugnant (§. 132.); si alterutra paciscentium pars promisit eidem conformia, pacta servanda sunt.

§. 137. Loquimur hic de obligatione naturali pacta servandi, cui etiam locus foret in statu naturali: quam enim status civilis addit, de ea suo dispiciemus loco. Quapropter cum in statu naturali etiam absque promisso quilibet teneatur præstare alteri, quæ ipsi exhibere potest officia; multo magis iis satisfacere obligabitur, si nova acces-

cesserit ratio, nempe promissum, quo quis alteri sese obstrinxit.

§. 138. Fieri sæpissime solet, ut non obligemur naturaliter huic individuo in singulari, sed indefinite vel hominibus promiscue vel in certo statu spectatis, tumque per promissum, & consequenter etiam per pactum (*§.*134.), naturalis obligatio nondum sufficienter determinata, ad hoc individuum restringitur: id quod notasse plurimum refert, ne obligationem ad servanda pacta cum naturali minime cohærentem introducamus, neque tamen ex doctrina pactorum subnascantur dubia contra dogma generale (§.26. *Phil.pr. univ.*), quod omnes actiones liberæ, qualescunque tandem sint, per eam determinari possint.

§. 139. Nemo obligatur ad præstandum ea, quæ suam potestatem eludunt (*§.* 81.). Idcirco si quis talia promisit alteri; promissum non tantum in se adimpletu impossibile, verum etiam actus promittendi juri naturali repugnat.

§. 140. Quamobrem pacta quoque invalida habentur, si alterutra pars promittit potestatem suam transcendentia, atque adeo & alterius partis promissum cessat, nec implendum est (§.135.139.).

§. 141. Qui cum altero paciscitur, ille promittit se hoc vel istud facturum, posito, quod alter itidem hoc vel istud faciat (*§.*129. 134.). Quoniam itaque utraque paciscentium pars alterius promissum respicit tanquam actionem (§. 9. *Ontol.*), aut si mavis, conditionem sui promissi; apparet sane, utramque consentire in promissum mutuum. Et cum per pactum obligatio naturalis indefinita ad certa individua restringatur (§. 138.): mutuo consensu pacta perfici dubitari nequit.

§. 142. Qui metu ad paciscendum inducitur, ille consensum simulat, revera non consentit. Quamobrem cum pactum non perficiatur nisi consensu mutuo (§. 141.), vero scilicet ac sincero, non simulato; si pars alterutra ad paciscendum metu inducitur, pactum validum non est.

§. 143. Quodsi quis dolo ad paciscendum inducitur, ille non consentit, nisi sub ea conditione, quam dolose simulat alter. Dolo enim locus est, quando in errorem

ad-

adducimur, ut de promisso alterius non ex veritate statuamus. Dum igitur conditio ab eo, qui dolose agit, minime adimpletur; nec alter, qui dolo inductus fuit, ad promissum suum implendum tenetur. Luculenter itaque constat, istius modi pactorum in statu naturali nullam esse validitatem.

§. 144. Aliter sese res habet, si alteruter paciscentium erroris sui causa fuerit ipsemet, nec damnum ex pacto in eum redundet ab altero; tum enim nulla suadet ratio, cur pactum, altero invito, sit dissolvendum. Etenim si is in pacti dissolutionem consentire nolit, inde aliquod in ipsum damnum redundare potest (§.140. *Psychol.* & §.96. *Jur. nat.*). Quamobrem cum nemini sit damnum dandum (§.96.); a pacto discedere licitum non est.

§. 145. Pactum mutuo consensu perficitur (§. 141.). Quocirca utroque paciscentium in dissolutionem pacti consentiente idem dissolvi posse tanto minus dubitari potest, quanto evidentius liquet, nullam esse obligationem naturalem, quæ paciscentes in individuo stringat ad præstanda sibi mutuo semel promissa (138.).

§. 146. Quoniam vero pactum dissolvi nequit, etiamsi alter per errorem de ipsius conditionibus statuerit, ipse deceptor sui, altero nimirum invito (§.144): multo minus dissolvi potest invito altero, si ob rationes alias alterum promissi pœniteat.

§. 147. Neuter paciscentium consentit, nisi sub conditione adimplendi promissi alterius (§.141.). Quamobrem si adsint rationes, cur verearis, ne alter promissum adimpleat, ubi tu satisfeceris promisso; ab altero exigere licet, ut pacto ex sua parte ante satisfaciat, quam præstetur a te præstandum, vel ubi id fieri nequeat, alterius est efficere, ut tibi cautum sit (§.99.).

§. 148. Fac, ut alterutri paciscentium parti damnum inferatur, sive pactum servetur, sive minus: id omnino fieri par est, ut damnum transferatur in partem noxiam. Quamobrem nunc servandum, nunc rescindendum, prout hac vel ista ratione damnum a parte innocua avertitur.

§. 149. Quoniam vero quilibet quoque tenetur damnum

a se

a se avertere, quod evitare potest (§.99.); antequam quis pactum ineat, singula probe ponderet, cum quæ a se ipso, tum quæ ab altero promittuntur.

§. 150. Quamprimum utraque pars promissum adimplevit, pacto satisfactum est, nec altera amplius alteri obligatur (§.137.). Quodsi una pars consentiat, ut altera promissum suum adimplere intermittat; perinde est, ac si idem fuisset adimpletum, adeoque & in hoc casu obligatio exspirat.

§.151. Si pactum fuerit interpretandum, verba accipienda sunt eo in significatu, quem ipsis usus loqnendi tribuit. Cum enim nulla adsit ratio, cur quis a communi loquendi usu recessisse dicatur, imo cum ab eo recedere non liceat, siquidem alter mentem tuam assequi debet; in communi significatu utique verba accipienda sunt.

§.152. Quodsi verba sensum ambiguum fundant; ea ita sumenda sunt, ne verbis claris contradicant, cum nemo sanus sibi contradicere præsumatur.

§.153. Et quia unusquisque fini suo conformiter agere præsumitur (§.103. *Phil. Pract. univ.*); ideo interpretatio locum habet, quæ eidem respondet.

CAP. VII.

De officiis circa dominia rerum.

§.154. CUm non omnes homines sincero amore sese mutuo prosequantur, nec officiis cum erga se ipsos, tum erga alios vacent, prouti fieri convenit; ideo fieri haud quaquam potest, ut omnia, ad vitæ necessitatem, & commoditatem necessaria, sint communia. In hoc enim rerum statu stante communione bonorum saluti omnium in universum hominum prospici nequit.

§.155. Quoniam homo rerum externarum subsidio habet opus, officiis suis satisfacturus (§.66.64.), communio autem bonorum subsistere nequit (§.154.); ideo *proprietas* sive *dominium* introducendum erat, quod est jus sive potestas utendi aliqua re, ut alii eandem perinde convertere in suum usum non liceat.

§.156.

§. 156. Quia eum in finem introducuntur dominia, ne cuiquam desint, se atque alios officio suo convenienter perficiendi instrumenta (§. 155.); res usus inexhausti, velut aer, aqua &c. nemini fiunt propriæ, sed in communione relinquuntur. Cessante nimirum ratione, cur dominia sint introducenda, communio autem bonorum subsistere nequeat (*§.* 154.), cessant quoque dominia, & communio bonorum subsistit.

§. 157. Cum soli domino sit facultas re sua utendi, nulli autem alii idem jus competat (*§.* 155.); nemo quoque invito ac inscio domino rem alterius auferre vel quomodocunque in rem suam convertere valet.

§. 158. Eodem modo perspicuum est, nemini licere alterum impedire, quo minus re sua utatur ad arbitrium: etsi re sua abutentem amice monere queat, ne abutatur (§. 79.).

§. 159. Eum in finem introducuntur dominia, ne desint necessaria sese atque alios perficiendi instrumenta (*§.* 155.). Quamobrem cum omnis homo & se & alios perficere teneatur, quantum in ipso est (*§. 67. Phil. pr. univ.*): plura occupare nemini licet, quando dominia rerum primum introducuntur, quam quæ huic scopo sufficiunt. Singulorum sane in statu naturali idem jus est, nec quisquam sibi prospicere debet, cum neglectu alterius (§. 79.).

§. *160.* Quamvis itaque unicuique incumbit rem suam familiarem pro virili augere; nemini tamen id licet cum detrimento alterius (*§.* 64. 159.).

§. 161. Quæ igitur adhuc nullius sunt, ea occupare potest, qui iisdem ad suam aliorumque perfectionem habet opus: quibus enim ipse minime eget, ea egentibus relinquenda sunt.

§. 162. Ab altero omissa, quorumque dominus ignoratur, pro rebus nullius habentur, adeoque cedunt occupanti, observata tamen conditione modo allata (§. 161.).

§. 163. Quæ ex re proveniunt emolumenta, eadem ad dominium pertinere ipsa dominii notio loquitur (§. 155.); nec ulla sane ratio est, cur ad alium pertinere dicantur.

§. 164. Finis dominiorum cum sit, ne desint nobis instrumenta, nosmetipsos atque alios perficiendi; eum quo-

que

quæ nec alium in finem rebus nostris uti licet. Secus qui facit, iisdem abutitur.

§. 165. Rectus adeo bonorum nostrorum usus nostris erga nos & alios officiis convenit: qui vero iisdem repugnat, abusus censetur.

§. 166. Etsi nemo alterum impedire possit, nec debeat, quo minus re sua ad arbitrium utatur (§158.); arbitrium tamen domini absolutum non est, sed per officia erga nosmetipsos atque alios limitatum (§.164.).

§. 167. Quando abusus dominii cum detrimento alterius fuerit conjunctus, alter eundem ferre minime tenetur, cum damnum avertere liceat (§99.). Licet autem hic uti mediis ad impediendum abusum sufficientibus (§.106.).

§. 168. Quoniam fieri nequit, ut ea fiat bonorum divisio, ut quilibet abunde sibi prospicere valeat; quin potius unusquisque rebus alterius subinde habeat opus (id quod vel sola experientia clarissime eloquitur): dominia rerum ex uno in alterum transferri possunt, imo debent (§.80.).

§. 169. Enimvero cum unus ab altero gratis exigere nequeat, quod sibimetipsi comparare valet (§. 81.); gratis quoque in eum alicujus rei dominium, qua ipse habet opus, transferre non obligatur, quin alter vicissim suæ rei cujusdam dominium in ipsum transferat, hoc est, *res permutandæ* sunt.

§ 170. Ut permutatio fieri queat, rebus statuendum est aliquod pretium, hoc est fingenda aliqua quantitas, juxta quam earum ad se invicem ratio determinanda, v. gr. ut avenæ dupla quantitas censeatur æqualis simplici secalis quantitati.

§. 171. Ita igitur definienda sunt pretia rerum, ut unusquisque pro virili labore fungens, lucrari possit, quæ ad vitæ necessitatem, decus atque jucunditatem requiruntur (§.60.); minimum, ut laboranti haud desint, quæ vitæ necessitas postulat (§.61.).

§. 172. Idem quoque, quod rebus statuitur pretium, operis aliorum statuendum. Quoniam enim nemo ab altero exigere potest, quod in sua habet potestate (§.81.); qui rebus alterius indiget, operas suas collocare tenetur illi, qui iisdem habet opus.

§. 173.

§. 173. Pretium operarum *merces* appellatur. Quamobrem cum nemo alteri operas suas gratis præstare obligetur (§.172.); merces promerita extemplo solvenda, præsertim ubi alter eadem indiget ad vitæ necessitatem tolerandam.

§. 174. Cum nemo sit lædendus (§. 93.) neminique damnum inferendum (§. 96.); in permutatione pretii rerum permutandarum servanda æqualitas.

§. 175. Ubi paucorum hominum est societas, qui multo ad vitæ necessitatem & commoditatem apparatu haud quaquam indigent: permutatio ad transferendum dominium sufficit. Neque enim solum pretia rerum facile inter se æquantur, verum etiam dolus, qui cum permutatione facillime conjungitur, cavetur, propterea, quod unus statim alterius opera indiget: ac præterea rem suam permutaturus haud difficulter invenit alium, qui eadem habet opus, & rebus, quæ ipsi sunt necessariæ abundat.

§. 176. Liquet inde, quod in casu opposito permutatio ad translationem dominii minime sufficiat.

§. 177. Inventa igitur est *pecunia*, communis mensura pretiorum, quod statuitur rebus ad vitæ necessitatem, commoditatem & jucunditatem necessariis.

§. 178. Pecunia ergo conflanda est ex materia durabili, cujus non multus in vita usus, ut & servari, & exiguæ quantitati ingens pretium statui queat. Atque ex his rationibus in eum usum adhibentur metalla, argentum præsertim atque aurum.

§. 179. Ne moneta adulterari queat cum damno alterutrius partis contrahentium; certum eidem pondus assignatur, certumque signum imprimitur.

§. 180. Pretia rerum ita constituenda sunt, ut unicuique acquirere detur, quæ ad vitæ necessitatem, decus atque jucunditatem requiruntur (§.171.); haud obscurum esse potest, quis pecuniæ valor conveniat.

CAP.

CAP. VIII.

De contractibus.

§.181. Contractus sunt pacta, quae circa dominii translationem versantur.

§.182. Contractus igitur ab utraque contrahentium parte sunt explendi, nisi cum alterius damno conjungantur (§. 99.).

§. 183. Iidem mutuo consensu perficiuntur (§. 145.), minime autem tantum unius (§. 146.).

§. 184. Quodsi alter vel metu vel dolo ad contrahendum fuerit inductus; contractus validus non est (§. 142. 143.).

§. 185. Inter contractus maxime familiaris est *emtio, venditio*, qua quis pro determinata mutuo consensu pecuniae quantitate transfert rei suae dominium in alterum.

§. 186. Quoniam itaque Titius dominium rei suae transfert in Maevium sub conditione pecuniae determinatae solvendae; rem suam Maevio tradere non tenetur, quamdiu pecunia nondum fuit numerata.

§. 187. Si nondum numerata pecunia rem suam Maevio tradit, pecuniam debitam eidem mutuo dedisse censetur.

§. 188. Quodsi damnum ex mora emergat venditori, si emtor in solvendo eandem nectat; rem suam alteri vendere potest in solvendo promtiori (§. 182.).

§. 189. Quamprimum vero emtor pecuniam solvit, venditor eidem rem emtam tradere obligatur, cum pecunia numerata res desinat esse venditoris.

§. 190. Quodsi conventum fuerit, ut emtor certo temporis spatio elapso pretium solvat; venditor ante terminum elapsum idem exigere nequit, nisi consenserit emtor ipsius commodis velificaturus; elapso autem termino, solvendi moras ne nectat emtor (§. 182.).

§. 191. Quoniam contractus mutuo consensu perficiuntur (§. 183.), atque ab utraque parte contrahentium adimplendi sunt, nisi cum alterutrius damno conjungantur

tur (§.133.); si quæ adjecti emtioni venditioni fuerint conditiones, cum damno alterutrius partis minime conjunctæ, quin singulis satisfieri debeat, dubitandum non est.

§. 192. Qui in emtione ac venditione damnum dedit alteri, contractu licet adimpleto, damnum restituere tenetur (*§*.97.).

§. 193. Fac, rem venditam damnum pati casu, antequam tradatur, contractu utriusque consensu firmato; nemo ignorat, damnum ferre eum, qui traditioni moras dedit. Cur enim alter idem ferat, ratio nulla est. Perinde nimirum est ac si res emta tradita fuisset, sed in securitatem pretii venditori data.

§. 194. Uterque vero damnum ferre debet, si uterque fuerit in mora.

§. 195. Homo alteri debet, quod sibi debet (§.80.), innocuum itaque rei suæ usum alteri gratis concedere tenetur, quando alter, non autem ipse eadem habuerit opus (§.82.).

§. 196. Quoniam tamen alteri non conceditur nisi innocuus usus; nullum jus aliud in rem alterius ipsi competit, quod ab hoc usu sit diversum.

§. 197. Minime ergo licet rei alterius usum, quem mihi concessit dominus, denuo alteri concedere, nisi ipso consentiente sive expresse, cum consensum ejus requisiverimus, sive tacite, cum eundem ex ratione sufficiente præsumamus.

§. 198. Similiter cum non nisi innocuus usus nobis fuerit concessus (*§*.195.); rem quoque alterius solicita cura servari convenit, ne nostra culpa aliquid patiatur damni.

§. 199. Quodsi acciderit damnum; illud alteri resarciendum (§.97.).

§. 200. Damnum si fuerit fortuitum, quod evitare in nostra non erat potestate, eadem tenenda sunt, quæ in genere de damni restitutione dicta sunt superius (§.98.).

§. 201. Ex eadem ratione, quod ex domini consensu mihi non competat, nisi usus rei innocuus (*§*.198.), liquet, eandem in individuo restituendam esse.

§. 202. Quodsi vero damnum datum fuerit, ut res in

individuo restitui nequeat: istud tamen resarcire domino cum teneatur is, cujus culpa accidit (§.199.); restitutio vel in specie vel in pretio facienda est, prouti visum fuerit domino.

§. 203. Quod si res usu consumitur, veluti cum frumentum alteri mutuo datur: restitui individuum nequit, adeoque species restituenda, ejusdem tamen quantitatis & qualitatis.

§. 204. Ne ab æquitate naturali in hoc contractu, qui *contractus mutui* appellari solet, unquam recedatur, casus cum cura sunt distinguendi: casus enim a circumstantiis pendent, circumstantiæ autem diversæ variant jus.

§. 205. Ponatur itaque, alterum a me mutuum petere eo tempore, quo rem meam vendere constitui, pecunia in nullum usum convertenda, sed tantummodo asservanda: rem meam alter accipere tenetur ea lege, ut non rei, sed pretii æqualitas in restituendo observetur, majore quantitate restituenda statuto tempore, si pretium diminutum interea fuerit; minore vero, si idem fuerit adauctum. Æquitatis enim est (§.82.), ut contractu adimpleto, mutuum dantis status idem sit, ac si nihil alteri dedisset mutuo.

§. 206. Quodsi pecunia mutuo datur, evidens est, eandem in individuo restitui non posse. Iisdem itaque, quæ ad §. præcedentem modo dicta sunt, patet, sufficere, ut restituatur pecunia tanti valoris, quanti fuit credita, nisi intersit creditoris, ut eadem monetæ species restituatur.

§. 207. Quoniam ex pecunia in futuros usus seposita nullum percipimus fructum; ubi certi fuerimus, alterum, qui eadem ad usus necessarios indiget, unde non fit locupletior, statuto tempore eandem nobis redditurum, gratis eandem ipsi mutuo dare jubemur (§.82.). Idem elucet ex ratione generali ad (§.205.) allata.

§. 208. Enimvero si alter pecuniam nostram in lucrum suum convertit, quod & a nobis fieri poterat, emtis v. gr. bonis immobilibus; æquum est, ut in lucri communionem nos admittat, atque adeo pecuniam cum emolumento restituat, quod *usuræ* nomen tenet, lucro inde percepto proportionali (§.81.).

§. 209.

§. 209. Porro hinc clarissime colligitur (§. 81.), usuras æquitati minime repugnare, a debitore, salvis vitæ, quas inde tolerat, necessitatibus exactas.

§. 210. Debitore autem vix eum ex pecunia sibi credita fructum percipiente, qui vitæ necessitatibus tolerandis sufficit, hocque stante rerum nostrarum statu; ut usuras negligere liceat (§. 60. & seqq.); usuras ab illo exigere utique foret iniquum (§. 81.).

§. 211. Usurarum ratio si nobis habenda est (§. 60. & seqq.), quas tamen debitor salvis vitæ necessitatibus solvere nescit; eidem pecuniam credere minime obligamur (§. 81.), quin potius ille tenetur credere, cui usurarum neglectus nihil obest.

§. 212. Usuræ per longum temporis tractum multiplicatæ solutionem debitori reddunt onerosam, imo sæpissime eundem in extremum paupertatis statum conjiciunt. Ideo debitoris est, statuto tempore solvere usuras; creditoris vero monere, imo adigere debitorem, ut solvat, si moram damnosam trahat.

§. 213. Usuræ immodicæ dicuntur *fœnus*. Censentur autem immodicæ, quæ regulis hactenus demonstratis (§. 208.) repugnant: unde statim inferre nemo non potest, fœnus esse tanto iniquius, quanto magis debitori damnosum.

§. 214. Si quis rei suæ usum, vel etiam operam suam (§. 172.) pro certa alteri concedit mercede (qui contractus *locationis*, *conductionis* fert nomen); dominium illius simul translatum non est, adeoque de ea disponere nihil licet, nisi ex voluntate domini, non nisi usum concedentis sive limitatum, sive nullis conditionibus adstrictum, nec eandem, ipso inscio ac invito alteri locare, multo minus vendere aut in pignus tradere convenit.

§. 215. Ex eadem ratione sequitur, rem locatam deteriorandam non esse, nisi quatenus necessarius esse requirit usus; huic autem pretium locationis simul proportionari debeat.

§. 216. Pretium cum detur propter usum definitum (§. 214.); dominus curam gerat, ut res locata eidem sit idonea.

§. 217. Ob rationem eandem locantis domini est, ut ferat impensas ad hoc requisitas, quo res locata usui idonea perennet.

§. 218. Quodsi conductor dederit damnum ab usu rei locatae alienum; ad ejus restitutionem tenetur (§. 215. 97.).

§. 219. Damno autem existente casuali, nulla adest ratio, cur idem conductori sit ferendum: ergo dominus illud patiatur.

§. 220. Cum conductori non sit permissus nisi rei locatae usus (§. 214.), isque pro certo pretio (§. *cit.*), neque is eandem deteriorare debeat, nisi quatenus usus necessarius id requirit (§. 215.); finito contractu, non modo locationis pretium promte solvendum, verum etiam res restituenda domino, qualem ab eodem accepimus, & quatenus necessario usu deterior reddita fuit.

§. 221. Opes acquisitae conservandae sunt (§. 70.). Pecunias itaque alteri credituri de securitate soliciti simus necesse est, quippe qua cavetur, ne credantur debitori, qui soluturus solvendo non est.

§. 222. In nostram adeo securitatem debitor, cujus nobis suspecta, saltem non certa fides est, vel rem quandam suam mobilem, quae *pignus* appellatur, tradere, vel immobilem, quae *hypothecae* nomine venit, assignare jubetur.

§. 223. Pignoris vel hypothecae nomine quod traditur vel assignatur ejus pretium non modo summam creditam cum usuris adaequare, verum etiam superare debet, ne, si statuto tempore debitor solutione deficiat, pignus statim sit alienandum.

§. 224. Pignus in solam datur securitatem (122.), adeoque nullus nobis integer usus, nisi consentiente domino, quo in casu una commodati speciem prae se fert (§. 195.).

§. 225. Qui usu deterioravit pignus, damnum resarciat (§. 97.).

§. 226. Pignus cum in securitatem detur (§. 224.), non modo nostri, sed etiam domini gratia cum cura servandum, ne nostra culpa patiatur damnum (§. 225.).

§. 227. Casu fortuito, quem evitare nostrae potestatis non

non fuit, si pereat pignus, vel saltem quomodocunque deterioretur; idem domino suo perit, vel deterioratur. Neque enim ulla adest ratio, cur pignoris custodia sit creditori onerosa.

§. 228. Quodsi statuto tempore pecunia nostra ipsimet habemus opus, nec debitor sit solvendo, vel si pignoris pretium non ferat moram in solvendo ob usurarum incrementum; debitor pignus vendere tenetur.

§. 229. Vendere si renuat, damnum nobis ex mora imminens aversuri, ipsimet ut idem vendamus haud iniquum (§. 100.): quod est superfluum, hoc domino restituendum.

§. 230. Ne autem alter de injuria sibi facta possit conqueri; in statu naturali arbitrorum consensu venditio fiat.

§. 231. Ex mora solutionis si securitas minime periclitetur, nec ipsimet pecunia nostra habeamus opus; æquum omnino est, ut venditionem pignoris haud urgeamus, præsertim ubi debitoris cum damno fuerit conjuncta (§. 82. 96.).

§. 232. Quæ de pignore dicta sunt, ea, quantum res patitur, mutatis mutandis, haud difficulter ad hypothecam applicantur.

§. 233. Pignore vel hypotheca deficiente, securitati servit *fidejussor*, qui in mutuum consentiens, ejus solutionem promittit, si debitor statuto tempore non solvat, vel solvendo non sit.

§. 234. Quoniam absque securitate pecunias alteri credere non tenemur (§. 221.); ubi alia ratione, quam per fidejussorem eandem obtinere non datur, fidejussio utique licita est.

§. 235. Ex eadem ratione colligitur, neminem obligari pro altero fidejubere, nisi eum solvendo esse fuerit certus.

§. 236. Cum fidejussori solutio non incumbit, nisi ubi principalis debitor solvendo non sit (§. 234.); hic ante urgendus, quam solutio ab illo postuletur.

§. 237. Si vero creditor in fidejussionem non consenserit, nisi hac expressa conditione, ut fidejussor statuto tempore solvat debitum, ubi debitor principalis vel sol-

vere nolit vel non possit, beneficio excussionis renuncians; solvere statim tenetur. Perinde enim est, ac si pecunias suas fidejussori credidisset creditor, hic vero eas debitori principali.

§. 238. Ubi fidejussor damnum incurrit, id sibi imputet: deliquit enim, dum securitatis suæ nullam improvidus habuit rationem (§. 235.).

§. 239. Plures uno si fuerint fidejussores, ex fidejussionis indole, & conditionibus res decidenda. Qui pro parte fidejussit, pro eadem parte tenetur; qui pro integra massa, tenetur pro integra. Nec negligendæ sunt conditiones aliæ, quæ contractui adjectæ fuerant (§. 153.).

§. 240. Qui gratis in alterum confert rei suæ dominium, eandem eidem *donat*: quodsi conferat in egentem ad vitæ necessitatem serviens, quod confertur, *eleemosynæ* fert nomen.

§. 241. Cum alterius necessitati pro virili succurrere, cui ipse prospicere nequit, lex jubeat (§. 82.); eleemosynas egenti offerat, qui eas elargiri valet.

§. 242. Egentibus adeo quoniam debentur eleemosynæ (§. 241.); eas petere prohibetur, qui ipsemet sibi de victu & amictu aliisque vitæ necessitatibus prospicere pollet.

§. 243. Eleemosynas qui *petit*, *mendicus* vocatur. Mendicare adeo non licet nisi egentibus, hoc est, iis, qui de vitæ necessitatibus sibimetipsis prospicere nequeunt.

§. 244. Etsi autem quis habeat, quæ ad commoditatem & decorem requiruntur, cui perinde, si fieri possit, habenda ratio (§. 48. & seqq.), ubi ob merita meliori fortuna fuerit dignus, ne opibus abundantes donis eundem ornent, laudem inde reportaturi, æquissimum est (§. 82.).

§. 245. Similiter ex ratione eadem dona meretur, qui iisdem utitur ad felicitatem generis humani promovendam, atque iis nobis rectius uti valet.

§. 246. Ejusdem commatis sunt, quæ dantur in grati animi tesseram (§. 101.).

§. 247. In his adeo casibus, quin dona licite accipiantur, dubitari nequit.

§. 248. Nec iniquum est, donis favorem nobis conciliare alterius, qui felicitati nostræ promovendæ par sit.

Fi-

Finis enim liciti (§. 103. *Phil. pr. un.*) medium, quod officiis nullis repugnat, licitum esse nemo negaverit.

§. 249. Cum operæ respondeant pecuniis atque rebus ceteris, quæ sunt in dominio (§.172.); gratuita operarum præstatio donis respondet. Atque ideo de eadem valent, quæ de donis sunt dicta.

§. 250. Quoniam alterius commodis pro virili inservire jubemur, ubi sibimetipsi non sufficit (§.82.); nec curam in custodienda re aliena denegare possumus.

§. 251. Res in custodiam nobis tradita *depositum* salutatur.

§. 252. Quoniam depositum non nisi custodiæ gratia traditur (§.251.); nullus nobis ejus convenit usus, nisi consentiente domino, quo in casu commodati speciem induit (§.195.).

§. 253. Multo minus idem inscio domino alienare licet.

§. 254. Si culpa nostra damnum patiatur depositum, id a nobis resarciendum esse patet (§.97.).

§. 255. Quodsi damnum fuerit fortuitum, id domino ferendum esse per se evidens est.

§. 256. Interea, quoniam securitatis gratia custodiæ nostræ committitur, omnis quoque in eodem custodiendo præstanda diligentia (§.131.).

§. 257. Si depositum clauso receptaculo fuerit commissum; nostrum non est idem inde eximere, cum nihil competat nisi custodia (§.250.183.).

§. 258. Ubi custodia alteri fuerit onerosa vel sumtuosa, eandem gratis præstare non tenetur (§.81.).

§. 259. Perinde cum sit, sive per nos, sive per alium contractui satisfiat; ubi eidem explendo non fuerimus pares, quin alterum in locum nostrum substituere possimus dubitari nequit, modo hac ex substitutione alteri contrahenti non enascatur damnum (§.96.).

PARS II.

De jure naturali politico.

CAP. I.

De societate in genere.

§.260. Homo alterius felicitatem perinde ac suam promovere obligatur (§.79.80.). Vitam adeo solitariam in eremo agere haud quaquam licet plurimis saltem hominibus.

§. 261. Et quoniam nemo sibi solus sufficit, sed unusquisque alterius ope indiget, si quidem vitam homine dignam ducere velit, officiis satisfacturus, quæ parte prima demonstrata fuere: ut plures conjunctis viribus promovere inter se bonum commune consentiant opus est, quo facto, unus alteri ex pacto obligatur (§.134.136.).

§. 262. Pactum commune bonum conjunctis viribus promovendi gratia initum dicitur *societas*.

§. 263. Salus itaque societatis consistit in non impedita promotione boni communis conjunctis viribus obtinendi (§.68. *Phil.pr.univ.*).

§. 264. Salus societatis est finis ejusdem (§.97. *Ontol.*).

§. 265. Pactum cum sit societas (§.262.), ab ea discedere licet ei, qui vel metu, vel dolo ad eam ineundam fuit inductus.

§. 266. Cum pacta servanda non sint, si vel utraque vel alterutra pars promisit, quæ juri naturali repugnant (§.135.), a societate quoque discedere licet, imo tenetur socius, cujus finis legi naturali adversus. Talis nimirum societas ipso jure nulla est.

§. 267. Fine autem societatis jure naturali existente congruo, ipsa quoque societas eidem conformis existit (§. 64. & seqq.).

§. 268. Cum nemini sit damnum inferendum (§.96.); nec a societate cum ceterorum damno discedere licet.

§. 269. Quodsi id factum fuerit, damnum datum resarciendum (§.97.).

§. 270.

270. Nullo autem damno exinde emergente sociis; ubi a societate recesseris, nulla sane ratio obstat, quo minus ab eadem recedere liceat.

§. 271. Patet, id eo magis fieri posse, si quidem societati nullum inde damnum emergit, ubi ab eadem discesseris; emergat autem tibi, si in eadem permanseris (§.268.).

§. 272. Fine societatis obtento, eandem finiri nemo non perspicit. Si demonstrationem desideras: cogita, societatem esse pactum (§.262), pactum vero iterum dissolvi, si ab utraque paciscentium parte adimpletum fuerit, quod erat promissum.

§. 273. Sociorum est, conjunctis viribus bonum commune societatis promovere (§. 261.). Ferendum igitur non est, si quis sociorum idem vel negligat, vel eidem contraria perpetret.

§. 274. Quodsi ex negligentia vel malitia socii datum fuerit damnum; id societati resarcire tenetur (§.96.).

§. 275. Immo cum damnum avertere debeamus (§.99.), adhibitis mediis, quibus solis averti potest (§.100.); sociorum quoque est, omnem movere lapidem, ut socius degener vel ad frugem, vel si quidem id fieri nequeat, ad eum statum redigatur, quo saluti sociorum officere amplius nescit.

§. 276. Cum pacta sint servanda (§.136.), socii autem in bonum commune conjunctis viribus promovendum consenserint (§.262.); suprema societatis lex est: *Fac ea, quæ salutem societatis promovent; omitte, quæ eam impediunt* (§.263.).

§. 277. Quamobrem si contingat, salutem unius socii cum salute totius societatis collidi; salus societatis saluti sociorum singulorum præferenda est (§.47. *Ontol.*).

§. 278. Integra societas unam personam repræsentat (§.262.). Cum nemo a me exigere possit, ut ipsius necessitatibus impendam, quod propriæ urgent (§.82.); nemo sociorum cum neglectu socii extraneo succurrere tenetur. Socius ergo extraneo præferendus est.

§. 279. Ex eadem ratione, quod societates integræ instar singularum personarum spectari queant, patescit, mu-

tua

tua societatum integrarum erga se invicem officia eadem esse cum officiis hominis erga alios.

§.280. Dividuntur societates in simplices atque compositas. *Simplices* sunt, quae ex personis singulis; *compositae* autem, quae ex aliis societatibus coalescunt.

CAP. II.

De societate nuptiali.

§.281. SOcietas *nuptialis* est societas simplex inter marem & foeminam sobolis procreandae & educandae gratia inita. *Mas* maritus, foemina *uxor*, ambo *conjuges* dicuntur.

§. 282. Actiones liberae per easdem rationes determinandae, per quas determinantur naturales (§.16. *Phil. pr. univ.*). Coitus, quod vel animalia loquuntur, per procreationem sobolis tanquam rationem finalem (§.16. *Theol. nat.*) determinatur; ergo idem quoque per eandem rationem ab homine libere determinari debet.

§. 283. Qui ergo fit sobolis procreandae gratia, juri naturali conveniens (§.16.24.).

§. 284. Quamobrem qui alio fine celebratur, eidem nequam convenit.

§. 285. Unde damnantur coitus libidinosi quicunque, & qui tutius ignorantur, quam explicantur, per regulam generalem hic propositam dignoscendi, si quando eorundem detur occasio.

§. 286. Liberi procreati, cum semetipsos educare nequeant, ab aliis eorum educatio suscipienda venit (§.82). Nulla autem est ratio, cur aliis potius, quam parentibus educandi competat cura. Abunde itaque patet, eorum esse educare prolem, qui eandem procrearunt.

§. 287. Educatio sobolis cum a procreatione sejungi nequeat; societas nuptialis utriusque gratia ineunda est (§.281.).

§. 288. Consequenter ex matrimonio, minime autem ex promiscuo concubitu educandi sunt liberi.

§. 289. Sobolis educandae & procreandae gratia cum matrimonium contrahatur (§.287.); ad matrimonium sunt

ſunt inhabiles, cum qui liberos procreare, tum qui eoſdem educare nequeunt.

§. 290. Qui extra matrimonium procreat prolem, ad eam educandam tenetur (§. 286.). Quamobrem ſi fœminæ, cum qua illicitum concubitum celebravit, ſumtus ad prolem educandam ſuppeditare nequeat; eandem ducat in uxorem æquum eſt.

§. 291. Maritus generandi facultate pollens cum uni fœminæ ſufficiat; fœmina quoque non plures ducere debet maritos (§. 278.).

§. 292. Similiter cum ex fœmina fœcunda liberi plures procreantur, quorum educatio parentibus incumbit (§. 286.); nec plures uxores ducere convenit.

§. 293. Quodſi enim ſterilitas doceri poſſit, inhabilitas ad matrimonium, idem diſſolvit (§. 289.). Difficilis autem iſta probatio, nedum ſæpe impoſſibilis.

§. 294. Matrimonium tanquam ſocietas non diſſolvitur niſi fine obtento (§. 272.), adeoque liberis non modo procreatis, verum etiam educatis (§. 277.). Quo circa cum plurimi elabantur anni, antequam liberi ad eum perveniant rei familiaris ſtatum, ut parentum ope non indigeant, ipſique potius, quam alii extranei (§. 278.) hæredes bonorum poſt mortem parentum deſignentur; conjugium perpetuum prodeſt, non ſolvendum niſi alterius conjugis morte.

§. 295. Qui corporis ſui copiam facit alteri non conjugi, hoc eſt, adulterium committit, & pacto contraria agit (§. 281.). Cum vero nemo paciſcatur cum altero niſi ſub conditione promiſſi adimplendi reciproci (§. 134.); pars innocens ad implendum promiſſum ſuum minime tenetur. Atque ea eſt ratio, cur adulterium ſolvat matrimonium quoad thorum.

§. 296. Uxorem adulteram non repudians, de novo matrimonium contraxiſſe dicendus.

§. 297. Mutuo conſenſu perficiuntur pacta (§. 141.). Quamobrem cum matrimonium ſit pactum (§. 281. 262.); idem quoque mutuo mariti & uxoris conſenſu perficitur.

§. 298. Declaratio mutui hujus conſenſus *ſponſaliorum* nomine venit.

§. 299.

§. 299. Consequenter cum pactum altera parte invita dissolvi nequeat (§. 146.), celebratis sponsalibus matrimonium est consummandum.

§. 300. Eadem ratio loquitur, id fieri minime debere, parte alterutra vel dolo vel metu vel aliis conditionibus illicitis & non adimplendis ad consensum allecta (§. 141. 142. 143.).

§. 301. Unusquisque socius commune societatis bonum promoveat pro virili (§. 276.). Ergo & conjuges oportet omnem dare operam (§. 281.), ut commune suum & liberorum educandorum bonum promoveant: quæ mutua opera *mutuum adjutorium* dicitur, recte inter fines secundarios (§. 101. *Ontol.*) referenda.

§. 302. Utriusque igitur conjugis est, augere pro virili rem familiarem, qua ad vitæ communes necessitates & jucunditates & ad prolis progenitæ educationem habent opus; servatis nempe officiis de parandis & administrandis opibus (§. 60. & seqq.) præscriptis.

§. 303. Cum educatio non absolvatur nisi liberis ad eum statum perductis, quo sibimetipsis prospicere valent: ut parentes divites filiabus dotem ad sublevanda matrimonii onera constituant, opus est.

§. 304. Marito itaque cum non conveniat nisi ususfructus: substantia dotis manet uxori propria, a morte illius ex ejus bonis repetenda, nisi separata permanserit.

§. 305. Consequenter uxor, quoniam semper dominium habuit in res suas, nullo habito respectu aliorum creditorum, quod suum est, repetit, atque adeo creditoribus præfertur.

§. 306. Aliter vero se res habet, si in debitum mariti consenserit, tum enim ex fidejussione tenetur (§. 233.).

§. 307. Conjunctis viribus salutem communem promoveant maritus atque uxor (§. 302.). In ejus adeo consilium descendendum est, quo isti optime consulitur.

§. 308. Enimvero ne litibus materia sit continuis in definiendo cujus consilium præstet; mariti esse debet imperium, præcepturi, quid fieri consultum sit, uxoris vero parere, etsi maritum errantem monere queat (§. 207.), per modum consilii non imperii.

§. 309.

§. 309. Consilium itaque uxoris cum auscultare debeat maritus (§.308.); verbis lenibus atque blandis uxori imperet, quod optimum factu arbitratur.

§. 310. Quodsi tamen nihil profecerit, morosa mediis convenientibus coercenda (§. 275. 281.).

§. 311. Altero conjugum mortuo, mutui amoris officium est (§. 79.) per societatem nuptialem restricti, ut superstiti eam bonorum suorum partem relinquat, quæ ad vitæ suæ rationem continuandam inservit (§. 49. & seqq.).

C A P. III.

De societate paterna.

§. 312. Societas *paterna* est societas simplex inter parentes atque liberos horum educandorum gratia subsistens.

§. *313.* Parentes liberos educaturi ea ipsis præstare jubentur, in quibus sibimetipsis non sufficiunt, officio suo satisfacturi (§. 286.). Cum liberi de victu & amictu sibimetipsis prospicere nesciant, nec actiones ad legis naturalis normam attemperare valeant; parentum est, non modo victum & amictum suppeditare liberis, verum etiam illorum dirigere actiones.

§. 314. Porro ipsorum est, præcipere liberis, quid ab iisdem fieri, quid omitti debeat: quod ne irrito stet successu, liberis obediendum est parentibus.

§. *315.* Quoniam tamen parentes præcipere nequeunt, nisi legi naturali conformia (§.*313.*): secus præcipientibus obediendum non est.

§. *316.* Infantes cum lacte nutriendi, quod naturæ beneficio matris mammæ præparant: quod mater ipsamet infantem lactare debeat, nisi quidam obstiterit casus, satis perspicitur.

§. *317.* Parentum est id agere, ut liberorum actiones legi naturali convenienter dirigantur. Quamobrem ipsorum cura adducendi sunt, ut officiis & circa mentem, & circa corpus, & circa statum externum, tum etiam

erga

erga Deum & alios satisfaciant, habitum iisdem satisfaciendi acquirant.

§. 318. Ut olim sibimetipsis de vitæ necessitatibus aliisque subsidiis prospicere possint, certo vitæ generi destinandi & ad idem sollicita cura præparandi sunt.

§. 319. Jus illud actiones liberorum pro suo arbitratu dirigendi dicitur *patria potestas*: & liberi dicuntur *minorennes*, quamdiu patriæ potestati subsunt: *majorennes* autem, cum primum ex eadem evaserunt.

§. 320. Potestati ergo patriæ subsunt, quamdiu ipsimet sibi de vitæ necessitatibus prospicere actionesque legi naturali convenientes dirigere nesciunt (§. 313. 319.). Cessat autem potestas illa in casu opposito.

§. 321. Cum minorennes sine parentum consensu nil agere possint (§. 319.), nullus quoque ipsorum consensu contractus constituitur validus, nisi parentum accesserit consensus; quem vero præsumere licet, nisi dissensus ratio detur justa.

§. 322. Parentes vi educationis multa in liberos beneficia conferunt. Sed erga benefactores grati esse debemus (§. 101.): ergo & liberi grato erga parentes sint animo.

§. 323. Qui gratus est erga parentes, eosdem amat (§. 124. *Psychol.*). Quoniam itaque liberi erga parentes grati esse debent (§. 322.); eosdem quoque amare, consequenter ex ipsorum felicitate voluptatem percipere tenentur (§. 115. *Psychol.*).

§. 324. Qui alterum amat, continuo veretur, ne quidquam committat, quod eidem displiceat. Quidni itaque liberos, qui parentes amare obligantur (§. 323.), continua cura ac sollicitudo urgeat, ne forsan quidquam ab iis committatur, vel omittatur, quod parentibus displiceat?

§. 325. Istiusmodi sollicitudo cum *timoris* nomine veniat: liberi parentes timeant necesse est (§. 324.).

§. 326. Liberis obediendum est parentibus (§. 314.), adeoque eos se superiores agnoscere, consequenter venerari debent.

§. 327. Liberi parentes ament, atque adeo ex eorum felicitate voluptatem percipiant (§. 323.): ergo danda quo-

quoque ipsis est opera, ne ullam prætermittant occasionem, qua eandem promovere valent.

§.328. Cum amor & gratus animus sint officia hominis erga alios in genere (§.84.101.); ea quoque per vitam omnem parentum & liberorum porennant.

§. *329.* Enimvero obedientia, quæ ex patria potestate fluit (*§.314.*), cum eadem quoque exspirat.

§. 330. Quodsi parentes diem supremum ante obeant, quam absoluta est educatio; eam bonorum suorum partem ipsis tenentur relinquere, quæ ad hoc requiritur, ut ad eum promoveantur statum, quo & sibimetipsis de victu & amictu prospicere, suasque actiones dirigere valeant (*§.313.*).

§. 331. Parentes adeo cum nesciant, quam prope dies instet ultimus: de opibus quoque in hunc necessitatis casum conservandis opportune cogitent & prospiciant.

332. Quodsi parentes, nondum finita patria potestate, moriantur; eadem in alios post mortem transferenda est: id quod ex eadem ratione elucet, ex qua necessitatem patriæ potestatis comprobavimus (§.317.).

§. *333.* Personæ, quibus a morte parentum educationis cura committitur, dicuntur *tutores*; qui vero eorum curæ committuntur, *pupilli*. Tutorum itaque est, bona a parentibus relicta administrare & pupillorum dirigere actiones (*§. 317.*).

§. *334.* Patria potestas cum tutoribus sit demandata (§.*332.*); pupillis imperare atque pœnis & præmiis eosdem ad obediendum obligare valent (§.*314.*).

§. *335.* Hæc obligandi facultas cum esset nulla, nisi pupilli obedientiam præstarent tutoribus, facile perspicitur, iisdem perinde ac parentibus obedire pupillos teneri.

§. *336.* Tutores cum sint parentum loco (§.*333.*), patria potestate in ipsos translata (§.*332.*); pupilli tamdiu tutelæ subsunt, donec patria potestas exspiret (§.320.), hoc est, donec bona sua ipsimet administrare actionesque suas dirigere valeant.

§. *337.* Tutori in bona pupillorum jus competit nullum, præter administrationem & fructuum in educationem impendendorum facultatem (§.*332.*); bona igitur eorum immobilia alienare nequit, nisi ob educationis neces-

necessitatem, aut ob avertendum certissimum damnum (§.99.); id quod tamen fieri debet in statu naturali consciis & consentientibus agnatis, ut omnem privati commodi suspicione a se amoliatur. Neque enim sufficit agere, quæ justa sunt, sed efficiendum quoque, ut idem pateat aliis.

§. 338. Eadem ex ratione in statu naturali vel agnatis, vel aliis arbitris eum in finem sive ab ipsis parentibus, sive ab agnatis & amicis defunctorum parentum designatis, statuto tempore rationes bonorum administratorum reddere tenentur.

§. 339. Quemadmodum liberi quamdiu patria sub potestate continentur, valide non contrahunt sine parentum consensu (§.321.); ita similiter pupilli sine tutorum consensu contractum inire nequeunt (§.332.).

§. 340. Consentire autem obligatur tutor, quando contractus cedit in salutem pupilli, cum ejus salutem pro virili promovere debeat, cujus quippe gratia actionum liberarum directio ipsi committitur (§.333.).

§. 341. Ubi tutor in administratione bonorum damnum, quod evitari poterat, dedit; illud resarciat (§.97.).

§. 342. Ne igitur damnum nimis ingens dari possit; cum rationes urgendæ sunt (§.338.), tum etiam in statu naturali in definitis casibus, ubi istud metui poterat, illorum consilio & consensu administratio bonorum fieri par est, quibus ratio administrationis reddenda.

§. 343. Cum nemo obligetur ad gratis alteri præstandum (§.81.); ubi pupilli fructibus ex bonis a tutore administratis percipiendis abundant, æquum omnino est, ut tutoris cura compensetur.

§. 344. Aliis autem in casibus omnino foret iniquum (§.82.), præsertim ubi cum neglectu educationis conjungeretur.

§. 345. Tutores in pupillos beneficia conferre, si munere rite fungantur, dubitari nequit. Quoniam itaque erga benefactores grati esse debemus (§.101); pupilli quoque erga tutores grati sint necesse est.

§. 346. Gratitudo consistit in amore erga benefactorem (§.124.*Psychol.*); a pupillis itaque tutores amandi sunt.

§. 347.

§. 347. Quoniam adeo ex eorum felicitate voluptatem percipere debent (§.115. *Psychol.*); eandem quoque pro virili promovere tenentur.

§. 348. Ex amore nascitur reverentia & timor filialis (§.325. 326.). Pupilli itaque tutores revereri atque timere (§.333.), consequenter nihil agere obligantur, quod ipsis jure displiceat.

§. 349. Bonis defuncti patris ad educationem non sufficientibus, mater de impensis ad eandem necessariis prospicere tenetur (§.313.).

§. 350. Quodsi vero mater liberis relinquat bona, quorum fructus educationi sufficiunt; pater eosdem hunc in usum impendat, ipsa bonorum substantia sarta tectaque conservata (§. 155.).

§. 351. Idem valet, ubi liberis aliunde bona fuerint acquisita; iisdem enim rationibus adhuc locus est.

§. 352. Si utroque parente mortuo superstites fuerint liberi patria potestate nondum soluti, nec bona relicta adfuerint, ex quibus sustentari queant; educandi cura devolvitur ad agnatos vel amicos opibus pollentes (§.82.).

CAP. IV.

De societate herili.

§.353. Deficientibus ad vitæ necessitatem necessariis, alteri eorum obtinendorum gratia operas nostras collocare tenemur (§.172.). Juri ergo naturali convenit pactum, quod quis cum altero ea conditione init, ut is victum & amictum vel ad vitæ necessitatem requisita præstet, suasque operas ad licitos adhibeat usus.

§.354. Pactum istiusmodi societas est (§.262.), & in specie *societas herilis* nuncupatur.

§. 355. Persona operas suas alteri collocans *servus* dicitur vel *serva*; ille autem, cui operæ collocantur, & quæ ad vitæ necessitatem requisita suppeditare debet, *herus* vel *hera*.

§. 356. Pacta legitima cum sint servanda (§.136.), societas vero herilis in eorum censum referenda (§.354.);

servorum, est ut prompte exequantur, quæ ab hero; legi (§.135.) & pacto congrua, imperantur: neque enim servus obligatur hero nisi ex pacto.

§. 357. Similiter herus ex eadem ratione victum sanitati minime nocuum (§. 48.) & quæ amictus gratia promisit præstare debet, ne desit muneri suo in prompta promissi adimpletione.

§. 358. Pactum cum dissolvi nequeat altero invito (§. 146.); nec servo a societate herili discedere licet invito domino ante diem, neque etiam herus eundem invitum dimittere potest ante eundem (§. 354.).

§. 359. Quoniam servus operas suas collocavit hero; ut easdem adhibeat in suos usus (§. 355.); eo tempore, quo heri negotia obeunda sunt, sua curare nequit, nisi consentiente domino.

§. 360. Ab heri autem negotiis liber, quin suorum curam gerere possit, dubium non est: cum nullum inde hero emergat damnum.

§. 361. Cum hero, consentanea pacto jubenti, obedire teneatur servus (§. 356.): hero competit facultas imperandi, quæ e re sua esse arbitratur, & ne irritum sit imperium, servum obligandi, ad exequenda jussa.

§. 362. Multo magis itaque servum segnem officii sui admonere potest herus.

§. 363. Et quoniam bonum socii præfertur bono extra societatem degentis (§. 277.); amor universalis (§. 33.) singulari ratione ex parte heri restringitur ad servum, & vicissim ex parte servi ad herum.

§. 364. Unde & servus heri commoda quandocunque detur occasio, & herus vicissim servi salutem oblata quacunque occasione promovere debet.

§. 365. Herum itaque cum servus amare obligetur; eundem quoque revereri & timere tenetur: id quod eædem rationes loquuntur, quibus reverentiam & timorem pupillorum erga tutores stabilivimus (§. 348.).

§. 366. Quodsi servus sua culpa hero dederit damnum, quod evitari poterat; idem quoque resarciat æquum est (§. 97.).

§. 367. Tenenda tamen esse ab hero, quæ de restitutione damni in genere demonstrata sunt (§. 98.), per se liquet.

§. 368. *Mancipium* est servus hero proprius, ut operis ejusdem uti possit pro arbitrio, nullo nimirum intercedente pacto, quo idem limitatur seu ad certos casus restringitur.

§. 369. Mancipium itaque omnia exequi debet ab hero imperata, quibus vires suæ sufficiunt, modo non sint legi naturali adversa. Naturalis enim obligatio ob legis naturæ immutabilitatem immutabilis & indispensabilis (§. 25. *Phil. pr. univ.*).

§. 370. Cum mancipium domino sit proprium (§. 368.): eidem quoque ad finem usque vitæ subjectum est.

§. 371. Quoniam tamen dominus de re sua ad arbitrium disponere valet (§. 158.); quin mancipium in libertatem asserere, vel etiam dominium suum in alium transferre possit, dubitandum non est. Quidquid domino licet in rem suam; idem licet in mancipium, quod est res sua (§. 368.).

§. 372. Enimvero cum arbitrium domini absolutum non sit, sed per officia erga semetipsum & alios limitatum (§. 166.); officiis vero erga alios repugnet, ut in ipsorum sanitatem vel vitam simus injurii (§. 80. 46. 47.); mancipio quoque de victu & amictu necessario prospicere tenetur dominus, nec imperare operas, viribus ejusdem superiores, adeoque cum detrimento sanitatis præstandas.

§. 373. Quodsi mancipium operas justas præstare recusaverit: omnia in ipsum licita sunt media, quibus ad obsequium compellatur, modo amori universali (§. 83.) non repugnent. Secus enim irritum foret domini imperium.

§. 374. Quoniam homo unusquisque alterius felicitatem promovere tenetur, quantum in ipso est (§. 76.); status autem servitutis perpetuæ & illimitatæ plurimum aleæ continet, propterea quod dominus jure suo abuti posset in mancipium (§. 368.); in servitutem minime redigendus, qui in statu libertatis vitæ necessitatibus prospicere valet.

§. 375. Enimvero positis ejuscemodi farinæ hominibus, qui animo fuerint a societate herili alieniores, & ut habeant, unde commode ex lubitu vivant, modo minus

licito ad hunc finem necessaria acquirere studeant, plurima damna daturi; tamdiu in servitutem redigendi sunt, donec ad meliorem frugem redeant, adeoque nulla emendationis spe superstite, ad vitæ usque finem. In hoc enim casu servitus est medium mancipiorum saluti invigilandi, & ab aliis damni avertendi.

§. 376. Obiter notamus, quæ de societate herili dicta sunt, cum nitantur pacto inter herum & servum intercedente, & ex pacti conditionibus generalibus fuerint derivata (§. 134. & seqq.), etiam applicari posse ad omnes promiscue in universum, qui summis imperantibus in obeundis muneribus operas collocant.

C A P. V.

De domo.

§. 377. EX societatibus simplicibus hactenus descriptis componitur *domus*, vel *perfecta*, si omnes coalescant in unam; vel *imperfecta*, si tantum binæ coaluerint.

§. 378. Domus adeo imperfecta vel ex societate nuptiali & paterna, vel ex nuptiali & herili, vel ex paterna & herili constat: perfecta autem ex nuptiali, paterna atque herili simul (§. 281. 312. 354.).

§. 379. Eadem persona, quæ in societate nuptiali mariti (§. 281.), in paterna patris (§. 312.), in herili heri fert nomen (§. 360.), in domo *pater familias* appellatur. Unde simul liquet, quænam sit *materfamilias*.

§. 380. Marito competit imperium in uxorem (§. 308.), patri in liberos (§. 314.), hero in servos (§. 361.), consequenter patrisfamilias imperium quoque competit in domum universam.

§. 381. Enimvero quoniam mater quoque in liberos (§. 314.), & hera in servos atque ancillas (§. 361.) imperium aliquod habet, maritoque a consiliis esse jubetur (§. 308.); ideo etiam materfamilias in domo imperium quoddam tenet ex consensu patrisfamilias, sive imperet ad arbitrium mariti, sive ad arbitrium proprium, ubi maritus idem non restrinxit.

§. 382.

§. 382. Quoniam singulis societatibus, ex quibus (§. 277. & 378.) componitur domus, sunt fines observatis officiis obtinendi (§.282. 312.): ideo omnis cura huc redit, ut actiones singulorum in domo ita dirigantur, ne finis unius societatis obtineatur cum jactura alterius, potius e contrario una societas finem suum prosequendo alteram in prosequendo suo juvet.

§. 383. Consequenter paterfamilias tanquam in domo imperantis est curare, ut consensus actionum omnium domesticorum ad commune totius domus bonum obtineatur.

§. 384. Quamobrem ubi singulis præcipit, quid eum in finem ab ipsis fieri par sit; haud quaquam impune ferat, si quis contraria agit.

§. 385. Quodsi salus totius domus cum salute singulorum domesticorum collidatur; illa huic præferenda (§.47. *Ontol.*). Nimirum societates simplices sunt instar singularum personarum respectu domus tanquam societatis.

§. 386. Salus tamen domesticorum præfertur saluti extraneorum (§.278.).

§. 387. Unusquisque ergo in domo præter domestica, quæ eidem incumbunt officia, alterius cujusvis domestici commoda & salutem data quavis occasione promovere recte adstringitur.

CAP. VI.

De Republica in genere, & diversis rerumpublicarum formis.

§.388. Quodsi cogitemus, quam multa requirantur, ut officiis erga nosmetipsos (§.27. & seqq.) atque alios (§. 79.), satisfacimus, immo præsentem hominum multitudinem minime ferre, ut singulorum necessitatibus prospiciatur; si quidem non nisi ea facere velint, quæ necessitatibus vitæ sufficiunt, præsertim cum otiandum sit nemini, cui vires ad laborandum suppetunt (§. 67.): haud difficulter intelligemus, homines, ut vitam jucunde ac suaviter degant, plures in unam societatem coalescere debere, va-

ria negotia ad vitæ necessitatem & jucunditatem requisita inter se partituros.

§. 389. Quodsi porro perpendamus, maximam generis humani partem vitiis indulgere nec ab aliorum offensa sibi temperare, nisi effrænis licentia & audacia vi coerceatur; haud minus difficulter intelligemus, singulas domus sibimetipsis non sufficere ad defensionem sui. Plures igitur in unam societatem coalescant necesse est, ut ab hostilibus aliorum insultibus tuti sint.

§. 390. Hominum ingens multitudo in societatem coalescens, ut conjunctis viribus commune bonum promoveant, & contra hostiles aliorum insultus sese defendere queant, *Respublica* appellari solet.

§. 391. Patet adeo *Rerumpublicarum* necessitas (§. 388. 390.).

§. 392. Immo exinde satis abunde perspicitur finem, Reip. esse salutem communem & securitatem seu tranquillitatem (§. 97. *Ontol.*).

§. 393. Atque adeo lex suprema reipublicæ hæc est: *Fac ea, quæ salutem, & tranquillitatem Reip. promovent; omitte, quæ utrique contrariantur* (§. 276.).

§. 394. Consequenter in republica actiones non amplius æstimandæ sunt intuitu singulorum, verum etiam totius communitatis.

§. 395. Atque adeo in Rep. injustum esse potest, quod in statu naturali erat licitum.

§. 396. Ferendum ergo in Rep. non est, quod saluti & tranquillitati publicæ repugnat (§. 393. 273.).

§. 397. Immo si quis contraria agat, vel agenda omittat: omnino danda est opera, ut vel ad meliorem frugem reducatur, vel (si quidem id fieri nequeat) ad eum statum redigatur, quo saluti & tranquillitati publicæ officere amplius nescit (§. 275.).

§. 398. Ponamus, bonum singulorum privatum cum publico collidi; publicum præferendum esse privato nemo non concedet (§. 277.).

§. 399. Similiter si salus civium seu membrorum Reip. cum salute exterorum collidatur; cives exteris sunt præferendi (§. 278.).

§. 400. Plures autem respublicæ singulas personas in sta-

ſtatu naturali degentes repræſentant. Quamobrem mutua earundem erga ſe invicem officia coincidunt cum officiis hominis erga alios: id quod etiam exinde liquet, quod reſpublicæ ſint ſocietates (§.*390.279.*).

§. 401. Quoniam Reſp. ideo introductæ, ut homo unuſquiſque officiis lege naturali præceptis rectius ſatisfacere poſſit (§. *388. 390.*): in republica conſtituenda & adminiſtranda operam adhibeamus neceſſe eſt, ut ad ſatisfaciendum obligationi naturali proni juventur, nec ab aliis impediantur; immorigeri autem vi adigantur, ut minimum externorum actuum cum lege naturali ſit conformitas.

§. 402. Abunde itaque apparet, quod juris naturalis & Philoſophiæ moralis multus ſit in Politica uſus.

§. 403. Ut fine quæſito potiri liceat, certis perſonis deleganda eſt cura diſponendi circa ea, quæ ad communem ſalutem & tranquillitatem neceſſaria ſunt(§.*392.*), ceteris ſpondentibus, ſeſe facturos, quæ ab ipſis eo fine præcipientur.

§. 404. Illi dicuntur *imperantes*, hi *parentes*; illi *magiſtratus*, hi *ſubditi*.

§. 405. Pactum conſequenter intercedit inter imperantes atque parentes, quo illi promittunt, omnem curam ſeſe adhibituros, ut, quæ ad ſalutem & tranquillitatem publicam ſpectant, ſcrutentur & reperta exequantur; hi autem viciſſim pollicentur, ſeſe facturos ea, quæ ipſis commoda judicabuntur (§. 106.).

§. 406. Pacta quoniam ſervanda ſunt, quæ legi naturali minime repugnant (§.*136.*); pactum autem, quod inter imperantes & parentes (§.405.) intercedit, ipſo jure naturali exigitur (§. *388. 389.*): imperantes in adminiſtranda republica omnia ad ſalutem & tranquillitatem publicam dirigere; parentes facere tenentur, quæ ab illis præcipiuntur (§. 405.).

§. 407. Cura adminiſtrandæ reipublicæ vel uni vel pluribus committi poteſt, & quidem vel abſolute, vel ſub certis conditionibus: unde diverſæ rerumpublicarum formæ reſultant.

§. 408. Imperantium cum ſit curare ea, quæ ad ſalutem & tranquillitatem publicam ſpectant (§. 406.): iidem

non modo nosse debent media, quibus salus & tranquillitas publica promovetur; verum etiam constans & perpetua eorundem sit voluntas, nihil quidquam faciendi, vel præcipiendi nisi quod huic fini inservit.

§. 409. Ergo imperantium quoque est, efficere ut legum naturalium custodia vigeat in republica (§. 401.).

§. 410. Legum naturalium custodia obtinetur summum bonum (§. 70. *Phil. pr. univ.*): imperantes itaque summum subditorum bonum intendant (§. 409.).

§. 411. Necesse igitur est, ut omnia dirigant ad felicitatem subditorum (§. 43. *Phil. pr. univ.*).

§. 412. Cum ergo ex felicitate subditorum voluptatem percipere debeant (§. 140. 102. 95. *Psychol.*); eos amare tenentur (§. 115. *Psychol.*).

§. 413. Quemadmodum parentes id agunt, ut liberi actiones suas legi naturali convenienter dirigant (§. 317.), & curant, ne iis desint ad vitæ necessitatem & jucunditatem necessaria (§. 313.); ita similiter imperantes curam gerunt ut subditis legum naturalium custodia sancta habeatur (§. 409.), & ne iis desint ad vitæ necessitatem & jucunditatem necessaria (§. 388.). Imperantes igitur se habent ad subditos, sicuti parentes ad liberos.

§. 414. Simili modo evincitur, imperantes esse ad subditos, sicuti patremfamilias ad domesticos.

§. 415. Quæ igitur de officiis parentum erga liberos (§. 314. & seqq.), nec non de officiis patris-familias erga domesticos (§. 357. & seq.), præcepimus: ea quoque haud difficulter ad imperantes applicantur.

§. 416. Similiter, quæ de officiis liberorum erga parentes, & domesticorum erga patremfamilias dicta fuere, ea ad subditos applicanda sunt.

§. 417. Qui opinantur, parentalem respectum non convenire imperantibus, legislatorum personam tuentibus, per ea, quæ inferius demonstranda veniunt; illi oppido falluntur. Quoniam enim parentes liberis præcipiendi facultatem habent, quæ ipsis commoda videntur (§. 314.), & ne irritum sit imperium, eos quoque obligare possint, sive pœnis, sive præmiis; parentes quoque liberis ferre possunt leges, immo actu ferunt (§. 23. *Phil. pr. univ.*). Atque eodem modo evincitur de patrefamilias. Etsi autem

tem parentes non nisi liberis, nec paterfamilias nisi in domo sua leges ferre possit: respectus tamen parentalis hoc ipso minime tollitur imperante, quoniam idem non nisi in republica, cujus fasces tenet, leges ferre valet.

CAP. VII.

De Republica constituenda.

§.418. IN republica constituenda adhibenda est opera, ut proni ad satisfaciendum obligationi naturali juventur, minime autem ab aliis impediantur in præstandis officiis: immorigeri contra vi adigantur, ut minimum actuum externorum cum lege naturali conformitatem observent (§.401.). Quamobrem ea instituenda sunt, quæ non modo mediorum vicem præstant, officia sua adimpleturis, verum etiam ipsam officiorum executionem facilitant; tum etiam obligatio civilis introducenda, ubi naturalis non sufficit ad coercendos actus saluti, & tranquillitati publicæ adversos (§.393.).

§.419. Tanta hominum multitudo in societatem coalescat in republica, quæ conjunctis viribus promovendo bono communi & defensioni adversus insultus hostiles par est (§.390.). Curandum itaque, ne numerus subditorum minor sit, quam qui scopo sufficiat.

§.420. Neque vero ferendus est justo major, ne desint ob multitudinem nimiam ad vitæ necessitatem & jucunditatem necessaria; cum inde plura emergant saluti incommoda, immo & tranquillitati publicæ adversa, quæ sigillatim recensere nimis foret prolixum. In republica nimirum ferenda non sunt, quæ saluti & tranquillitati publicæ contrariantur.

§.421. Respublica societas est (§.390.), a societate autem cum damno ceterorum discedere minime licet (§.269.): ergo nec in republica ferendum, ut quisquam cum damno reipublicæ ex eadem discedat.

§.322. Quemadmodum itaque damnum resarcire tenetur, qui discessu suo a societate illud dedit ceteris (§.269.); ita similiter ad damni restitutionem tenetur, qui ex republica discessum instituit, si quod inde emergit.

§.423.

§. 423. Incumbit homini parare victum & amictum ad vitæ necessitatem, jucunditatem atque decus (§. 47. & seqq. 52. 53.), una cum habitatione commoda (§. 54. 55.), adeoque opes ei fini necessarias (§ 60.). Prima igitur in republ. cura sit, ne deficiant bona naturalia ad victum, amictum atque ædes necessaria, & ut subditi proventum bonorum naturalium industria & labore promoveant, ex iisque tanquam materia artificialia effingant, sive in usus proprios, sive in usum commerciorum, aliunde lucraturi, quæ patrium denegat solum.

§. 424. Nemo victum & amictum ab alio petat, qui proprio labore eundem sibi parare valet (§. 81.); immo omni homini laborandum, nemini otiandum, si quis vel fuerit ditissimus (§. 67.). Curandum itaque in republ. ne desit labor laborem quærentibus, pretiumque labori statuendum, quod vitæ, victui & amictui congruo parando sufficit; minime autem ferendum, ut otio diffluant, quibus vires ad laborandum suppetunt (§. 418.).

§. 425. Homo unusquisque & Deum (§. 12.), & semetipsum qua animam, corpus atque statum externum (§. 29.), porro boni malique discrimen, eaque omnia, quorum in suo vitæ genere notitia prodest, cognoscere debet (§. 35.). Curandum itaque in republ. ut incolæ de Deo ipsiusque cultu instituantur, animique eorum omni reliqua notitia imbuantur, ad quam obligantur (§. 418.).

§. 426. Et quoniam illi, quibus a Deo concessa est facultas, veritates ad vitam utiles investigandi, singulari quadam ratione ad eas eruendas obligantur (§. 20.): in republica ingenia eminentia quoque juvanda sunt, ut scientiis ac artibus perficiendis cum fructu vacare queant.

§. 427. Parentum ea est cura, ut liberi habitum acquirant satisfaciendi officiis, cum erga Deum, tum erga semetipsum, tum erga alios (§. 317.), & ut ad certum vitæ genus destinentur atque ad idem præparentur (§. 318.). Quamobrem in republica cura gerenda est, ut liberi absque sumtu, parentibus oneroso, instituantur, atque ad futurum vitæ genus præparentur (§. 418.); item ne illi negligantur, quorum educatio-

ni

ni fumtus necessarios suppeditare nequeunt parentes (§. 82.).

§. 428. Eam sibi homo conciliet perfectionem, ut non appetat nisi vera bona, nec aversetur nisi vera mala (§. 39.), & ut appetitus sensitivus atque affectus cum rationali tandem veluti sponte consentiant (§. 40.), consequenter virtutem colat (§. 49. & seqq. *Phil. pr. univ.*), vitium fugiat necesse est (§. 56. *Phil. pr. univ.*). Non postrema ergo in republica sit cura, ut non modo liberi a primis incunabulis ad virtutis culturam & vitiorum fugam adducantur; verum etiam, ut adulti in virtutis tramite contineantur, & a vitiorum deviis anfractibus retineantur (§. 418.).

§. 429. Nemo est lædendus (§. 93.), damnum vero datum restituendum (§. 97.). Curandum ergo in republica, ne quis alterum facile lædat, & ubi quis damnum dederit, ad ejus restitutionem adigatur (§. 427.).

§. 430. Quoniam contractibus læsiones facillime irrepunt, vi eorum quæ cap. 7. de iisdem demonstrata dedimus; nec validus contractus est, ubi alter contrahentium vel dolo, vel metu ad contrahendum fuerit inductus (§. 184.): in republica, quantum datur cura gerenda est, ut contractus legitime celebrentur, & illegitimi publica auctoritate rescindantur.

§. 431. In nonnullis contractibus, veluti in contractu mutui, prospiciendum est securitati (§. 221.). Quamobrem cum hic privatis facillime imponi possit: publica de eadem statui debet autoritate (§. 418.).

§. 432. Homo vitæ pericula evitare obligatur (§. 43.), atque sanitatem (§. 46.) membrorumque integritatem tueri (§. 47.); immo cavere, ne in morbos incidat, & ubi morbo laborat, ut sanitati pristinæ restituatur (§. 46.). Curandum ergo in republica, ne quis in vitæ pericula incurrere, sanitatisque atque membrorum integritatis jacturam facere possit, & ut præsto sint media, morbos, quantum datur, avertendi, & curandi eos, quos avertere minime licet.

§. 433. Nemo sibimetipsi manus violentas inferat (§. 44.), immo nec inferat alteri (§. 80.). Quamobrem nec autochiria, nec homicidia in republica (§. 418.), adeo-

adeoque nec injuriæ, homicidiorum causæ, tolerari possunt.

§. 434. Immo cum labore nimio sanitati ac vitæ insidiæ struantur; nimis quoque in republ. labor minime tolerandus (§. 432. 433.).

§. 435. Hominis est, in administrandis opibus id agere, ne quid erogetur, nisi officiorum erga se atque alios gratia, inprimis etiam, ut futuræ olim necessitati prospiciatur (§. 70.): ferendum itaque in republica non est, ut quis contra officia opes consumat, nec futuræ olim necessitati prospiciat (§. 418.).

§. 436. Cum stipem emendicare non liceat nisi egentibus (§. 243.); nec in republica tolerandi sunt mendici otii dulcedine ad mendicandum allecti.

§. 437. Neque ferendum porro est, ut petantur eleemosynæ ampliores, quam quæ vitæ necessitatibus sufficiunt.

§. 438. Quamobrem nec perpetuæ esse debent, ubi extraordinariæ casui extraordinario sufficiunt.

§. 439. Cum in republica otiosi homines tolerandi non sint, operisque tale statuendum sit pretium, ut labore victus & amictus ab hominibus sanis & virium integrarum parari queat (§. 427.); non levis sit cura, quæ in œconomiam ruralem, rem inprimis agrariam & pecuariam impenditur; quo pertinent ea, quæ jam supra de bonorum naturalium & artificialium multiplicatione præcepimus.

§. 440. Ebrietas mater est multorum malorum, cum homines inde fiant morbis obnoxii, & ad obeunda negotia inepti, opesque inutiliter profundant, immo sæpius alienas dilapident, & sexcenta alia damna hoc ex vitio propullulent; ideo nec ea in republica impunis esse debet.

§. 441. Homo domicilio opus habet ad res suas custodiendas, negotia obeunda, cibos præparandos, corpus lassum somno reficiendum, & se contra tempestatis injurias tutum præstandum. Curandum ergo est in republica, ut ædificia excitentur firma, utilia & pulchra, juxta architectorum leges; inprimis vero, ut sumtuum in ædificando profusio, ex incuria & lubidine architectorum & fabrorum,

rum, aut fastu fundatorum resultans, coerceatur: conferantur quæ in *specimine architecturæ civilis ad politicam applicatæ* de cura principis circa ædificia pleniori calamo commendavimus.

§. 442. Si dubitaveris, pulchritudinis seu ornatus quoque habendam esse rationem, cogitandum est, 1. quod, si eodem sumtu exstrui possit ædificium venustum, qui in minus venustum impendendus; rationi consentaneum sit, ut illud huic præferatur: 2. quod ædificia venusta voluptatem creent transitoriam quidem, sed minus nocuam, ut adeo felicitatem hominis adaugeant (§. 72. *Phil. pr. univ.*): 3. quod autoritatem concilient possessoribus præsertim apud vulgum sensuum judicio stantem: 4. quod urbes quoque reddantur splendidæ & hominum de se adaugeant opinionem. Taceo alia, quæ hinc nascuntur reipublicæ commoda.

§. 443. Quoniam vero ipsa in universum sensuum oblectamenta innocua felicitatem hominis ingrediuntur; quemadmodum demonstratum dedimus (§. 72. *Phil. pr. univ.*): de sensuum quoque oblectamentis innocuis creandis ut sollicitus sit qui reipublicæ salutem curæ cordique habet, dubitare nequit (§. 393.).

§. 444. Unusquisque hominum alterum honore, quo se dignum reddit, prosequi jubetur (§. 90.). Quoniam vero solius intelligentis est eundem deferre alteri, non intelligentium vero non admittere quidquam eidem adversum (§. 75.); in republica excogitandi sunt honorum tituli & prærogativorum jura concedenda iis, qui honoribus digni æstimantur & sunt.

§. 445. Cum etiam par sit, famam adversus eos tueri, qui eidem insidiantur (§. 77.); istiusmodi insidiæ in republica plane non sunt ferendæ (§. 418.).

§. 446. Immo quia nemo lædendus est (§. 93.); multo minus ferendum est in republ. ut unus subditorum alterum lædat.

§. 447. Publica ergo in republica cura cum sit tueri famam subditorum, & quascunque injurias ipsis illatas vindicare (§. 445. 446.): vindictæ privatæ nullus concedi potest locus, præsertim cum vindicta propria, ob affectus impetum vehementiorem (§. 132. 135. *Psychol.*) limitibus

non

non contineatur suis, ut læsiones eædem non finiantur, sed multiplicentur.

§.448. In publica autem vindicta ut lubenter acquiescat læsus, non modo publica autoritate ipsi satisfieri, verum etiam caveri debet, ne animadversionem publicam expertus, ad vindictam privatam redeat.

CAP. VIII.

De legibus civilibus.

§.449. Cum in republ. omnes, qui obligationem naturalem insuper habent, vi adigendi sint, ut minimum actuum cum lege naturali studeant externæ conformitati (§. 418.); leges naturales, quibus actiones saluti & tranquillitati publicæ adversæ prohibentur, nova obligatione muniendæ sunt.

§.450. Pœnarum & præmiorum constitutione introducitur obligatio (§.41. *Phil. pr. univ.*): leges itaque naturales nova obligatione muniuntur, si pœnæ transgressoribus, præmia cultoribus decernuntur.

§.451. Connectendum adeo est aliquod malum, sive corporis sive fortunæ, cum transgressione legis, quod sit motivum actionem legi adversam omittendi (§.39. *Ph. pr. univ.*); cum custodia vero legum bonum quoddam, sive corporis sive fortunæ, quod sit motivum actionem legi conformem committendi (§.40. *Phil. pr. univ.*).

§.452. *Obligatio* ista quæ in republica introducitur, *civilis* appellatur.

§.453. *Lex* adeo *civilis* est, juxta quam subditus actiones liberas determinare tenetur, vi obligationis civilis (§.23.).

§.454. Quamobrem lex naturæ transit in civilem, quatenus obligatione civili munitur (§.453).

§.455. Fieri subinde solet, ut legis naturalis custodia exacta in republica non habeat locum, propterea quod lites in judiciis multiplicarentur nimis & protraherentur, immo difficillime definirentur, ubi secundum legem naturalem jus dicendum foret: in eo igitur casu

lex

lex civilis, id quod a jure naturali generaliter determinatur, ipsamet specialiter determinat. Unde altera ratio prodit, cur leges civiles naturalibus supperaddendæ.

§. 456. Fieri quoque præterea solet, ut in diversis casibus jus naturæ diversimode actionem eandem determinet, quam ad minuendam in judiciis litem constanti ratione determinari præstat. Unde novus fons legum civilium prodit.

§. 457. Atque in his duobus casibus posterioribus, legum civilium a naturalibus diversitatem quoque suadent earundem ad facta applicandi facilitas, & quod parum tutum videatur, nimis multa arbitrio judicis relinquere.

§. 458. Etsi autem civiles leges a naturalibus subinde differre queant: haud quaquam tamen ob harum indispensabilem immutabilitatem (§.25. *Phil. pr. univ.*) obligandi sunt subditi ad faciendum ea, quæ juri naturali repugnant; sed tantummodo permittendum esse patet, ut ab æquitate naturali subinde deflectant, qui obligationi naturali non cedunt.

§. 459. Atque hac ex ratione judex in foro litigaturos movere nititur, ut æquitati locum relinquant, antequam lis decernatur.

§. 460. Cum imperantibus cura salutis & tranquillitatis publicæ commissa sit, subditis autem obedientiæ gloria relicta (§.403.); leges quoque in republica ferre nequit nisi is, penes quem summum est imperium (§.457.).

§. 461. Quoniam vero summi imperantes, & qui ipsis a consiliis sunt, actionum indolem non semper perspiciunt, quantum ad earum cum salute & tranquillitate publica convenientiam dijudicandam sufficit; leges a personis rerum, de quibus ferendæ sunt, satis gnaris concipiendæ sunt.

§. 462. Ut autem vim legis acquirant, a summo imperante confirmandæ sunt (§.460.).

§. 463. Patet itaque statuta quoque collegiorum & artificum, ab artis peritis condenda, atque a summo imperante confirmanda esse (§.461.462.).

§. 464. Quia nemo actiones conformare potest legi,

quam

quam ignorat; ideo leges promulgandæ sunt, nec ante publicationem quempiam obligare valent.

§. 465. Quoniam porro in republica suprema lex est salus & tranquillitas publica (§. 393.); ideo legum civilium materiam præbent, quæcunque in numero mediorum illam promovendi habentur.

§. 466. Quamobrem si animo revolveris, quæ capite præcedente inculcata sunt; amplissimus legum civilium campus sese veluti sponte aperiet.

CAP. IX.

De potestate, & potentia summorum imperantium.

§. 467. SUmmis imperantibus competit facultas ferendi leges (§. 460.), adeoque obligandi subditos (§. 453.), ac disponendi de salute & tranquillitate publica. Facultas ista *potestatis summæ* nomen gerit. Hinc fluit per se, summos imperantes summam in republica tenere potestatem.

§. 468. Enimvero, quoniam subditos obligare nequeunt ad actiones legi naturali contrarias (§. 458.); potestas ipsorum ipso jure naturali limitatur, atque eidem contraria imperanti minime obedientia debetur.

§. 469. Ubi summi imperantis potestas etiam per reipublicæ formam limitatur (§. 136.); lex publicata non obligat, nisi eorum accesserit consensus, quos imperans consulere debebat per leges fundamentales.

§. 470. Ne igitur hoc in casu summus imperans potestate sua abutatur, ad custodiam legum fundamentalium obligandus.

§. 471. Qui potestatem tenet prorsus illimitatam, ejus *imperium* dicitur *despoticum* sive *absolutum*. Etsi autem absit limitatio civilis; haud quaquam tamen ideo cessat naturalis (§. 468.).

§. 472. Summo imperanti competit facultas obligandi subditos (§. 467.); habet adeo potestatem constituendi pœnas in legum transgressores (§. 41. *Phil. pr. univ.*).

§. 473. Quamobrem ubi pœna non suffecerit ad obligan-

gandum homines refractarios, ne saluti ac tranquillitati publicæ adversentur, nisi quæ fuerit capitalis; pœnas quoque capitales transgressoribus dictari posse dubio caret.

§. 474. Competit consequenter summis imperantibus jus vitæ & necis in subditos, quo tamen uti ipsis integrum non est, nisi quantum salus & tranquillitas publica pœnas in legum transgressores capitales statui jubet.

§. 475. Multo magis itaque subditos ab obedientia alienos vi compellere possunt, ut, quæ ab iis juste præcipiuntur, promte exequantur, imperio ipsorum sese submittentes.

§. 476. Qui reipublicæ salutem ac tranquillitatem promovere debet, ad gerenda negotia sumtibus indiget. Quoniam itaque summo imperanti competit facultas disponendi de salute ac tranquillitate publica (§. 467.), nisi irritos ipsius velint conatus: subditi sumtus ad executionem operis cujuscunque necessarios suppeditare tenentur. Potestas ergo summa comprehendit quoque facultatem imponendi civibus onera.

§. 477. Quodsi potestas in imperio non fuerit absoluta (§. 471.), sed ex parte sive ad optimates, sive ad integrum populum restricta; summo tamen imperanti competit jus convocandi eos, quorum consensu de salute & tranquillitate publica dispositurus habet opus.

§. 478. Ne autem irrita & vana sit convocatio; convocati comparere tenentur; adeoque imperanti competit potestas, eos ad comparendum obligandi.

§. 479. Ut executioni dari possint, quæ imperans utiliter sancivit in reipublicæ salutem, atque pœnas transgressores dare queant, quibus subditi ad parendum obligantur (§. 472.), immo ut sumtus ad executionem operis necessarios a subditis exigere valeat imperans, potentiam habeat necesse est. Designat enim potentia in genere agendi possibilitatem (§. 85. *Ontol.*), atque adeo *potentia* imperantis consistit in possibilitate exequendi ad salutem & tranquillitatem reipublicæ necessaria: vana autem foret omnis potestas (§. 467.), nisi potentia accederet.

§. 480. Quoniam potentia designat possibilitatem exequendi ea, quæ ad salutem & tranquillitatem reipublicæ

necessaria sunt (§.479.); ad eam referenda sunt omnia, quæ executionem eorum, quæ sancivit imperans, quocunque modo juvant.

§. 481. Unde sine negotio intelligitur, ad potentiam imperantis referri pecunias, rerum gerendarum nervum, milites, jus constituendi & removendi magistratus ac judices in oppidis, pagis atque provinciis, conferendi munera publica & dignitates civiles. Sumtibus enim ad gerenda negotia opus esse, nemo ignorat. Milite opus est tempore pacis ad cogendum refractarios, tempore belli ad defendendam remp. adversus insultus hostiles. Judices & magistratus, quibus legum civilium executio incumbit, sive in reddendo jure, sive in pœnis infligendis, sive in refractariis ad tribuendum alteri, quod debent, cogendis, a nutu summi imperantis pendent perinde ac ceteri omnes, quotquot muneribus præsunt publicis, ut sic agnoscant suam in manu imperantis positam esse salutem, qui amicos subditorum facile alienare poterant, in rebelles degenerent. Ita nimirum omnes obligantur ad parendum imperanti (§.18. *Phil.pr.univ.*), ne quidquam moliantur adversus ea, quæ sancivit.

§. 482. Quodsi in republica potestas non fuerit absoluta, nec potentia absoluta esse potest. Etenim qui potentia gaudet ad cogendum consensum, quem requirere debet; ejus potestas frustra limitatur. Sicubi enim visa fuerint, in quæ consentire nolunt sive optimates, sive populus universus; ei, qui consensum cogere potest, resisti nequit.

§. 483. Etsi autem potestas & potentia summi imperantis limitatur; utraque tamen in republ. illimitata est, ita ut alteri reip. non competat jus eam limitandi. Sunt enim respublicæ instar personarum in statu naturali degentium (§.400.), nemini autem in statu naturali competit jus limitandi potentiam & potestatem alterius, nisi quatenus istiusmodi limitatio inter media damnum avertendi unica referenda est (§.100.).

§. 484. Potestas & potentia junctim sumtæ, *majestatem* summi imperantis constituunt.

§. 485. Unde majestatem lædit, qui contra principis potestatem atque potentiam quidquam molitur, & *perduellis* dicitur.

§. 486.

§. 486. Criminis igitur læsæ majestatis maximus gradus est, qui summum imperantem potestate atque potentia prorsus privare conatur.

§. 487. Quoniam vero contra Principis potestatem atque potentiam variis modis peccari potest; ideo hujus criminis permulti dantur gradus, non una eademque pœna coercendi.

§. 488. Abunde autem inde colligitur, graves infligendas pœnas crimen hoc committentibus, cum salva atque sancta esse debeat majestas, hoc est potestas atque potentia summi imperantis (§. 484.), si salus ac tranquillitas publica salva esse debet (§. 449. 479.). Hinc legimus lapidari olim consuevisse hujus facinoris reos, aliaque dura suppliciorum genera in more fuisse posita contra perduelliones. Confer, quæ *illustris Gundlingius* summa cum eruditione tradidit in tractatu: *Singularia ad legem majestatis, itemque de silentio in hoc crimine*, inscripto.

CAP. X.

De administranda Republica.

§. 489. Regimen consistit in exercitio potestatis, & potentiæ ad promovendam salutem & tranquillitatem publicam.

§. 490. Quodsi igitur summus imperans non præcipit, nisi saluti ac tranquillitati publicæ congrua, eidemque adversa amolitur, nec quidquam omittit, quod ad eam promovendam conducere deprehendit; *bene regnat*: in casu opposito, *male*.

§. 491. Quamobrem leges ferre debet, quotiescunque deprehendit, actiones saluti & tranquillitati publicæ adversas invalescere, nec obligationem naturalem sufficere.

§. 492. Leges civiles meliorari possunt, omnem quippe perfectionem ab initio raro adeptæ. Imperantis ergo est emendare ac meliorare, si quando nævi earundem sese produnt (§. 490).

§. 493. Similiter quando delictum aliquod in consuetudinem abit, & fit familiare, certo indicio, obligationem civilem non amplius valere apud plurimos; ex ea-

 dem

dem cura promovendi salutem & tranquillitatem publicam liquet, pœnas esse intendendas, levioribus in graviores transmutatis.

§. 494. Enimvero summi imperantes ipsimet civium controversias juxta leges a se latas definire nequeunt, nec ipsorum est inquirere in delicta & delinquentibus pœnas constitutas infligere. Constituendi ergo sunt judices, quibus id muneris demandatur.

§. 495. Judicibus consequenter tribuenda est potestas sententiam ferendi de controversiis civilibus, ut unicuique tribuatur, quod suum est, & pœnas decernendi delinquentibus promeritas.

§. 496. Ut cum sententiam de controversiis civilibus latam, tum pœnas delinquentibus dictatas exequi valeant; potentiam quoque habeant merito requiritur.

§. 497. Judices adeo regunt cives (§. 489.), etsi non autoritate propria, sed summi imperantis, a quo nempe potestatem habent & potentiam, tanquam ipsius vicarii (§. 467.).

§. 498. Judicum est, secundum leges definire controversias civiles & legum transgressores pœnis afficere (§. 494.). Debent adeo legum esse periti.

§. 499. Ut sententiam legi conformem dicant judices; non sufficit nosse legem, verum etiam opus est, ut non, nisi legi conformem, dicere velint. Omnis igitur personarum respectus, omne lucrum privatum, omnis ratio alia abesse debet, quæ voluntatem ad sententiam legi adversam flectit.

§. 500. Quoniam sententiam ferre nequeunt, nisi causa cognita: non modo faciles sint accessus, sed & aurem præbeant unicuique patulam.

§. 501. Nemo alterum odio prosequatur (§. 83.); ideo nec judicem decet ob delicta perpetrata inquisitum odisse. Delictum odio prosequatur; personam delinquentis amet.

§. 502. Ut cum autoritate adversus delinquentes animadvertat, ipsemet ab omni vitiorum inquinamento procul sit remotus.

§. 503. Non una autem eademque est ratio, cur causæ tam civiles, quam criminales statim decidendæ nec inu-

inutiles nectendæ moræ. Processus enim civiles multas creant molestias, tædia multa, multisque & sæpissime cum opum interitu conjunctis stant sumtibus: judex autem maximi fit, qui nos a tædio, sumtuumque profusione liberat. Processus criminalis carcerem inquisito molestum & sumtus ut plurimum publicos postulat.

§. 504. Summis imperantibus cum sit obediendum (§. 497.), judices autem eorum vicarii sint (§. 497.); ipsis quoque obediendum est, si quid officii ratione fieri jubent.

§. 505. Ipsorum adeo potestati & potentiæ neminem decet impetuose resistere, aut ullo modo contra eum delinquere.

§. 506. Et quoniam unicuique honorem, quem meretur, deferre debemus, perfectionem ipsius agnoscendo, verbisque factisque testimonium perhibendo, quod eam agnoscamus (§. 90.); judicibus quoque honor, quem merentur, debetur, agnoscendo potestatem & potentiam a summo imperante in ipsos collatam, & virtutes in administranda justitia elucentes.

§. 507. Judices itaque & magistratus inferiores quoscunque reverenter haberi par est (§. 506.).

§. 508. Ne autem judices & magistratus aliique muneribus publicis a summo imperante præfecti potestate & potentia in reipublicæ damnum, sive ex ignorantia, sive ex malitia abutantur; curandum omnino est, ne munera publica nisi dignis conferantur, hoc est, iis, qui & norunt, quomodo sint obeunda, ut salus & tranquillitas publica promoveatur, nec ab his diversa agere volunt (§. 393.).

§. 509. Cum pecunia sit rerum gerendarum nervus & non postremam potentiæ partem absolvat (§. 481.); summi quoque imperantis est, cavere, ne ex suis regionibus in exteras deferatur; sed curam potius intendere, ut exterorum nummi in proprias redundent. Quorsum spectat cura commerciorum, cultura soli patrii, scholarum & academiarum incrementum, artificum & operariorum sustentatio, &c. de quibus in Politica uberiori calamo præcipiemus.

§. 510. Et quoniam fieri nequit, ut nemini ad vitæ

necessitatem & commoditatem desint necessaria, nisi dominiorum translatione (§.268.); dominiorum autem translatio in hominum multitudine vigere nequit absque pecunia (§.176. 177.): id quoque summo imperanti agendum est, ut pecunia conveniente ratione inter incolas distribuatur, ne unus abundet opibus cum ceterorum damno.

§.511. Summi imperantis est promovere tranquillitatem reipublicæ (§.405.); subditos ergo defendat, cum adversus inimicorum injurias, tum adversus hostium impetus.

§.512. Cum minime fieri queat, ut imperans omnia norit, quæ ad salutem & tranquillitatem reipublicæ quomodocunque faciunt, & ut omnibus expendendis ipsemet sufficiat: aliorum virorum prudentum & ad gerenda negotia aptorum consilio uti convenit, ne quid temere decernatur, quod a salute & tranquillitate publica alienum (§.406.).

CAP. XI.

De bello, & pace.

§.513. Diversæ respublicæ sunt instar personarum in statu naturali degentium (§.400.): sed singuli homines & damni restitutionem urgere (§.97.), damnumque, quod alter intentat, avertere possunt (§.99.), utendo mediis, quibus solis damnum datum reparari, aut quod intentatur, averti potest (§.100.): ergo etiam respublica una, damni ab altera dati restitutionem urgere, damnumque, quod intentat, avertere potest, utendo mediis, quibus solis damnum datum reparare vel intentatum avertere licet.

§.514. Quodsi ergo reparatio damni obtineri nequeat nisi vi, nec nisi eadem vi, quod intentatur, avertere liceat; vis vi repellenda. Quid enim est, quod contra vim sine vi fieri possit?

§.515. *Bellum* est status reipublicæ, quo una alteram vi adigere tentat, ad præstandum, quod poscit.

§.516. *Pax* vero est status a vi externa liber.

§.517.

§. 517. Vim igitur cum vi repellere liceat, quando aliis mediis damni reparatio obtineri, vel quod intenditur, averti nequit (§. 514.); bellum quoque hoc in casu licitum est (§. 515.).

§. 518. Dicitur autem hoc in casu *bellum offensivum*, quando respublica alteram aggreditur vi, damni restitutionem urgens, vel, quod intentatur, avertere tentans.

§. 519. Quodsi vero bellum inferenti resistitur, vel illaturæ prævenitur; *bellum defensivum* appellatur.

§. 520. Licitum esse bellum defensivum evidens per se est, si offensivum fuerit illicitum: cum imperantis sit defendere subditos adversus hostium insultus (§. 511.). Hic illud *Livii* valeat: justum bellum, quibus necessarium, & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.

§. 521. Enimvero, si bellum offensivum licitum: defensivum illicitum redditur; propterea quod eo in casu ad damni reparationem teneatur pars læsa, & quod a damno inferendo se abstinere jubeatur (§. 518. 96. 400.).

§. 522. Nullam esse bello salutem, diuturna experientia dudum constitit. Quamobrem cum summi imperantis sit, salutem reip. quomodocunque promovere (§. 406.), a justo etiam bello abstinendum est, si damnum ex bello in rempublicam redundaturum majus sit, quam quod reparandum vel avertendum. Hinc Cæsar *Augustus* recte dixit: Prælium aut bellum nunquam suscipiendum, nisi cum major emolumenti spes, quam damni metus ostenderetur.

§. 523. Belli adeo evitandi cum maxima ipsi incumbat cura: tentanda quoque sunt remedia leniora, antequam ad illud procedat, qualia sunt monere per legatos partem lædentem, ut a læsione abstineat, damnumque datum resarciat, vel minis coercere monitis blandis atque seriis reluctantem, vel damnum opponere damno (id quod *repressaliorum* nomine venire solet), vel per arbitros controversias componere.

§. 524. Ex eo, quod respublicæ repræsentent personas in statu naturali degentes (§. 400.), decidere quoque datur, quænam in bello liceant, quæ minus. Nimirum cum singulis in statu naturali iis uti liceat mediis, quibus solis damnum avertitur, & hostem damna daturum

compescere convenit, donec de non offendendo simus securi (§.100.): ideo quoque in bello licent omnia, sine quibus pars lædens adigi nequit, ut damnum datum reparet, atque ab inferendo abstineat; & quibus solis adeo compescitur hostis, ut de non offendendo imposterum possimus esse securi.

§. 525. Cum bellum geratur, vel ut damnum datum reparetur, vel ut imminens avertatur (§.524.); ubi finiendum venit, pars lædens damnum datum restituere, & de non lædendo amplius satis cavere tenetur.

§. 526. Et quoniam non exiguis stant bella sumtibus, quos pars lædens causata est; ideo ad hos quoque refundendos tenetur (§.400.97.).

§. 527. Quodsi tamen eos refundere non possit, nisi omnis reipublicæ nobis adversæ salus prorsus pessumdetur; sumtuum refusio urgenda non est (§.98.400.).

§. 528. Qui non habet in potestate positum ad quod tamen obligatur, huic succurrere debet, qui illud in potestate tenet (§.82.). Quamobrem cum summi imperantes eodem jure quo singuli in statu naturali, teneantur (§.400.); unus quoque alteri suppetias ferre tenetur, si quis eum injusto bello aggreditur; contra quem sese satis defendere haud valet.

§. 529. Exposuimus itaque generalia principia ex fine reipublicæ deducta, juxta quæ dijudicatio eorum instituenda, quæ in republica licent, quæ minus. Quamobrem cum finis reipublicæ legi naturali conveniat, immo lex naturæ eundem urgeat (§.388.389.); etiam principia generalia fini isti consentanea legis naturalis vim habere, quis unquam dubitabit? Qua ratione vero legibus istis naturalibus ceu principiis rationis (§.83. *Phil.pr.univ.*) in republica satisfiat, in politica docemus.

FINIS INSTITUTIONUM JURIS NATURALIS.

IN-

INSTITUTIONES PHILOSOPHIÆ MORALIS SEU ETHICÆ.

PROLEGOMENA.

§. 1. PHilosophia moralis sive Ethica est scientia affectiva practica, acquirendi habitum actiones liberas quascunque legi naturali convenienter determinandi.

§. 2. Habitus actiones liberas legi naturali conformiter dirigendi virtus dicitur (§.49. Phil.pr.univ.); ergo in philosophia morali docendus est modus perveniendi ad virtutem (§.1.).

§. 3. Quoniam vitium est habitus dirigendi actiones suas contraria ratione, quam lege naturali præscribitur (§.56. Phil.pr.univ.), adeoque ad virtutem adduci non possit, nisi quis ante a vitio abducatur (§.49. Phil.pr. univ.); evidens est, in Ethica esse præcipienda, quomodo vitiis deditus a vitiis abduci queat (§.2.).

§. 4. Et cum fieri possit, ut a virtutis tramite ad vitiorum devia declinemus, quod vel experientia comprobatum sumere licet: in Ethica porro doceri debet, quomodo vitia sint vitanda.

§. 5. Jus naturæ urget omnium actionum liberarum cum inter se, tum cum naturalibus consensum (§.26. Phil.pr.univ.), atque adeo totius quoque vultus, oris atque gestuum eam compositionem, quæ actioni virtuosæ respondet. Quamobrem cum Ethica doceat modum actiones liberas quascunque, consequenter omnes corporis motus, qui imperio ipsius subsunt (§.9. Phil. pr.univ.) legi naturali convenienter determinandi; eadem quoque docere debet modum comparandi habitum, quo vultus, os atque gestus ita componuntur, ut virtutis actioni conformis sit compositio.

§. 6. Illa vultus, oris atque gestus compositio, quæ a-

ctioni

ctioni virtutis, quam comitatur, conformis, *decorum* constituit; contraria autem *indecorum* absolvit.

§. 7. Ethici igitur est, docere, quid sit decorum, quid indecorum; & quomodo habitus edendi actiones decoras, vitandi indecoras acquirantur.

§. 8. Continet itaque jus naturæ Ethicæ theoriam (J. N. §. 1. & supra §. 1.).

§. 9. Atque ea ratio est, cur Philosophus jus naturæ in ipsa Ethica tradiderit.

§. 10. Enimvero quemadmodum juris naturalis præcepta ex theoria in Philosophia practica universali tradita fuere deducta; ita quoque Ethica utitur tanquam principiis praxi in Philosophia practica universali pertractata.

§. 11. Cum summum bonum legis naturalis custodia obtineatur (§. 70. *Phil. pr. univ.*); Ethica docet modum ad summum bonum perveniendi (§. 1.).

§. 12. Similiter cum felicitas non nisi ejusdem custodiæ fructus sit (§. 73. *Phil. pr. univ.*); Ethica docet modum felicitate potiundi.

§. 13. Hinc Ethicæ utilitas & præstantia abunde elucescit.

SECTIO I.

CAP. I.

De virtutis studio.

§. 14. Virtus est habitus actiones liberas legi naturali conformiter dirigendi (§. 49. *Phil. pr. univ.*). Ad virtutis itaque studium requiritur, ut nobis comparemus habitum actiones liberas juxta legem naturalem, consequenter ad sui perfectionem (§. 24. *Phil. pr. univ.*); adeoque & ad Dei gloriam (§. 66. *Phil. pr. univ.*), & hominum aliorum perfectionem (§. 67. *Phil. pr. univ.*) componendi.

§. 15. Efficiendum ergo est ut voluntas non appetat nisi actiones ad nostri aliorumque perfectionem ac Dei gloriam tendentes, nec aversetur nisi nostræ aliorumque

per-

perfectioni ac gloriæ Dei adversas, adeoque, si alia est, emendetur.

§. 16. Ad intellectum pertinet ferre judicium, utrum actio ad nostri aliorumque perfectionem ac Dei gloriam tendat, nec ne (§. 24. 25. *Log.*); ut igitur voluntas emendetur, intellectus perficiendus seu boni malique cognitione viva instruendus est (§. 112. *Phil. pr. univ.*).

§. 17. Cognitio viva quoniam non est, nisi de cujus certitudine fuerimus convicti aut persuasi (§. 112. *Phil. pr. univ.*); certitudo autem cognitionis haud postrema est, si ipso facto judicii veritatem experiamur: exemplis confirmanda sunt atque fabulis, quæ de actionum honestate ac turpitudine præcipiuntur, cognitione symbolica sic in intuitivam transeunte (§. 68. *Psychol.*).

§. 18. Ne autem pravi habitus contrahantur antequam intellectus sufficiente boni malique cognitione imbuatur; vitandæ non modo sunt male agendi occasiones, verum etiam viva adhuc destituti cognitione pœnis coercendi ne patrent actiones malas; præmiisque alliciendi, ut committant bonas (§. 41. *Phil. pr. univ.*).

§. 19. Enimvero sic nondum emendari voluntatem haud difficulter ostenditur. Etenim qui non nisi metu pœnæ atque spe præmii actiones quasdam committit, quasdam vero omittit, illius appetitus adhuc fertur in actionem turpem. Cum adeo coactus agat, quæ aversatur, & omittat, quæ appetit; cessante metu pœnæ atque spe præmii appetitui suo conformiter agit, atque ad pristinam consuetudinem recidit.

§. 20. Voluntate emendata, actiones bonas committimus, propterea quod eas bonas cognoscimus: malas vero omittimus, propterea quod malas esse persuasi sumus (§. 16.), adeoque liberius (§. 156. *Psychol.*).

§. 21. Elucet hinc necessitas emendandi voluntatem, non modo, quod in eo demum casu actiones sint virtuosæ (§. 55.), sed & bonum propositum constans (§. 19. 20.).

§. 22. Cum felicitas sit virtutis præmium certissimum (§. 73. *Phil. pr. univ.*), vitiumque infelicitatis causa (§. 79. *Phil. pr. univ.*); voluntatis autem motiva sint boni atque mali repræsentationes (§. 141. *Psychol.*): operam dare con-

convenit, ut a prima statim juventute intellectus genuina felicitatis atque infelicitatis notione imbuatur (§. 72. 78. *Phil. pr. univ.*), & illius cum virtute, hujus cum vitio nexus evincatur (§. 73. 79. *Phil. pr. univ.*), differentia in bonum verum atque apparens sedulo inculcata (§. 74. 75. 76. *Phil. pr. univ.*), una cum hac maximi momenti veritate, quod Deus legislator parentis personam tueatur, non nisi salutaria præcipientis & adversa vetantis (§. 81. *loc. cit.*).

§. 23. Quamdiu bonum apparens vero præfertur, voluptas ex illo percepta, superat eam, quæ ex hoc percipitur (§. 76. *Phil. pr. univ.* & §. 104. 140. *Psychol.*). Quodsi ergo voluntas emendanda, ut bonum verum præferat apparenti; in id omnino enitendum est, ut major sit, quæ ex vero, quam quæ ex apparente hauritur voluptas.

§. 24. Fucum bonorum apparentium detegit, qui vel in se ipso experitur, vel ex alieno casu dicit, tædium subsequens superare voluptatem præsentem (§. 70. 74. *Phil. pr. univ.*), ita ut si optio daretur, voluptate carere malit, quam ejus gratia tædio subsequenti excruciari: hoc ut fiat, convincendus est animus, tædium istud ex ipsa omnino actione profluxisse, immo si non semper numero, attamen specie idem profluere debere. Qui enim negligentiæ tribuit, quod tale quid fuerit secutum; in potestate positum esse sibi persuadet, idem imposterum evitare.

§. 25. Consuetudines pravæ difficili negotio immutantur, propterea quod habitus pravus ante dediscendus, quam bonus inducatur.

§. 26. Apparet adeo necessitas cavendi, ne pravi habitus contrahantur (§. 18.).

§. 27. Quodsi ergo consuetudo prava contracta corrigenda, ut habitum perversum dediscas; vitanda est eidem conformis agendi occasio: & ut bonum tibi concilies; quærenda est eidem contraria agendi occasio.

CAP.

CAP. II.

De regimine affectuum.

§. 28. Affectibus debetur, quod ex præcipitantia ad actiones feramur, quarum postea pœnitet (§.135. *Psychol.*). Quamobrem cum ex confusa cognitione ortum ducentes (§.105.111. *Psychol.*), a natura humana inseparabili (§. 27. *loc. cit.*), minimum in hujus vitæ statu, de quo loquimur, penitus extirpari nequeant: compescendi saltem sunt, ne appetitus in actiones pravas externas erumpat; & regendi, ut cum appetitu rationali consentiant.

§. 29. Quoniam fieri nequit, ut duobus affectibus contrariis una indulgeamus, affectus præsens coercetur, excitato contrario, repræsentatione nimirum boni vel mali alicujus convenientis (§.113.& seqq. *Psychol.*).

§.30. Tristitia itaque lætitia, & lætitia tristitia (§.113. 114. *Psychol.*), amor odio, odium amore (§. 115. 116. *loc.cit.*), atque adeo invidia, misericordia, pœnitentia, pusillanimitas, desiderium, pudor atque metus cum tristitia affine quidpiam habentes (§. 118. 119. 121. 123. 127. 128.130.132.*loc.cit.*), lætitia; amor e contrario, irrisio, acquiescentia in se ipso, gloria, gratitudo, favor, spes, fiducia, cum lætitia affine quidpiam habentes (§. 115. 117. 120. 122. 124. 125.126. *loc. cit.*), tristitia coercentur. Immo in genere patet, propterea quod omnes affectus in diversa voluptatis atque tædii modificatione consistent (§.112. *loc. cit.*); voluptatis modificationes tolli tædio excitato, tædii autem modificationes cessare, voluptate producta: id quod quomodo in casu quolibet dato fieri possit, non modo voluptatis & tædii definitiones generales (§.195.199.*loc.cit.*), verum etiam ipsorum affectuum in utriusque modificatione consistentium definitiones speciales (§.113. & seqq. *loc. cit.*) insinuant.

§. 31. Talia non abhorrent a praxi, nec a præceptis specialibus a scriptoribus hinc inde inculcatis, etsi generale præceptum e libellis ethicis hactenus exulaverit, a Philosopho cum fructu Philosophiæ morali vindicatum.

§. 32.

§. 32. Omnes affectus ex confusa cognitione ortum ducunt (§.105.111.*Psychol.*): sedantur itaque, si a confusa ad distinctam boni malique cognitionem perducamur; id quod denuo & experientiæ & praxi consentaneum deprehendit, qui ad omnes casus obvios cum cura attendit.

§. 33. Affectus intenduntur, si imaginatio multa confuse repræsentet ex olim perceptis (§. 133. *Psychol.*), immo & ubi ob rationes prægnantes alias ad eos jamjam dispositus fuerit animus (§. 134. *Psychol.*). Quamobrem ut affectu correptis facile succurrat distincta cognitio; quolibet affectu sedato inquirere debent, quasnam imaginatio suppeditaverit perceptiones confusas veritati parum conformes (§.41. *Psychol.*).

§. 34. Quoniam vero affectus ex confusa boni malique repræsentatione ortum ducunt (§.105.111. *Psychol.*); ne iidem appetitu rationali adversentur, quin cum eadem potius consentiant, bonorum verorum atque apparentium discrimen quovis modo perpendendum. Ut adeo denuo appareat, non nisi ab intellectus perfectione expectandam esse voluntatis emendationem (§. 16.).

§. 35. Ceterum difficultas compescendi affectus rationis beneficio evidenter demonstrari potest. Non exuitur affectus, nisi eidem indulgens fuerit convictus, suam mali atque boni repræsentationem esse erroneam (§. 105. 111. *Psychol.*). Enimvero alterum erroris convincere, res omnino difficilis: utendum enim est non nisi rationibus ab ipso perspectis, ac principiis ab eodem concessis (§. 76. *Log.*); & qui convincendus, non modo attentionem, verum etiam dispositionem singularem afferat necesse est (§.77. *Log.*); error autem ab eodem in judicando admissus demonstrandus est in hypothesi singulari (§. 89. 92. *Phil. pr. univ.*).

§. 36. Quamobrem cum diversæ sint hominibus notiones, ex quibus de boni atque mali ratione judicant; consultum omnino est, ut tantisper veritate seposita ex domesticis notionibus alterum erroris redarguas, præsertim ubi medela promta opus est.

§. 37. Praxis domandi affectus redit ad refellendum syllogismum aliquem practicum. Nimirum cum affectus omnes ex boni malique repræsentatione ortum ducant

(§.105.

(§.105.111.*Psych.*); qui affectui indulget, hunc format syllogismum practicum.

Quidquid ita se habet, illud est bonum vel malum.

Atqui hoc objectum ita se habet.

Ergo est bonum vel malum.

Aut igitur impugnanda est major, evicta falsitate notionis boni atque mali; aut minor refellenda, ostenso erroneo de objecto judicio. Atque hic posterior casus est, de quo modo (§.36.) diximus.

§. 38. In genere constat, nos nihil appetere, nisi sub ratione boni, nec aversari, nisi sub ratione mali (§.140. *Psychol.*); omnem itaque praxim moralem syllogismo illo practico inniti evidentissimum est.

§. 39. Præceptum generale de domandis affectibus (§.37.) sine multo negotio applicatur ad omnes affectus speciales, si modo definitionum, de iisdem traditarum, habeatur ratio.

§. 40. Lætitia oritur ex boni præsentis opinione (§.113. *Psychol.*). Ut igitur evanescat, convincendus erit, qui lætatur, illud, quod in objecto bonum judicat, vel esse malum, vel aliquam saltem boni speciem habere; aut tale quid prorsus objecto non convenire, quale eidem tribuit (§.140. *Psychol.*).

§. 41. Tristitia ex mali præsentis opinione nascitur (§.114. *Psych.*). Ut igitur in auras abeat, convincendus erit qui contristatur, illud, quod in objecto malum judicat, vel non esse malum, quin potius bonum, vel aliquam saltem mali speciem habere, aut tale quid objecto prorsus non convenire, quale eidem tribuit.

§. 42. Amor oritur ex eo, quod in altero quidpiam deprehendamus, unde voluptatem percipimus (§.115. *Psych.*). Suffocatur itaque, si amans convincitur, illud, ex quo voluptatem percipit, revera non adesse; aut ita esse comparatum, ut voluptas durabilis esse nequeat, aliquando in tædium degeneratura.

§. 43. Quodsi quis distincte non agnoscat, quidnam sit illud in amato, unde voluptatem percipit, rationem amoris sui ignorans; odio excitato pellitur amor (§.27. *Psych.*). Neque vero opus est, ut odium excitetur adver-

versus personam; excitari potest adversus vitia, quibus laborat.

§. 44. Odium in mente prodit, ubi in altero deprehenditur, quod tædium creat (§.116.) *Psychol.*). In fugam adeo conjicitur, si alterius osor convictus reddatur, illud, ex quo tædium percipit, revera non adesse, aut ita esse comparatum, ut absque ratione tædium inde contrahamus.

§. 45. Quoniam hic affectus valde noxius & plurimarum actionum malarum scaturigo existit, vel ipsa experientia teste: id omnino agendum est, ut ad ea potissimum animum advertamus, quæ bona sunt in aliis, & mala in bonam partem vertamus (§.116. *Psychol.*).

§. 46. Irrisio est lætitia ex alterius infelicitate orta (§.117. *Psychol.*). Cessat itaque ostendendo irridentis erroneum esse de alterius infelicitate judicium, vel in ipso facto committi errorem.

§. 47. Immo quoniam affectus iste ab insigni odio ortum trahit (§.117. *Psychol.*); sublato odio cessat irrisio (§ 44.).

§. 48. Invidia est tædium ex felicitate alterius perceptum (§.118. *Psychol.*). Supprimitur adeo, si monstremus, vel invidentis judicium de alterius felicitate esse erroneum, vel in ipso committi errorem.

§. 49. Ex odio nascitur invidia (§.118. *Psychol.*). Exspirat itaque odio extincto (§.44.).

§. 50. Quodsi ægre ferimus alterius felicitatem, quod nobis eam deesse judicamus; omnis bonorum nostrorum cumulus conferendus est cum bonis, quæ alteri adsunt, non neglecta quoque utriusque fortuna adversa, præsertim si fortuna secunda fuerit connexa cum sinistra, ut appareat, nos respuere bonum, tanti mali socium.

§. 51. Misericordia est tædium ex infelicitate alterius perceptum §.119. *Psychol.*). Extinguitur adeo, dum ostendimus, nostrum de infelicitate alterius judicium esse erroneum, vel nos circa ipsum factum errare.

§. 52. Ex amore nascitur misericordia (§.119. *Psychol.*). Deletur ergo, amore extincto (§.42.).

§. 53. Acquiescit in se ipso, qui ob bonum a se patratum

tum lætatur (§.120. *Psych.*). Ubi hoc fieri non conducit : convincendus est, vel actionem suam non esse istius commatis, cujus videtur; vel judicium de ipsa erroneo suffultum esse principio.

§. 54. Pœnitet eum, qui ob malum a se patratum contristatur (§.121. *Psych.*). Cessat igitur pœnitentia, dum convincitur, actionem ipsius non esse malam, sive non esse ejus speciei, ad quam eandem refert, sive ex errore statui, utrum bona sit an mala.

§. 55. Gloria est lætitia orta super bono a nobis patrato, quatenus ad aliorum opinionem refertur (§.122. *Psych.*). Exulat itaque, quamprimum quis convincitur opus suum esse minime bonum, non absimili modo, quo ante (§.54.), vel aliorum non istiusmodi futurum esse judicium, quale expectat.

§. 56. Enimvero quoniam gloria stimulus est ad præclara facta spretis difficultatibus & absque lucri cupidine obeunda (§.122. *Psych.*): idcirco minime exstirpanda, sed tantummodo moderanda, ne ad devia deducat; id quod quomodo fieri debeat, ex officiis circa honorem (§.73. & seqq. 90. & seqq.) cognoscitur.

§. 57. Pudor oritur ex malo a nobis patrato vel patrando, quatenus ad aliorum opinionem refertur (§.123. *Psych.*). Extinguitur adeo, dum ostendimus, nos per errorem de actione malæ speciei vel in data hypothesi statuere aut alios, ad quorum opinionem eandem referimus, secus sentire, aut factum ipsum non referendum esse ad hanc speciem vel hypothesin, aut alios idem ad eandem minime relaturos.

§. 58. Quodsi aliorum sinistrum de actione mala a nobis perpetrata judicium in dubium vocari nequit : tum aut convincendus erit; quem actionis suæ pudet, quod aliorum judicium attendere minime habeat opus; aut docendus erit, ut hoc utatur stimulo ad contraria eaque præclara præstanda.

§. 59. Gratitudo oritur, ubi beneficia ab alio in nos profecta agnoscuntur (§.123. *Psychol.*). Evanescit adeo cum beneficiorum memoria, vel ubi mutato rerum nostrarum statu, non tanti amplius a nobis fiant, quanti videbantur primum, vel ubi ex beneficio successu tem-

poris aliquod nobis enascitur tædium, vel ubi a benefactore lædimur, & quæ sunt causæ complures aliæ. Neque enim semper veritatis, sed tantum opinionis habetur ratio.

§. 60. Favemus alteri ob mores nobis acceptos (§. 125. *Psych.*). Favor adeo cessat, ubi alter de moribus mutat judicium, vel convictus falsitatis principii, ex quo judicat, vel ipsos mores aliter sibi repræsentans, vel alias ob causas accidentales, veluti quod alia in subjecto, cui favet, postea animadvertit, quæ magis displicent.

§. 61. Spes oritur ex bono obtinendo. Evanescit itaque, ubi convincimur, vel bonum non esse, quod speramus, vel idem a nobis frustra expectari.

§. 62. Quoniam fiducia a spe non nisi gradu differt (§. 126. *Psych.*), adeoque majori certitudine boni obtinendi nititur, ita ut veluti jam præsens idem intueamur (§. 126. 133. *Psych.*); eadem de causa evanescit, ob quam spes in auras abit. Minuitur autem, si boni obtinendi non tantam esse certitudinem ostendatur, quanta videtur alteri.

§. 63. Metus est a malo imminente (§. 127. *Psych.*). In fugam ergo conjicitur ostendendo, malum non esse, quod metuimus, aut imminere, quemadmodum videtur.

§. 64. Desperatio cum a metu non nisi gradu differat (§. 127. *Psych.*), ob mali magnitudinem, & quod de eo venturo nimis persuasi simus exorta: eadem de causa arcetur, ob quam metum fugari diximus (§. 62.). Ostendi tamen præterea potest, malum non esse, quantum videtur; nec tanta certitudine imminere, quantam judicat desperabundus.

§. 65. Terror ex malo improviso oritur (§. 128. *Psych*). Minus prævisa cum evitari non possint: terror quoque præcaveri nequit, nisi quatenus casus futuros præmeditamur, ne ex improviso in nos irruat malum. Ubi autem in terrorem conjicimur, utendum est remediis generalibus (§ 29. & seq.).

§. 66. Vacillat animus, voluptate atque dolore alternante, propterea quod certi fieri nequeamus, utrum bonum, in quod ferimur, sit obtentu possibile, nec ne

(§. 129.

(§.129.*Psychol.*). Cessare ergo nequit, nisi evincatur, vel bonum non esse, quod ita videtur, minimum non esse tanti, quanti apparet, vel quanta spes vigeat ejus obtinendi, palam ostendatur.

§. 67. Pusillanimis evadit, qui cogitat difficultatem boni obtinendi (§.130.*Psych.*): medemur adeo affectui, dum vel commonstramus, non esse bonum, quod ita videtur; vel idem obtentu non adeo difficile esse.

§. 68. Mora bonum obtinendi gignit desiderium (§.131. *Psych.*). Ne igitur molestum sit: aut ostendendum est, id non esse bonum, quod ejus speciem præ se fert; aut evincendum, moram non esse tantam, quanta judicatur, vel in ea nullum situm esse momentum.

§. 69. Ira ab injuria nobis vel aliis illata nascitur (§. 132. *Psych.*). Ut igitur extinguatur, vel ostendendum est, illum, cui irascimur, non fecisse, quod ab eo factum sumimus; vel factum istud non esse istiusmodi, quale nobis videtur; vel denique non esse in nos aut alios, quos amamus, injurium.

§. 70. Ne vero facile irascamur: de actionibus in nos injuriis tempestive statuendum, ut judicia ista occasione data veluti sponte sese offerant (§.41.*Psych.*). Tum etiam inquirendum est in rationes iræ vehementis, ut appareat, nos per errorem de injuria nobis illata statuisse, & ipsa affectus vehementia magis in nos ipsos injurios fuisse, quam alios, quibus irascebamur.

§. 71. Quoniam vero affectus prorsus eradicari nequeunt (§.28.): in eo tantum enitendum est, ut cum appetitu rationali consentiant, ne a virtutis tramite ad vitiorum devia nos abducant; id quomodo fieri possit, in casu dato minime latet, si cogitemus rationes, ob quas (§.113. & seqq. *Psych.*) oriuntur. Omnis nimirum applicatio (§.77. *Psych.*) ad hunc reddit syllogismum practicum: In actione data hæc vel ista boni aut mali relatio occurrit. Ubi hæc vel ista boni aut mali relatio occurrit, ibi hic vel iste locum occupat affectus. Ergo in præsenti actione hic vel iste locum occupat affectus. Ut igitur excitetur, monstrandum erit, istam boni relationem hic adesse.

§. 72. Quodsi hoc principium ea, qua par est, mentis acie intueamur: miram ejus fœcunditatem deprehendemus.

mus. Ex eo nimirum deducere licet, circa actionum quamlibet speciem, appetitus sensitivi cum rationali consensum, de quo hactenus parum cogitarunt Philosophi, etsi is non infimum virtutis gradum absolvat (*§. 53. Phil. pr. univ.*), quemque obtinere, hic labor, hoc opus (*§. 118. loc. cit.*).

§. 73. Quoniam vero experimur, alios ad alios affectus vel natura vel consuetudine contracta esse proniores: ad flectendum alios, iis potissimum uti decet affectibus, ad quos proni deprehenduntur. E. gr. Si quis fuerit ad metum pronus, propterea quod idem ex malo imminente ortum ducit (*§. 127. Psych.*), repraesentanda sunt pericula ex actione mala commissa, vel bona omissa oriunda.

SECTIO II.

De virtutibus intellectualibus.

CAP. I.

De virtutibus intellectualibus in genere.

§. 74. Virtutes *intellectuales* appellantur habitus intellectus in cognoscenda veritate & detegenda falsitate.

§. 75. Omnis homo tenetur intellectum ad majorem perfectionis gradum evehere (*§. 33. Jur. nat.*). Quamobrem cum virtutes intellectuales intellectum perfectiorem reddant (*§. 74.*); ad eas colendas obligatur omnis, quantum datur (*§. 31. Jur. nat.*).

§. 76. Quoniam voluntas emendari nequit, nisi intellectum perficiat (§. 16.): virtutum intellectualium inde elucet necessitas (*§. 74.*).

§. 77. Nisi voluntas emendetur, non nisi umbra virtutis locum habet (*§. 21.*). Quamobrem cum voluntas emendari nequeat, nisi intellectus perficiatur (*§. 16.*); absque intellectus perfectione vera virtus minime datur. Hujus igitur praemium cum sit certissimum felicitas (*§. 73. Phil. pr. univ.*): virtutum intellectualium cultura viam ad felicitatem pandit.

§. 78.

§. 78. Habemus adeo motivum intellectus perficiendi, ut scilicet bonum atque malum accurate in dato quolibet casu discernere possimus (§. 141. *Psych.* & §. 110. *Phil. pr. univ.*).

§. 79. Quamvis vero ea potissimum cognitio reliquæ præferenda, qua in nostro vitæ genere & bono maloque discernendo habemus opus (§. 35. *Jur. nat.*); ferendum tamen non est, ut sub prætextu inutilitatis negligatur discendi occasio, aut prorsus contemnantur, quibus in nostro vitæ genere nos carere posse opinamur. Etenim hæc excusatio nulla est, nisi ubi cum neglectu magis necessariorum istis vacaremus (§. 34. 35. *Jur. nat.*).

§. 80. Ne igitur ignaviæ nostræ velificemus: exempla cum domestica tum aliena ponderanda sunt, quibus docemur, sæpius occurrere casus minime prævisos, ubi non modo utilia, verum prorsus necessaria experimur, quæ nullius utilitatis videbantur. Nec negligenda sunt exempla, quæ loquuntur, quomodo nobis vel aliis aliqua notitia inimicorum amorem atque Patronorum favorem conciliarit.

§. 81. Enimvero ne in judicio de utilitate cognitionis errori sit locus, non modo singularum perfectionum mentis atque corporis statusque nostri externi habenda est ratio (§. 20. *Phil. pr. univ.* & §. 60. & seqq. *Jur. nat.*); sed exemplis præsertim cum domesticis tum alienis docere debemus, quod sæpissime a vero aberraverit de utilitate cognitionis judicaturus. Sane, qui veretur, ne cognitionem olim sibi utilem negligat; in casu dubio partem tutissimam amplectatur.

§. 82. Similiter, quamvis veritati consentaneum sit, quod non obligemur ad eam cognitionem, quæ sive ob naturalem quandam impotentiam, sive ob externorum subsidiorum defectum in potestate non est (§. 31. 32. *Jur. nat.*); sollicita tamen circumspectio necessaria est, ne de eo, quod in potestate non est, præcipitemus judicium, officio nostro defuturi (§. 35. 36.).

§. 83. Qui igitur ingenii defectum accusat; eundem intempestive agnoscit, ubi intentatum relinquit, quod vires ingenii excedere putat, nec in continuando tentamine fuit pertinacis laboris. Exercitio enim acquiritur ha-

bitus, *exercitium* vero eorundem actuum repetitione continua absolvitur.

§. 84. Exempla cum plus valeant adversus sensuum judicia, quam demonstrationes (§. 111. *Phil. pr. univ.*): usu non careret, si doceretur, quos ingenio minus valentes progressus fecerint, modo ingenii æstimandi methodus prostaret.

§. 85. Qui tempus atque sumtus sufficere negat ad studium aliquod tractandum: eum pariter exemplis, ubi a vero aberrat judicium, contrarium docere decet.

§. 86. Ut autem boni atque mali ignorantiam obligationi naturali (§. 36. *Jur. nat.*) satisfacturi, quantum in nobis est, evitemus: probe perpendendum est, ignorantiam non excusare, nisi fuerit invincibilis (§. 37. *Jur. nat.*).

§. 87. Cum invincibilis non sit, quam evitare in nostra positum fuerat potestate (§. 37. *Jur. nat.*), animi corporisque viribus subsidiisque externis minime deficientibus (§. 32. *Jur. nat.*); nihil intentatum relinquere, nec in continuando tentamine remittere debemus, ut ad eam mentis aciem evehamur, quod bono atque malo in dato quolibet casu discernendo sufficiat.

§. 88. Motiva præbet conscientia, nos in casu ignorantiæ vincibilis accusans (§. 94. 95. *Phil. pr. univ.*), & morsus conscientiæ excitans (§. 97. *loc. cit.*), dum evigilat (§. 99. *loc. cit.*).

§. 89. Ceterum ignorantia & intellectus perficiendi neglectus semetipsam prodit, ut aliis signis, quibus detegeretur, non habeamus opus.

CAP. II.

De acumine.

§. 90. Acumen est facultas multa in eodem objecto distinguendi (§. 63. *Psych.*). Constat autem experientia, hanc facultatem posse in habitum adolescere. Quamobrem dubitari nequit, quod in numero virtutum intellectualium locum mereatur (§. 74.), etsi *Aristoteles* ipsumque secuta omnis philosophantium

tur-

turba ante Philosophum nostrum ejus nullam fecerint mentionem, propterea quod in mentis cognitione non eos fecere progressus, quos *Wolfio nostro* reservaverat providentia divina.

§.91. Ad virtutes intellectuales colendas obligatur omnis homo, quantum datur (§.75.): neminem itaque acumen negligere decet.

§.92. Habitus non comparatur, nisi exercitio: ergo nec acumen absque exercitio comparare licet (§.90.83.).

§.93. Quoniam itaque vi acuminis multa in eodem objecto distinguimus (§.63.*Psych.*): a prima juventute danda est opera notionibus distinctis (§.7.*Log.*), exercendo methodum alibi (§.53.*Log.*) traditam.

§.94. Notio distincta acquiritur, ubi attentione usi, singula primum sigillatim contemplamur, mox eadem inter se conferentes ordinem, quo se invicem sequuntur, ac nexum, quo inter se cohærent, perspicimus (§.53.*Log.*); a primis itaque incunabulis adsuefieri debemus, ut ad omnia, quæ nobis obvia fiunt objecta, mentem adferamus attentam, & super iis reflectamus.

§.95. Exercitii hujus facilitandi gratia, non irrito successu commendantur figuræ geometricæ, & numerorum species diversæ, a veteribus præsertim commemoratæ in arithmetica.

§.96. Enimvero cum illi potissimum cognitioni studendum, qua in bono maloque discernendo opus est (§.35.*Jur.nat.*); opera inprimis danda est, ut boni atque mali in casibus singularibus non desint notiones distinctæ speciales, acumine circa actiones patrandas vel patratas sese exerente (§.90.).

§.97. Cui notiones boni atque mali speciales in promtu sunt, is in dato quolibet casu de actionibus ex veritate statuet (§.77.*Psych.*). Verendum consequenter non est, ut conscientia erronea seducti malas patremus, bonas vero omittamus (§.83.*Phil.pr.univ.* & 140. *Psych.*), & periculo nos exponamus, conscientiæ olim nos accusaturæ (§.94.*Phil.pr.univ.*), ac mille tædia creaturæ (§.95.97.*loc.cit.*).

§.98. Cui notiones boni atque mali speciales in promtu sunt, is de aliorum actionibus non ex errore statuet.

Atque adeo non imitabitur, quæ ab aliis male facta; nec iniquis censuris in alios injurius evadet, nec cuipiam in malo proposito perseverandi ansam præbebit.

§. 99. Haud parum reprehendendi sunt, qui acumen contemnunt notiones morales distinctas minime curantes, sed ex confusis judicia de actionum moralitate, virtute atque vitiis præcipitantes.

§. 100. Quodsi acumen ad universalia extenditur, quæ singularibus & specialibus insunt: incrementorum in sera adhuc ætate capax est homo; id quod suo exemplo probat philosophus.

§. 101. Neque vero pœnitebit studii indefesse continuati, cum notionum universalium longe amplissimus sit usus (§. 77. *Psych.*).

§. 102. Ut quis ea, quæ in objecto distinguit suis quoque nominibus insignire valeat; verborum quoque significatum rimari decet acuminis studiosos (§. 23. *Log.*).

§. 103. Hoc ipso obtinetur simul, ut acumine suo & prosit alteri.

C A P. III.

De profunditate.

§. 104. PRofunditas est facultas notiones distinctas in alias simpliciores continuo resolvendi (§. 62. *Psych.*). Constat autem experientia facultatem hanc absque prævio exercitio vix ac ne vix quidem sese exerere, exercitio autem ad habitum adolescere: quamobrem dubitari nequit, quod in numero virtutum intellectualium recte collocetur a philosopho, etsi ceteris huc usque neglecta fuerit.

§. 105. Ad virtutes intellectuales colendas omnis obligatur homo, quantum datur (§. 75.): profunditas itaque non est negligenda, si quidem fuerit in potestate (§. 32. 33.).

§. 106. Habitus non nisi exercitio comparatur: ergo nec profunditatem absque exercitio comparabis (§. 104.):

§. 107. Profundus notiones distinctas in alias simpliciores continuo resolvit (§. 62. *Psych.*): ergo ad profundita-

ditatem obtinendam haud parum conducit, si definitiones eo ordine se invicem excipiant, ut definitum anteriorum ingrediatur in definitiones posteriorum. Hanc igitur legem sibi fixit philosophus non modo in Mathesi, verum etiam in philosophia, omnium omnino disciplinarum definitiones hoc pacto inter se connectens, ejusque vestigia & nos in præsenti opere pressimus.

§. 108. Ad majorem gradum extollitur profunditas, ubi cum acumine jungitur (§.63. *Psychol.*). Huic itaque operam daturus, acumen jungere ac inprimis ad universalia, quæ singularibus & specialibus insunt, extendere debet.

CAP. IV.

De intelligentia.

§.109. Intelligentia, quæ virtutum intellectualium prima vulgo habetur, per habitum principiorum cognoscendi definitur.

. 110. Quoniam principium cognoscendi continet rationem, cur alterum cognoscatur (§.93. *Ontol.*); omnis autem nostra cognitio a definitionibus & judiciis intuitivis dependet (§.51. *Log.*): intelligentia pollet, qui gaudet habitu formandi definitiones & judicia intuitiva (§.109.).

§. 111. Definitiones sunt notiones distinctæ completæ (§.14. *Log.*). Qui notionem distinctam formare voluerit, in objecto distinguere debet, quæ diversa insunt (§.53. *loc.cit.*): acumine igitur opus habet (§ 84.).

§. 112. Intelligentiæ igitur operam daturum, acumini quoque studere oportet.

§. 113. Notiones claræ etsi confusæ sufficiunt ad rem oblatam agnoscendam (§.7. *Log.*), eamque nomine suo compellandam (§.76. *Psychol.*). Quamobrem cum notionibus distinctis & judiciis intuitivis formandis (§. 53. & 54. *Log.*), veroque verborum significatui eruendo (§.23. *Log.*) ansam suppeditent; initium intelligentiæ sunt (§.110.).

§. 114. Intelligentiæ igitur operam daturus, ante studeat

deat notionibus claris licet confusis, discatque nomina eisdem convenientia.

§. 115. Quodsi non modo totius nomen, sed etiam nomina partium singularum notentur: a notione confusa ad distinctam absque ullo tædio ac labore transitur.

§. 116. Notiones vero obscuræ cum non sufficiant ad rem repræsentatam agnoscendam (§.5. *Log.*): absit, ut vocabulis, quibus obscura aut prorsus nulla respondet notio, memoriam oneremus. Istiusmodi enim vocabulis jungi solent a judicaturis notiones deceptrices, conscientiam erroneam parientes (§. 83. *Phil. pr. univ.* & §.33. *Log.*), olim nos accusaturam (§.94. *Phil. pr. univ.*) & sexcenta talia procreaturam (§.95. *loc. cit.*).

§. 117. Intelligentia caret, qui non ex notionibus de rebus judicat, aut ex principiis æquipollentibus, ubi istæ deficiunt, quæ in definitionum locum surrogantur.

CAP. V.

De scientia.

§. 118. SCientia est habitus illud demonstrandi, quod affirmamus vel negamus (§. 62. *Log.*). Qui igitur scientia pollet: quod affirmat vel negat syllogismis eo usque inter se connexis confirmare valet, donec occurrant, quorum præmissæ definitionibus, experientiis indubitatis, axiomatis, propositionibus identicis &c. constant (§.50. *Log.*).

§. 119. Quodsi ergo quis vel in se ipso vel in alio, experimentum faciat probandæ theseos, quæ defenditur: latere haud potest, utrum ipse, vel alter scientia polleat, nec ne.

§. 120. Quoniam scientia definitionum aliorumque principiorum evidentium præsupponit notitiam, unde enunciationum veritas pendet (§.118.); scientia præsupponit intelligentiam (§.209. & seqq.).

§. 121. Intelligentiæ igitur ante studere debemus, quam ad scientiam animum appellimus (§.120.).

§. 122. Quoniam unumquemque decet operam navare, ut distinctam cognitionem (§.34. *Jur. nat.*) boni imprimis

mis atque mali (*§. 38. loc. cit.*) in potestatem suam redigat; distincta autem cognitio (§. 7. *Log.*) absque scientia non detur (§. 118.): quemlibet etiam decet operam impendere, ut scientia, boni præsertim atque mali, polleat.

§. 123. Nisi quod affirmas vel negas demonstrare noveris, sed scientia carueris (§. 118.), opinionibus contentus (§. 93. *Log.*): fieri omnino potest, ut per errorem statuas (§. 64. *Log.*). Hinc porro fieri potest, ut secundum conscientiam erroneam agas (§. 83. *Phil. pr. univ.*), atque ut conscientia te aliquando accuset (§. 123. *Phil. pr. univ.*): id quod conscientiæ custodiæ repugnat (§. 120. *loc. cit.*).

§. 124. Demonstratio conscientiam reddit rectam atque certam, & scrupulorum conscientiæ tollendorum medium est (§. 121. 122. *Phil. pr. univ.*). Scientia itaque (§. 118.) conscientiæ custodiendæ medium est (§. 120. *Phil. pr. univ.*).

§. 125. Cum scientia dicat habitum demonstrandi (§. 118): non dubito fore aliquos, qui sibi persuadebunt, perperam eandem inter virtutes intellectuales referri, ad quas pro virili colendas homo obligatur. Habitum enim demonstrandi Mathematicis convenire, nec fieri posse, ut homo de fæce plebis eundem sibi comparet, qui tamen ab obligatione naturali non est immunis.

§. 126. Enimvero adsunt varia, quæ ad hæc reponi possunt. Nimirum 1. oppido falluntur, qui opinantur, demonstrandi habitum solis Mathematicis convenire, cum demonstrationum in moralibus usum, immo necessitatem abunde ostenderimus (§. 105. 112. 121. & seqq. *Phil. pr. univ.*), idque in istiusmodi casibus, qui ad omnes omnino homines extenduntur. Nec, 2. ab experientia abhorret, quod homines plebeji demonstrandi habitum sibi comparare, immo eodem multos eruditorum antecellere possint, quod non mirum videtur intelligentibus, siquidem methodus demonstrandi communi cogitandi modo ad amussim respondet (§. 80. *Psych.*). Notandum 3. habitum demonstrandi hic potissimum urgeri in boni malique notitia (§. 122.), nequaquam vero præcipi, ut homo quilibet omni scientiæ vacet, id quod fie-

fieri non posse per se patet. Quemadmodum vero 4. in omni virtute dantur gradus, nec unusquisque hominum eundem ubivis gradum sortitur; ita perinde diversi dantur scientiæ gradus inter homines diversos diversimode distributi. Quamobrem 5. hic quam maxime repetendum, quod jam alibi monuimus (*§.31. Jur. nat.*), nonnulla dari, ad quæ genus humanum in genere spectatum obligatur, etsi non perinde singula ejus individua eadem obligatione teneantur; nec opus est, obligationem naturalem usque ad impossibilia extendi.

§. 127. Demonstrandi habitus, quemadmodum ceteri omnes, continuo exercitio acquiritur. Ut igitur in demonstrationibus sis assiduus: legendi sunt (§. 72. *Log.*) libri methodo demonstrativa conscripti, quo demonstrationum quoque ideam animo concipias (*§.* 52. *Log.*). Ut autem hæc notio fiat distincta: demonstrationes resolvendæ sunt (§. 53. *Log.*) in sua principia, quo concludendi forma & ratiociniorum concatenatio (§. 50. 60. *Log.*) appareat. Utile præterea est, ubi simul demonstrationum identitatem cum naturali cogitandi modo frequenter mediteris (*§.80. Psych.*), & eam Logicam tibi reddas perspectam, quæ non nisi naturalis cogitandi & cognoscendi modi distincta explicatio est (*§.2. Log.*), ut constet, quomodo regulis demonstrandi fuerit satisfactum in dato quolibet casu. Assiduitatem in his exercitiis ipsa difficultas hunc habitum comparandi urget; ejus autem insignis utilitas suadet (*§.123.124.*).

§. 128. Enimvero modo exercitia eo usque continuaveris, donec demonstrationum pulchritudine capiaris, ipsa quæ inde percipitur voluptas, ad continuandum ea stimulum addit.

§. 129. Exercitiorum neglectui debetur, quod pauci admodum demonstrandi habitu polleant, atque scientia adeo rara sit (§. 110.).

§. 130. Quoniam tamen demonstratio cum communi cogitandi modo ad amussim convenit (§.80. *Psych.*): ideo accidit, ut bene multi negotia rerum administrantes rerum particularium scientiam sibi comparent, eademque felicissime utantur.

§. 131. E contrario, si qui eruditorum in disciplinis ad-

addiſcendis methodo utuntur a demonſtrativa, conſequenter a communi cogitandi modo aliena (§.80.*Pſych.*): illi naturales dotes pervertunt, ut ſcientia non modo ſint vacui, verum etiam ad eam capeſſendam prorſus inhabiles.

§. 132. Qui demonſtrationis ideam ſi non diſtinctam, minimum claram (§. 127.), animo concepit; is in dato quolibet caſu ſine negotio judicabit (§. 5. 33. *Log.*), num alter polleat ſcientia, ubi ejus, quod affirmat vel negat, rationem requiſiverit (§.118.). Theſin enim probaturus demonſtrandi formam minime obſervabit, hiſtorica tantum rerum cognitione imbutus, vel umbram quandam ſcientiæ aſſecutus.

§. 133. Demonſtratio convictionem parit (§.75.*Log.*). Quamobrem qui ſcientia pollet, ab eo, qui diverſa ſentit, ſeſe minime in dubitationem adduci patitur, ut anceps inter affirmandum & negandum hæreat (§. 118.).

§. 134. Hac tamen non obſtante, negari haud quaquam poteſt, eſſe ſcientiæ deficientis judicium, ſi quis objectiones diſſolvere neſcit, quarum falſitatem pervidere eum oportet, qui veritatem theſeos perſpexit.

§. 135. Qui ſcientiam amat, voluptatem ex ea percipit (§.115.*Pſych.*). Quodſi ergo quis voluptate perfunditur, quando de ſcientia aut veritatis demonſtratione verba fiunt: amorem ſcientiæ prodit.

§. 136. In admirationem rapimur, quando fieri poſſe experimur, quæ fieri haud poſſe perſuaſi fueramus: admiratio itaque ignorantiæ filia eſt.

§. 137. Ne tamen ex admiratione alterius ignorantiam inferas, ubi locum minime habet; probe conſiderandum eſt, num ipſa veritas, de qua ſermo eſt, admirationis cauſa exiſtat, an admiratio ideo excitetur, quod non putaſſemus, eam ab hoc autore inveniri potuiſſe, aut in libro iſto extare.

§. 138. Cavendum præterea eſt, ne ab ignorantia particulari ad univerſalem argumentemur, nec ab ignorantia terminorum technicorum ad ignorantiam rei ipſius concludamus.

§. 139. Ardore ſcientiam promovendi flagrat, qui de veritatibus antea ſibi minime cognitis gaudet: eſt enim amo-

amoris insignis indicium (§.115.113. *Psych.*). Qui autem veritatem impense amat, multas omnino veritates cognoscere avet.

CAP. VI.

De soliditate.

§.140. SOliditas est habitus distincte ratiocinandi & ratiocinia concatenandi, tantoque quis solidior censetur, quanto probandis præmissis ad prima principia seu notiones irresolubiles propius accedit (§.214. *Psych.*). Cum igitur scientia sit habitus demonstrandi, quod affirmamus vel negamus (§.118.): soliditas sublimiorem ejus gradum constituit.

§. 141. Quamobrem si exercitiorum, quæ ad comparandam scientiam commendavimus (§. 127. & seq.) fueris tenax; soliditatem tandem assequeris.

§. 142. Prodit autem soliditatem, qui demonstrare novit propositiones, quas alii tanquam principia absque ulteriore probatione admittunt; & qui ex notionibus a priori demonstrare valet, quæ alii a posteriori sumunt (§. 140.).

§. 143. In primis autem evidens soliditatis indicium est, ubi quis multas veritates inter se connectere, & procul remotas, ex principiis e longinquo petendis, continuo ratiociniorum filo deducere valet (§.142.).

§.144. Quoniam intellectum perficere tenemur, quantum datur: quin ad soliditatem quoque continuo majorem tendere debeamus ecquis dubitabit (§. 33. *Jur. nat.*)?

§. 145. Cum omnis habitus intellectus cognoscendi veritatem & detegendi falsitatem virtutum intellectualium nomine veniat (§.75.): soliditas quoque in earum censum refertur, etsi *Aristoteles* eumque secuta philosophantium schola eam non expenderint, sed cum scientia dubio procul confuderint.

§. 146. Nova hinc ratione conficitur, soliditatem esse excolendam (§.76.).

§. 147. Quoniam soliditas sublimiorem scientiæ gradum

dum constituit (§.140.): ulterius patet, quod ad eam adspirare nequeat, nisi qui multa jam scientia pollet.

§. 148. Ex eadem quoque ratione (§.140.) soliditas eos imprimis decet, qui scientiæ incrementa curæ cordique habent.

§. 149. Boni præsertim malique scientiam sectari convenit (§.122.); in ea igitur ut soliditatem consectemur opera danda est indefessa.

§. 150. Laborem suadent fructus ex boni malique scientia resultantes, de quibus diximus ante (§.122. & seq.).

CAP. VII.

De arte inveniendi.

§.151. Ars *inveniendi* est habitus ex quibusdam veritatibus cognitis eliciendi alias incognitas (§.84. *Psychol.*); adeoque in censum virtutum intellectualium venit (§.74.), consequenter eadem excolenda, quantum datur (§.76.).

§. 152. Adsunt quoque rationes speciales, quæ idem suadent; nemo scilicet prævidet casus futuros, & quænam in iisdem usui esse queat cognitio. Ut igitur ad omnes simus parati: opus est habitu, ex veritatibus cognitis eliciendi incognitas, hoc est, arte inveniendi (§. 151.).

§. 153. Proficuum est generi humano, si ars inveniendi excolitur, cum sic plures in ipsius usum elici possint veritates.

§. 154. Cum veritas vel a priori eruatur, vel a posteriori (§.51. *Log.*): ars inveniendi duplex est, alia nimirum, qua veritas ex observationibus & experimentis elicitur, alia vero, qua ex notionibus & propositionibus cognitis veritates concluduntur. Prior itaque in *artem observandi* & *experimentandi* dividitur; posteriori nomen *artis inveniendi* peculiari quadam ratione vindicatur.

§.155. *Artis observandi* ideam nanciscimur, si observationes ab aliis factas meditemur, inquirentes in actiones, ob quas unumquodque eorum, quæ enumerantur, anno-

annotarint, & quomodo regulas de formandis notionibus distinctis atque judiciis intuitivis applicuerint (§.53. & seqq. *Log.*). Ut autem eandem quoque ipsimet consequamur: imitari artificia, quæ in aliis annotavimus, in casu simili, conducit.

§. 156. Neque usu suo destituitur, si quidem præterea disquiramus, an nos quoque ad eandem attenti fuissemus, quæ ab altero annotata deprehendimus. Quodsi appareat, in aliquo defuturum fuisse nostrum acumen: ratio defectus in apricum producenda.

§. 157. Quoniam nemo mortalium artem excoluit observandi tanta industria tantoque successu, quem Astronomi fuerunt experti; quin Astronomorum observandi methodos meditatus, illam perspicere valeat, dubio caret.

§. 158. Quibus hæc via parum trita: illi regulas veritatem a posteriori investigandi (§.53.& seqq. *Log.*) traditas sibi familiares reddant; veritates a posteriori detectas, & passim apud eruditos obvias secundum easdem examinent, ut appareat, quomodo inventores beneficio illarum regularum ad eas pervenerint, & quotiescunque observandi occasio sese offert, eodem modo easdem applicent alios cum ratione imitaturi.

§. 159. Qui philosophiam naturalem cum successu hodie excolunt; experimentandi arte felicissime utuntur. Et quæ nos pro instituti ratione in institutionibus philosophiæ experimentalis breviter delineavimus experimenta: eadem philosophus, annotatis minimis quibuslibet circumstantiis, una cum omnibus artificiis singularibus quam accuratissime descripsit. Quem igitur Astronomia practica artis observandi cultoribus præbet usum: eundem a philosophia experimentali methodo philosophi pertractata expectent artis experimentandi studiosi.

§. 160. Artem denique inveniendi proprie sic dictam consecuturum, artificia meditari decet, quibus alii inventa sua debent, eademque in casu simili imitari.

§. 161. Ut autem imitatio cum ratione fiat: regulæ quædam artis inveniendæ generales perspectæ sint necesse est, & secundum eas examinandæ veritates ab aliis inventæ, quomodo earum applicatione erui potuerint.

rint. Utilitatem istiusmodi exercitiorum, propria fretus experientia, non possum non commendare.

§. 162. Quoniam inter disciplinas mathematicas Arithmetica, Trigonometria, Algebra cum omni analysi Mathematicorum sunt methodi inveniendi speciales; acumine præditus methodi generalis regulas inde derivabit (*§.63. Psych.*). Dedit ejus rei specimina philosophus in Elementis Arithmeticæ, quæ leguntur Tomo primo Elementorum Matheseos universæ (§. 116.).

§. 163. Veritas latens non eruitur, nisi ex cognitis (§.151.). Artem igitur inveniendi, qui cum successu exercere instituit, veritates ab aliis inventas sibi cognitas atque perspectas familiaresque reddere tenetur, non neglecto examine logico atque heuristico (§.161). Hinc dijudica, quæ *Illustris de Tschirnhausen* in Medicina mentis p. m. 307 de arte inveniendi magnifice scribit: *hanc qui sibi comparavit, omnes alias scientias una cum ea sibi acquisivit, aut eas absque alterius adjumento semper sibi acquirendi potentiam habet: quin omnes utiles scientiæ, quæ ab aliis præter hanc statuuntur, non nisi hujus artis specimina sunt. Ab hac scientia vulgares philosophi longius remoti sunt, quam vulgus existimat.*

§. 164. Artem inveniendi inventa probant, etenim opus commendat artificem.

§. 165. Ne autem judicium a vero aberret: probe notandum est, artem inveniendi minime ex utilitate inventi, nec ex frustrato multorum per plura secula successu, sed ex modo, quo inventor veritatem antea incognitam in apricum produxit, æstimandam esse.

§. 166. Quodsi eundem assequi haud poterimus: suspendendum est judicium, siquidem non omnia in nostra sunt potestate.

§. 167. Etsi plura hoc de argumento delicato addat philosophus; ab iis tamen exponendis manum retrahimus, ne brevitas dictionis, cui studere nos oportet, officiat perspicuitati; unicum adhuc annotasse contenti; quod accurata scientiarum & artium historia, ab omni seculorum memoria repetita, & ad nostra usque tempora continuata, non parum commodi huic instituto allatura sit.

§. 168. Sunt, qui aliorum inventa sibi arrogant, quorum factum inopportunum ex circumstantiis singularibus subinde retundere licet.

§. 169. Qui præ se fert, quasi omnia sibi, aliis nihil debeat; næ is aut parum novit, aut veritati minime consentanea pronunciat, cum non nisi ex aliis jam cognitis eruatur veritas, primis inventoribus in limine subsistentibus.

§. 170. Ne vero quempiam offendat ars inveniendi, inter virtutes intellectuales relata, propterea quod fieri haud quaquam posse sibi persuadeat, ut omnes omnino homines ejus compotes fiant: ea hic repetenda, & ad præsens argumentum applicanda sunt, quæ in casu simili (§. 125. & seqq.) de habitu demonstrandi inculcavimus.

§. 171. Ceterum artis inveniendi utilitas non parum se commendat in vitæ negotiis expediendis, multoque magis in negotiis publicis tractandis, ubi non modo de ipsis negotiis ferenda sunt judicia, verum & consilia capienda, quomodo ad metam perveniatur. Sed de his plura dicemus suo loco in Politica.

C A P. VIII.

De cultura ingenii.

§.172. INgenium philosopho est facilitas observandi rerum similitudines (§.87. *Psychol.*). Quoniam itaque dispositio naturalis, experientia teste, usu perficitur: in habituum intellectus numerum, consequenter ejus cultura inter virtutes intellectuales recte refertur (§.75.76.).

§. 173. Homines in actionibus suis empirici (sunt autem plerique, nec illis exceptis, quorum consiliis regitur mundus) in plerisque olim facta in casu simili imitantes (§.75. *Psychol.*). Ne igitur judicium de casuum similitudine fallat, id quod sæpissime accidere solet; & ut casuum similitudo promte agnoscatur, nec Tantalus inter undas sitiat, ingenio opus est (§.172.).

§. 174. Culturam ingenii præterea suadet ejus in inve-

veniendo utilitas, immo necessitas (§. 87. *Psychol.*). Artis autem inveniendi fructus sunt prorsus egregii (§. 153. 154.).

§. 175. Opus quoque ingenio est in condendis notionibus specierum atque generum (§. 53. 57. *Log.*). Sunt enim species individuorum, genera specierum, & genera superiora generum inferiorum similitudines (§. 11. *Log.*): ingenii autem est observare rerum similitudines (§. 87. *Psychol.*).

§. 176. Qui in objectis obviis accurate discernit quæ diversa sunt, & quæ in diversis discrevit inter se confert, ille identitatem eorundem deprehendit, si qua occurrit. Quamobrem cum identitas eorum, per quæ res discerni debent, similitudinem absolvat (§. 23. *Ont.*); patet sane hoc modo similitudinem objectorum agnosci. Habemus adeo medium exercendi ingenium.

§. 177. Acumine multa in eodem objecto distinguuntur (§. 91.): patet ergo, ingenium perfici acumine (§. 176.).

§. 178. Habemus adeo motivum excolendi ingenii novum (§. 141. *Psychol.*).

§. 179. Inter exercitia perficiendi ingenii commendatur lectio librorum ingeniosorum, sive argumentum sive dictionem spectes. Verbis ingenium produnt Oratores atque Poetæ; rebus autem inventores nova artificia heuristica excogitantes.

§. 180. Ex dictione itaque ac artificiis heuristicis, itemque artificiis demonstrandi, ingenium innotescit, subinde quoque ex actionibus.

C A P. IX.

De sapientia.

§. 181. SApientia Philosopho est habitus actionibus fines convenientes præscribendi & media ad eos ducentia eligendi, finesque particulares ita sib invicem subordinandi, ut propiores sint media remotiorum (§. 286. *Psychol.*). Cum adeo eadem opus sit, si quidem actiones legi naturali conformiter dirigere (§. 103. *Phil. pr. univ.*) atque consequenter virtutem se-

ctari velis (§.49. *loc. cit.*): quin ad sapientiam nobis comparandam obligemur, dubitari nequit.

§. 182. De actionibus in singulari judicium fieri nequit, nisi applicatione principiorum generalium (§.33. *Log.*). Nec aliter de finium subordinatione, & mediis ad eos ducentibus judicatur. Ut itaque in istiusmodi judiciis discursivis promtus sis; habitu demonstrandi (§.58. *Log.*), consequenter scientia pollere debes (§. 62. *loc. cit.*). Est itaque scientia medium sapientiæ (§.99. *Ontol.*).

§. 183. Negari quidem non potest, maximam hominum partem, tantum non semper plurimos, plerumque in actionum suarum directione alios imitari expectatione casuum similium scientiæ loco utentes (§. 75. *Psych.*). Enimvero cum expectatio casuum similium non eadem firmitate nitatur, qua scientia nititur (§.62. *Log.*); adeoque lapsus facilior sit, præsertim ubi ingenio careas (§.173.): sapientia absque scientia est admodum imperfecta. Idem elucet abunde ex iis, quæ de sapiente actionum directione in philosophia practica universali (§.103. & seqq.) uberius demonstrata sunt.

§. 184. Requiritur ergo ad sapientiam boni malique & actionum humanarum negotiorumque vitæ inprimis scientia (§.182.). Etsi igitur in disciplinis aliis scientiam insignem fueris consecutus: habitus tamen demonstrandi, quem tibi v. gr. in Mathesi comparasti, in vita minime utilis, ubi materia ratiocinandi cares (§.33. *Log.*).

§. 185. Arte inveniendi ex cognitis eliciuntur incognita (§.84. *Psych.*): ergo ad sapientiam ars ista mirum in modum conducit (§.181.).

§. 186. Quoniam vero ars inveniendi exerceri nequit, nisi præsto sit veritatum inventarum apparatus (§. 163.); eadem quoque sapientiam parum juvat, nisi veritatibus ad usum vitæ compositis perspectis.

§. 187. Incrementa haud contemnenda capit sapientia, si negotia ab aliis gesta ita mediteris, ut in finem ab ipsis intentum inquiras; media, quibus in prosequendo fine usi sunt, mediteris, &, quid ad finem consequendum contulerint, observes, non neglectis iis, quæ vel superflua, vel prorsus impedimento fuerint. Ita nimirum ex alieno casu sapies, & quæ vitanda sint, disces.

§. 188.

§. 188. Iſtiuſmodi meditationes cum non ſint cujuſvis: illorum eſt de genere humano bene mereri, quibus iſtam meditandi facultatem Deus conceſſit (§. 31. *Jur. nat.*).

§. 189. Iis conſequenter incumbit parare aliis ſapientiæ media, qui acumine & ingenio pollent (§. 63. 87. *Pſychol.* & 187. *Eth.*).

§. 190. Hinc vero itidem patet acuminis & ingenii exercendi neceſſitas atque utilitas.

§. 191. Etſi autem ad ſapientiam requiratur, ut finis ſit legitimus, nequaquam autem ſufficiat, quod media fini reſpondeant (§. 181.): hominum tamen improborum exempla meditantibus offerunt, quibus ſapientiam locupletare valent, ſiquidem mediis utuntur ad finem ducentibus. Unde ipſe *Chriſtus* eum in finem exemplum injuſti œconomi commendat.

§. 192. Quoniam non ſingula media, quæ ad finem ducunt, ejuſdem ſunt valoris, cum alia ambages reſpuant, alia aliis prærogativis emineant: ideo in decernendis mediis vitanda præcipitantia, ne electio cum ratione redargui poſſit.

§. 193. Sapientia nos inſtruit, quomodo actiones legi naturali conformiter in dato quolibet caſu dirigantur (§. 181.), conſequenter quomodo felicitatem conſequamur (§. 73. *Phil. pr. univ.*). Quamobrem a vero minime aberrat *Leibnitius* in præfat. ad Codicem Juris gentium diplomaticum, cum ſapientiam per ſcientiam felicitatis definit.

§. 194. Sapiens agit propter finem eumque fini ultimo, nempe perfectioni ſuæ ſubordinat (§. 103. *Phil. pr. univ.*): ſapientiæ itaque indicium eſt, ſi quis ad agendum invitatus quærit, quem in finem illud ſit agendum, atque ulterius diſquirit, num finis ille ſit licitus, nec ne.

§. 195. Porro cum ad ſapientiam quoque requirantur media, ad finem via breviſſima ducentia (§. 181.); ipſa vivendi ratio ſapientiam prodit. Quodſi enim ea fuerit, quæ intento fini averſatur; ſapientiæ defectum arguit, aut ſi magis ſtultitiam, ſapientiæ oppoſitum: quæ autem fini reſpondet, ſapientiæ comes habetur.

§. 196. Cavendum vero eſt, ne ex eventu de ſapientia judicium fiat. Fieri enim poteſt, ut propter impedimenta minime prævisa, ſucceſſu careat, quod ſapienter decretum.

§. 197. Denique quoniam ſapiens fines ſibi mutuo ſubordinat, ut poſteriores ſint fines anteriorum (§. 181.); nihil temere agit, nec niſi re probe expenſa ſtatuit, quid agere conveniat.

CAP. X.

De prudentia.

§. 198. PEr *Prudentiam* intelligimus habitum exequendi, quæ ſapienter decreta fuerunt.

§. 199. Quoniam ſapientia nihil juvat, niſi quoque opere ipſo exequaris, quæ decreta ſunt; prudentiæ neceſſitas apparet.

§. 200. Et quia ad ſapientiam obligatur homo (§. 181.); ad prudentiam quoque eum obligari ſatis evidens eſt (§. 199.).

§. 201. Cur in hominibus prudentia differat a ſapientia, ratio hæc eſt, quod homo circumſtantias ſingulares in executione operis obvias, eidemque vel faventes vel inimicas prævidere nequeat. Ideo enim accidit, ut in executione eorum, quæ ſapientiſſime decreta ſunt, hæreat, immo ſubinde prorſus ſcopo ſuo excidat.

§. 202. Nimirum dum de mediis deliberamus ad finem ducentibus, vel ipſius etiam finis rationem inimus: non niſi circumſtantiarum ad præſens negotium ſpectantium rationem habemus. Enimvero ob rerum in univerſo quotidie, immo ſingulis momentis contingentium multitudinem in executione operis plurima objiciuntur, de quibus non cogitaveras: rebus igitur alienis una concurrentibus, perplexus redditur, qui prudentia vacuus, omnis prorſus conſilii inops.

§. 203. Prudentia adeo potiſſimum in eo verſatur, ut impedimenta, inprimis fortuita, declinemus, atque adjumenta, quæ fortuito offeruntur, in uſum noſtrum dextre vertamus.

§. 204.

§. 204. Atque ita intelligitur, cur subinde licite fieri judicentur, (cum ipse nimirum actus in se nihil habeat, quod jure reprehendas,) quæ tamen prudenter non fiunt, propterea quod ex accidente non evitatur damnum, quod evitari poterat, aut negligitur commodum, quod poterat obtineri.

§. 205. Quoniam autem Deo nihil est fortuitum (§. 16. *Theol. nat.*): ideo quoque in eodem tantum locum habet sapientia, minime autem prudentia eo sensu.

§. 206. Exinde porro manifestum redditur, cur prudentia experientiæ debeatur. Nam scientia tantum versatur circa ea, quæ necessario connectuntur, ita ut finem obtenturus uti debeat istiusmodi mediis, sed iis neglectis finem obtinere impossibile sit: quæ vero fortuito accidunt, nec ex circumstantiis negotii determinantur, experientia addiscere tenemur.

§. 207. Experientia cum si res plurimorum annorum: prudentia senibus atque expertis, minime autem juvenibus atque inexpertis propria deprehenditur.

§. 208. Et quia in historiam monumentis plurima de hominum factis, unde prudentia locupletari potest, annotantur: ideo accurata historiæ tractatio experientiæ vicem subit, ut minori temporis spatio prudentia comparetur, quæ longius alias requireret.

§. 209. Extendi prudentiam ad omnes quascunque hominum actiones ex ipsa ejus notione intelligitur (§. 198.).

§. 210. Circa omnes igitur actionum species colligere licet prudentiæ regulas, quæ diuturnæ experientiæ fructus sunt (§. 207.).

§. 211. Quodsi autem plures istiusmodi regulæ prostarent accurate determinatæ (§. 55. *Log.*), facilis foret ad experientiam via.

§. 212. Qui prudentia pollet, habitu gaudet, circumstantiis singularibus executionem consilii attemperandi (§. 198.) Prudentiæ itaque defectum senties, si quem circumstantiæ non prævisæ turbant.

§. 213. E contrario, si quis circumstantias singulares circumspicit, & in conversatione cum aliis præsertim sibi adhuc ignotis caute sibimetipsi atque aliis attendit: eum prudentem colliges.

§. 214. Quodsi consultum est, alios operis, quod meditaris, non esse conscios; taciturnitas & opportuna simulatio prudentiæ signum est.

§. 215. Probe autem tenendum est, ex prudentiæ defectu in casu particulari non argui debere defectum prudentiæ omnimodum. Quamobrem observanda sunt, quæ de judiciis intuitivis inculcavimus (§. 56. *Log.*).

CAP. XI.

De arte.

§. 216. Ars est habitus determinandi actum alicujus entis difficiliorem.

§. 217. Varia igitur est pro diversitate entium, quorum actus hominum opera determinari potest. E. gr. Poema aliquod possibile est, etiamsi non sit, qui idem condat. Enimvero si quis habitu gaudet condendi poemata, ejus opera actum consequi potest poema, quod ante non nisi condi poterat. Habitus adeo iste dicitur ars poetica, & qui hac arte pollet poeta. Eadem est ratio artis horologiopœæ, artis typographicæ, artis saltandi & ita porro.

§. 218. Quoniam fieri non potest, ut unus idemque homo omni arte polleat; itaque iis potissimum artibus operam dare tenetur, quibus ad vitæ negotia obeundum potissimum habet opus (§. 24. *Phil. pr. univ.*).

§. 219. Artem continuo exercitio acquiri, cum experientia loquitur, tum ex notione habitus generali patet.

§. 220. Enimvero etsi fieri nequeat, ut aliquis sufficiat exercitiis, quibus ars comparatur; fieri tamen potest, ut scientiam artis sibi comparet. Quodsi itaque usui esse possit, ut norit, quomodo aliquid efficiatur: scientiam istam negligi minime convenit (§. 35. *Jur. nat.*).

§. 221. Utile igitur foret, si omnium artium descriptiones accuratæ prostarent. Datis enim istiusmodi descriptionibus, scientiam artium excolere liceret ingeniis ad rationes rerum scrutandas natis.

§. 222. Artificem commendat opus, ut aliis signis tuto careamus.

SE-

SECTIO III.

De virtutibus moralibus.

CAP. I.

De virtutibus moralibus in genere.

§. 223. *Virtutes morales* appellantur habitus voluntatis legi naturali conformes.

§. 224. Vocantur virtutes per eminentiam quandam. Unde de ipsis potissimum intelligi debent, quæ de virtute in genere (§. 49. & seqq. *Phil. pr. univ.*) & de studio virtutis (§. 14. & seqq.) dicta fuere.

§. 225. Differunt autem virtutes morales pro diversitate objectorum externorum, quæ appetitum movent, atque inde in varias abeunt species variaque sortiuntur nomina.

§. 226. Virtus per conformitatem cum lege naturali in esse suo constituitur (§. 223.). Quamobrem cum constet, quid sit juris naturalis; haud difficulter quoque in qualibet actionum humanarum specie constat, quid sit virtutis.

§. 227. *Vitium morale* appellatur habitus voluntatis legi naturali difformis.

§. 228. Vocatur vitium per eminentiam quandam: Unde de ipso itidem valet, quod de vitio in genere (§. 56. & seqq. *Phil. pr. univ.*), & de fuga vitii (§. 18. 22. & seqq.) commentati sumus.

§. 229. Differunt autem vitia pro diversitate objectorum externorum, quæ appetitum movent, atque inde sicuti virtutes (§. 225.) in varias abeunt species, variaque sortiuntur nomina.

§. 230. Vitium per difformitatem cum lege naturali in esse suo constituitur (§. 227.). Quamobrem per legem naturalem determinatur, quid in unaquaque actionum humanarum specie vitii sit.

§. 231. Quoniam omnis virtus est legi naturali conformis (§. 223.), omnis autem lex naturæ immutabilis ve-

ri-

ritatis (§.25.*Phil.pr.univ.*), atque Deus vult, ut homo ad eandem actiones suas componat (§.32. *Phil.pr. univ.*): ideo unusquisque hominum omni quoque virtuti studere rectissime jubetur.

§. 232. Convenit legi naturali & mentis & corporis perficiendi (§.33.39.45.*Jur.nat.*), immo etiam rerum externarum cura (§.60.*Jur.nat.*). Quamobrem omnis hæc cura animum ipsius solicitum tenere debet (§.231.).

§. 233. Peccant igitur, qui virtutibus intellectualibus operam dantes, morales negligunt, & contra. Immo peccant, qui virtutes morales minime conjungunt: peccant, qui curam corporis habentes, mentem negligunt, & contra: peccant denique, qui rerum externarum rationem non habent, etsi menti ac corpori perficiendo operam navent.

§. 234. Quod si quis ex ignorantia curam animæ, corporis atque rerum externarum minime conjungit; docendus est meliora, nimirum, quod lex naturæ perinde urgeat animæ ac corporis perfectionem, nec velit rerum externarum neglectum (§. 213.). Tradidimus in philosophia practica universali, quæ huc conducunt, dogmata, parte prima.

§. 235. Inprimis autem inquirendum est in rationem, cur unius curam gerat, ceteris neglectis. Quodsi enim eundem convincas, ceterorum eandem esse rationem: nil sane amplius obstat, quominus & eorum cura ipsum tangat.

§. 236. Quodsi contingat, rationem finalem legi naturali repugnare; demonstranda est illius contrarietas, atque ardor vitæ honestæ excitandus (§. 110. *Phil. pr. univ.*).

CAP. II.

De notitia sui.

§. 237. QUilibet homo semetipsum nosse tenetur; & quidem cum animam, tum corpus, & statum quoque externum (§. 29. *Jur. natur.*). Officio igitur satisfacturus: cum semetipsi, tum

tum aliis attendat, solicite observans omnes omnino actiones, gestus, vultum, verbaque omnia, item res, quæ ad se aliosque, quomodocumque pertinent, singulorum sibi notiones distinctas (§. 53. *Log.*) formans, & de eorum bonitate vel malitia judicium ferens. Ita nimirum innotescit, quæ nobis bona vel mala adsint, & quibus adhuc virtutibus careamus.

§. 238. Cum igitur nemo ex alieno casu discere queat, quæ vitet, nec aliorum exemplis doceri possit, quibus studere debeat, nisi aliis attendat (§. 237.); officio suo deest, qui secum tantum habitat, aliorum hominum prorsus incurius.

§. 239. Multum autem juvat, si ex alio temet cognoscere studeas. Etenim boni nascitur æmulatio, vitiorum rectius sentitur turpitudo, & alieno damno sapere licet: immo modus quidpiam obtinendi vel evitandi absque difficultate innotescit. Singula adeo manifesta sunt & experientia confirmantur, ut plura addere supervacaneum habeatur.

§. 240. Tenendum porro est, notitiam, quæ hoc modo acquiritur, esse admodum certam. Quæ enim fieri observamus, de iis, quod fieri possint, dubitandum non est (§. 14. *Ontol.*); istiusmodi autem cognitio movet voluntatem.

§. 241. Animæ notitiam qui curæ cordique habet, ad ipsius operationes attendere debet. Intellectum adeo, seu universam facultatem cognoscitivam tibi reddes perspectam, ubi scientias atque artes perscruteris; voluntatem vero ac quidquid ad facultatem appetitivam ulla ratione spectat, ubi virtutes & vitia hominum ad stateram appendas. Commendanda hic loci venit historia, quatenus gentium mores ac consuetudines recenset, & exempla virtutum atque vitiorum suppeditat.

§. 242. Corporis notitia acquiritur studio anatomico & physiologico. Anatomia enim corporis structuram edocet; unde reddenda est eorum ratio, quæ eidem accidere possunt: Physiologia tradit, quomodo corpori noceri queat. Accedat præterea scrutinium eorum, quæ experientia domestica, aliorum corpori vel salutaria vel noxia deprehenduntur.

§. 243.

§. 243. Quinam sit status hominum externus & quibus mutationibus obnoxius esse queat, quibusnam fortunæ casibus exponatur, experientia cum domestica, tum historiarum volumina abunde docent.

§. 244. Quodsi tecum perpendas, quanta diligentia opus sit in observandis aliis atque te ipso (§. 237. 241. & seqq.), & expendendis singulis, quæ observasti, ut te ipsum noscas: haudquaquam mirum videbitur, quod plurimi a cognitione sui sint adeo procul remoti, & quod ad summum perfectionis culmen pervenisse sibi videantur, cum ne in limine quidem consistant.

§. 245. Puerorum est imitari, quæ in aliis vident. Plurimum adeo utilitatis haberet, si in prima pueritia ad notitiam sui ex aliis hauriendam & bonum, quod in aliis laudent imitandum, malum vero, quod in aliis reprehendunt, fugiendum mature adducerentur liberi. Etsi enim in prima pueritia imitatio ratione destituatur: ubi tamen ad ætatem maturiorem pervenerint, rationes facile docentur.

§. 246. Consultum inprimis est, ut liberis, quamprimum certo vitæ generi destinantur, exemplum viri in eo genere excellentis proponatur, ad cujus similitudinem nitantur.

CAP. III.

De temperantia.

§. 247. *Temperantia* est habitus determinandi appetitum circa cibum & potum legi naturali convenienter, seu est virtus moralis dirigens appetitum circa cibum & potum.

§. 248. In capiendo igitur cibo ac potu sanitatis potissimum rationem habere debemus, cum respectu qualitatis, tum respectu quantitatis (§. 48. *Jur. nat.*).

§. 249. Temperans igitur non appetit cibum ac potum, nisi quem sanitati suæ conducere novit, nec plus cibi ac potus capit, quam qui conducit sanitati.

§. 250. Nimia cibi quantitas sese prodit, si a cœna & prandio quandam corporis lassitudinem sentimus. Caput quo-

quoque non minus cibi quam potus nimiam quantitatem sentit ob mutuum capitis cum ventriculo consensum dudum a medicis animadversum, etsi nimius cibus minus capitis functiones turbet, quam potus nimius.

§. 251. Constat tamen experientia, eandem cibi quantitatem uni nimiam esse, quæ alterius ventriculo proportionata.

§. 252. Ex solita igitur cibi quantitate, quam quis ipse capit, judicare nequit, num alter temperans sit, an potius intemperans.

§. 253. Nos non nimis cibo nec potu opplevisse ventriculum in cœna, hinc quoque colligitur, si somnus subsecutus fuerit quietus, & omnium corporis membrorum sentiamus quandam quasi levitatem.

§. 254. Contrarium accidit, ubi ventriculus nimio cibo ac potu fuerit oppletus.

§. 255. Negari tamen haud quaquam potest, eundem sensum subinde quoque a qualitate cibi pendere.

§. 256. Haud difficulter autem intelliges, num quantitati, num qualitati cibi tribui debeat, tum si quantitatem cibi præcedentis proximæ cœnæ cum quantitate cœnæ alterius, tum si statum corporis, qui fuerat alio tempore, quo eundem cibum comederas, cum statu præsenti conferas.

§. 257. Supponimus præterea corpus esse sanum & a passionibus animi functiones animales perturbantibus liberum.

§. 258. Quæ de qualitate ciborum a medicis præcipiuntur, nondum evidentia sunt, deficientibus observationibus, unde judicia sua (§. 56. *Log.*) deduxerunt. Optandum igitur foret, ut illi medicinæ parti, quam diæteticam salutant, majores accessiones fierent.

§. 259. Quoniam vero non omnibus eadem sana; præstat hac in re unumquemque suum esse medicum, collectis observationibus domesticis.

§. 260. Sanus censetur cibus, qui bene in ventriculo digeritur & transpirationem promovet. Observandum itaque, num tempore digestionis quædam sentiantur incommoda, veluti ructus, ardor ventriculi, capitis dolor &c. item num absoluta digestione, præsertim quando

do mane summo expergefacti sumus, nullum percipiamus languorem. Subinde quoque fœces atque urina digestionis peractæ, consequenter qualitatis ciborum indicia sunt.

§. 261. Temperantiæ opponitur *intemperantia*, quæ est vitium determinandi appetitum circa cibum & potum ratione sanitati contraria.

§. 262. Quoniam motivum esse debet, cur quis cibum sanitati, vel qualitate vel quantitate adversum appetat (§. 140. *Psychol.*): is vero, quia lege naturali recedit, minime rationis (§. 28. *Phil. pr. univ.*) sed sensuum judicio stat; necesse est, ut intemperans gustus potissimum voluptatisque gratia cibum ac potum appetat (§. 104. *Psychol.*).

§. 263. Ut igitur temperantiæ studeamus, intemperantiamque aversemur, necesse est, ut sanitatem amemus certoque persuasi simus, hanc cibi ac potus quantitatem vel qualitatem esse eidem adversam. Qui enim amat sanitatem, voluptatem ex ea percipit (§. 115. *Psychol.*). Quamobrem si ea major fuerit, quam quæ ex cibo potuque percipitur, illa prævalebit, erisque potius temperans, quam intemperans (§. 262.). Evidens vero est, sanitatis amorem nihil proficere, nisi constet, cibum hunc aut potum vel qualitate vel nimia quantitate sanitati tuæ adversari.

§. 264. Intemperanter itaque vivunt plurimi, quoniam minime capiunt, quantum bonum sit sanitas, vel non prævident damna olim secutura, quæ sanitati inferuntur.

§. 265. Qui ignorat, quantum bonum sanitas haberi debeat; is secum perpendat, quæ a sanitate pendeant, pro uniuscujusvis conditione diversa, adeoque in casu singulari singulariter urgenda. Perpendendi porro sunt dolores, quos morbi procreant, una cum incommodis aliis, illorum sociis. Inprimis quoque considerandum, quod affectus molesti istis socientur, veluti pœnitentia, ubi agnoscimus nos esse dolorum ac incommodorum istorum causam, eaque a nobis evitari potuisse (§. 21. *Psychol.*). Cum hoc in casu conscientia hominem accuset (§. 94. *Phil. pract. univ.*); expendendum quo-

quoque est tædium inde resultans (*§. 95. Phil. pract. univ.*).

§. 266. Si qui non nisi vitæ jacturam ex intemperantia metuunt, & voluptas, quæ intemperantiæ socia, vitam brevem longæ, ipsa destitutæ, præferre suadet: illis morborum inprimis incommoda graphice delineanda. Exemplis quoque convincendi, quod morte instante, vitæ jactura majus malum reputetur, quam ubi procul adhuc abesse censetur. Rationes, quibus idem confirmatur, singulares uniuscujusque conditio in casu dato suppeditat.

§. 267. Majoris negotii videtur, persuadere intemperantibus, intemperantiam esse morborum causam, præsertim cum hoc in argumento destituamur demonstrationibus, ob rationum evidentiam magnum pondus habituris. Consultum itaque foret, ut hunc defectum supplerent, quibus causas morborum scrutari datum (*§. 31. Jur. nat.*).

§. 268. Non sola hic difficultates facessit ignorantia; verum etiam præjudiciis multum tribuitur, quorum rationes videntur esse evidentes. Negari nimirum non potest, homines quosdam, etsi minime temperanter vivant, ad seram tamen senectutem pervenire; alios contra temperantiæ admodum deditos non modo cum morbis continuo conflictari, verum etiam ante diem obire.

§. 269. Huic igitur præjudicio ut obviam eatur, non unum idemque monendum est. Qui intemperanter vivens, ante diem minime obire censetur: is quidem ob corporis habitum robustiorem ad eam ætatem pervenit, quæ multis etsi temperanter vivant; negatur; pro certo tamen habendum, quod ad senectutem multo majorem perventurus fuisset, nisi intemperantia mortem sibi accelerasset. Quod ut magis manifestum fiat: non inutile foret, si historia longævorum hominum memoriæ mandaretur, non neglecta victus ac potus ratione, affectuumque regimine, quo fuerint usi. Cogitandi præterea morbi, cum quibus conflictandum est intemperantibus: immo cogitandi sunt morborum ac mortis causæ aliæ, ob quas temperantibus quoque ante diem obeundum.

§. 270.

§. 270. In casibus singularibus dantur quoque alia motiva temperantiæ a statu hominum singulari petenda. Huc refer opum dilapidationem & periculum senectutis egenæ, immo quod matura morte extincti non relinquant liberis sumtus ad educationem necessarios, ad quos tamen obligantur (*§.315.Jur.nat.*). Ratio quoque habenda famæ, cujus maximum subinde pondus: ratio habenda aliorum, quæ circumspecta circumstantiarum singularium observatio suppeditat.

§. 271. Voluptas corporis intemperantiæ causa (*§.262.*). Hanc eradicaturus variis utatur remediis, pro subjectorum aliarumque circumstantiarum diversitate.

§. 272. Si quis ergo dolore exiguo multum concutitur; exemplis doceri debet (*§.266.*), quomodo sit dolor morborum socius, in quos incidunt intemperantes.

§. 273. Quodsi voluptuosus modicas tenet opes, aut majorem pecuniæ vim quotannis erogat, quam acquirit; monendus est de molestiis ac inde oriundis tædiis, ob defectum boni apparentis, quod appetit. Inprimis autem docendus est, tædium intendi, ubi nos causam boni absentis intuemur (*§.121.Psych.*), & nobismetipsis nos indignari, quod saniora monentibus aurem non præbuerimus (*§.132.Psych.*), aliosque opipare viventes videamus, quos olim, cum opibus diffluueremus, parce viventes contemnebamus.

§. 274. Omnis autem voluptuosus probe perpendere tenetur, quod rarior eorum usus, quæ sensus demulcent, voluptatem intendat: id quod facile persuaseris ei non modo per experimenta, verum etiam si prima tempora, quibus voluptati se dedit, cum præsentibus conferas.

§. 275. Ne voluptas corporis illi damno sit, qui eadem uti decrevit: ante persuasus sit, quod in tædium degenerare, & mille molestias procreare non possit. Ita nimirum corporis voluptas non erit infelicitatis causa (*§.78.Phil.pr.univ.*), quin potius felicitati aliquod addet incrementum (*§.72.loc.cit.*).

§. 276. Intemperantia circa potum *ebrietas* dicitur. Est adeo ebrietas vitium in capiendo potu, modum ita excedens, ut functiones capitis turbentur.

§. 277.

§. 277. Inde est, quod in ebrietate pereat primum rationis, deinde sensuum usus, tandem quoque cessent functiones animales, quæ a sensu pendent.

§. 278. Quamprimum usus rationis perit; actiones aliæ non amplius locum habent, quam quæ sensui & imaginationi debentur; de quo minime dubitabit, cui ex Psychologia empirica innotuit differentia inter facultates animæ superiores & inferiores intercedens.

§. 279. Perceptio præterita integra recurrit, cujus præsens continet partem (§. 41. *Psych.*). Quæ igitur alio tempore de objecto aliquo cogitavimus: ea eodem conspecto veluti sponte sua nobis recurrunt. Quamobrem si rationis usu cohibere nequimus appetitum sensitivum; executioni dantur eidem conformia.

§. 280. Ea de causa ebrii instar puerorum & somno oppressorum, quibus perinde deest rationis usus, effutire solent, quæ silentii sipario involvenda erant; & actiones alias committunt, quarum pœnitet postera die ad animum redeuntes.

§. 281. Cui itaque arcana sunt, quæ prodi periculosum; ille ab ebrietate abstinere, & societatem fugere debet, ubi in eam facile incidere possit (§. 280.).

§. 282. Idem tenendum est illi, qui pravis cupiditatibus animum obnoxium habet, quas non nisi rationis usu & occasionem vitando reprimere valet (§. 280.).

§. 283. Similiter ebrietatem fugiat, cui inimicus fuerit præsens, ne vel verbis eum lacessat ebrius, vel ira exardescens vindictæ laxet habenas (§. 200. & 132. *Psychol.*).

§. 284. Ex eadem ratione (§. 280.) patet, cur ab ebrietate sibi temperare debeat, ad vitia quædam natura vel consuetudine olim contracta proclivis.

§. 285. Immo eadem militat ratio, si quis juvenis in consuetudine cum aliis perpetravit, quæ a præsenti vitæ conditione prorsus aliena sunt.

§. 286. Ceterum ex his omnibus manifestum evadit, quantum ordinatæ ac sapienti actionum directioni obstet ebrietas (§. 103. *Phil. pr. univ.*): vitanda adeo illis, qui felicitatis suæ rationem habent (§. *cit.*).

§. 287. Ne Baccho litemus: perpendenda quoque sunt

tædia, quibus poſtero die excruciamur, dum factorum nos pœnitet (§.121. *Pſych.*), atque pudet (§.123. *Pſychol.*), & cum nobis ipſimet indignamur (§.132. *Pſych.*).

§. 288. Tædia hæc dum percipiuntur: ebrietatis vitandæ conſilium capitur. Enimvero quamdiu quis ab ebrietate nondum abhorret; oblata exhauriendi ſcyphi occaſione ſibi perſuadet, in poteſtate ſua eſſe, ut ſibi temperet a factis, quorum poſtea pœnitet. Ceſſat igitur vis motivi (§.287.).

§. 289. Quamobrem ut ab ebrietate avocetur: vitanda eſt occaſio, ac interea temporis perpendenda ſunt damna, quæ inde oriuntur, & in quæ alios incidiſſe audit. Perpendendum quoque, quam bene ipſi nunc ſit, quod habeat animum ab ægritudine, corpus a membrorum laſſitudine vacuum, cum tamen perinde ſit, ſive præterito die voluptati corporis indulſerit, ſive minus, quæ tranſitoria non amplius ſentiuntur.

§. 290. Qui a nimio potu ſibi temperat, quo inebriatur, *ſobrius* dicitur. Ut adeo *ſobrietas* virtus ſit ſibi a nimio potu, quo inebriamur, temperandi.

§. 291. Sobrietas cum temperantiæ ſpecies ſit (§.247.): eadem eandem ſuadent, quæ temperantiam commendant (§.267. & ſeqq.).

§. 292. Virtute præditus lætatur, quod ea agere detur, quæ legi naturali conformia ſunt (§.53.). Sobrius itaque (§.290.) lætatur, quod a nimio potu ipſi abſtinere datum ſit, adeoque a potu nimio abhorret (§.113. 95. 99. *Pſych.*), & triſtatur, quando alios videt nimio potu ſe ingurgitantes (§.114. *Pſych.*), ipſiſque indignatur (§.132. *Pſych.*).

§. 293. Omnes hominis actiones liberæ inter ſe conſentire debent (§.17. *Phil. pr. univ.*). Quando itaque cibum ac potum capimus: vultus quoque, geſtus omnes, verba omnia, immo actiones omnes ceteræ cum temperantia convenire minimum eidem haudquaquam repugnare debent.

§. 294. Ecce tibi fontem multarum actionum quæ in capiendo cibo ac potu decoræ, iisdem vero oppoſitæ indecoræ cenſentur.

§. 295.

§. 295. Enimvero propterea, quod omnium omnino actionum requiritur consensus (§. 17. *Phil. pr. univ.*); opera quoque danda est, ne officiis aliis parum respondeat, quæ circumstantiis istis absentibus temperantiæ convenirent. E. gr. Si quis adfuerit honoratior, honor alteri debitus præferendus gustui, eidem offerendo, quod fortuna quasi nobis oblatum jure quodam nostrum censeri poterat.

§. 296. En alterum decori fontem in capiendo cibo atque potu.

CAP. IV.

De cura corporis.

§. 297. ETsi temperantia sanitatis rationem habeat (§. 248.); minime tamen hæc virtus ambitu suo omnia comprehendit hominis circa corpus officia (§. 43. & seqq.). Quamobrem habitum officiis, circa corporis conservationem reliquis, satisfaciendi, sub generali *cura corporis* nomine complectimur.

§. 298. Opponimus eidem *neglectum corporis*, qui est vitium in exequendis officiis circa corpus deficiens.

§. 299. Opponitur quoque eidem *nimia corporis cura*, quæ extenditur ad officiorum ceterorum circa animam & statum externum neglectum.

§. 300. Quoniam officiis hominis circa corpus conformis vitæ conservatio, corporis sanitas, ejusdem custodia adversus tempestatum injurias, integritas membrorum, multiplex corporis habitus (§. 43. 46. 47. 52. 54. 59. *Jur. nat.*); qui curam corporis habet, vitam conservare, sanitatem corporis & integritatem membrorum custodire, idemque adversus tempestatum injurias munire & convenientes statui suo habitus acquirere, acquisitos exercere studet.

§. 301. Qui vitam vilipendet: eum doceri convenit, quanta sit ejusdem jactura, rationibus ab uniuscujusque statu desumtis. Perpendenda nimirum sunt bona, quæ ex vita cum in ipsummet, tum in ejus familiam, tum in genus quoque humanum redundare possint: quorum cum-

nimia sit varietas, nostrum jam non est ea distincte enumerare.

§. 302. Ut autem istiusmodi meditationibus simus pares; non modo acumine opus est (§. 91.), verum etiam ex historia convincendi sumus, quantum profuerit aliorum longævitas in casu simili (§. 75. *Psychol.*).

§. 303. Inprimis quoque meminisse præstat, quod Deo vivat (§. 14. *Jur. nat.*), non sibi, quærens perfectionem sui, ut gloriam Numinis illustrare valeat (§. 66. *Phil. pr. univ.*). Nostrum adeo non est statuere de termino vitæ, sed Dei.

§. 304. Eodem modo patet, quod aliis quoque vivamus perfectionem nostri quærentes, ut aliis prodesse possimus (§. 67. *Phil. pr. univ.*). In alios adeo injurius est, qui vitæ terminum sibi accelerat, quibus prodesse & poterat & debebat.

§. 305. Huc quoque pertinet cura educandi liberos, quam ipsis debemus (§. 315. *Jur. nat.*).

§. 306. Temperantia cum faveat longævitati vitæ (§. 247.); cura corporis, quæ se circa vitæ conservationem exerit, medium ipsius certissimum est.

§. 307. Vitæ conservationem appetit, qui voluptatem ex ea percipit (§. 103. 140. *Psych.*): vitam adeo amare debet, qui eidem conservandæ studere obligatur (§. 155. *loc. cit.*).

§. 308. Ut vitam amemus: considerandа est felicitas, vitæ bene actæ præmium (§. 37. *Phil. pr. univ.* & 115. *Psychol.*), adversitatibus minime turbanda, ubi in Deum fiduciam collocamus & in voluntate ipsius acquiescimus.

§. 309. Si quem adversitates reddunt vitæ præsentis pertæsum: ille & convincendus est, ex iisdem tantum damni in ipsum minime redundare, quantum videtur; & docendus præterea, quomodo easdem convertere possit in suum usum.

§. 310. Maximo hic adjumento est, si quis de bonitate divina convictus (§. 83. *Theol. nat.*), eliminatis scrupulis adversus eam militantibus (§. 84. *Theol. nat.*), firmo assensu tenet, Deum mala quoque dirigere ad bonos fines (§. 75. *loc. cit.*).

§. 311.

§. 311. Sanitatis curam quoque habet, qui voluptatem ex ea percipit (§.103.140. *Psychol.*), adeoque eandem amat (§. 115. *loc. cit.*).

§. 312. Ut igitur sanitatem amemus: expendenda sunt commoda sanitatis, incommoda morborum pro diverso diversorum statu multiplici ratione variantia; de quibus diximus, cum de temperantia ageremus (§. 265.).

§. 313. Etsi autem temperantia ad sanitatem conservandam plurimum conducat; satis tamen superque constat, plures adhuc præter intemperantiam esse morborum causas, vitandas ei, qui sanitatem conservare studet.

§. 314. Juvat igitur detegere morborum causas easque ad captum quoque eorum proponere, qui arti salutari operam minime navant.

§. 315. Istiusmodi autem observationes collecturus temperanter vivere debet, nec causis aliis tribuat effectum, cibi ac potus vel quantitati vel qualitati adscribendum.

§. 316. Quamdiu autem aliorum ea in re opera destituimur; quilibet sibi & aliis attendat, intellecturus, quæ sanitati inimica sint, quæ amica.

§. 317. Qui labore nimio sanitati officit, vel indigentia, vel avaritia, vel ambitione ad eundem compellitur. Indigentiæ locus est, si tantum nummorum acquiri non detur, quantum erogari necesse est. Avarus lucri cupidine tenetur. Quem vero ambitio ad laborem sanitati inimicum stimulat, is virtutibus intellectualibus alios anteire intendit, minimum inferiori esse loco recusat.

§. 318. In priori casu probe consideranda veniunt, num expensæ minui vel alio labore plus acquiri, vel aliunde denique subsidium peti possit: quem in finem excutiendæ sunt circumstantiæ singulares.

§. 319. Avaritia ubi sanitati insidias struit: malo huic medebimur ea ratione, quam suo loco explanabimus hoc vitium debellaturi.

§. 320. Sufficit interea annotasse, quod per longos annos absque dispendio sanitatis lucrari possimus, quæ cum ejus dispendio brevi in tempore lucramur; priori tamen

in casu metuendum sit, ne morbus intempestive partâ absumat, cum in posteriori contra tempestive partis frui detur.

§. 321. Eadem mutatis mutandis ad ambitionem quoque applicantur, laboris nimii, sanitatis inimici causam.

§. 322. Integritati membrorum ne officiamus: in omnibus vitæ negotiis, in omni motu ac situ corporis perpendenda sunt damna, quæ incautis imminent.

§. 323. Plurimum juvat experientiæ beneficio annotare damna, quæ pro diversitate casuum incautis acciderunt. Nec male de genere humano mererentur, qui diuturna experientia annotata, luci publicæ exponerent (§. 31. *Jur. nat.*).

§. 324. Sensuum acumen obtunditur excessivo eorundem usu. Ita oculos hebetat, qui vel in spectandis remotis vel in vicinis aciem oculorum nimium intendit; inde enim fieri potest, ut vel myops vel presbyta evadat. Aures obtundit, qui fragoribus & sonis vehementioribus easdem sæpius admovet. Vitandus igitur est sensuum excessivus usus; v. gr. minime legendi sunt libri typis minutissimis exarati, ad lucem præsertim crebram, nec capite nimis ad scripturam pensili; item campanis majoribus prope adstare haud debemus, dum pulsantur.

§. 325. Ut quis circa vestitum & domicilium observet, quæ decora sunt; non modo omnium actionum liberarum consensum inter se meditari (§. 16. 17. *Phil. pr. univ.*), verum etiam meminisse debet, quod aliorum contemtui sese exponens, ob negligentiam corporis sæpissime obstacula ponat fortunæ suæ, suoque de genere humano bene merendi studio.

§. 326. Immo si quis attendit ad ea, quæ levioris momenti esse videntur; is sibi comparat habitum singula circumspecte expendendi in negotiis vitæ magis arduis, ubi nempe cum ratione de istis statuit, minime ex præjudicio aut vana consuetudine.

§. 327. Habitus corporis cum plures sint, quæ ad eos possint esse motiva, & quibus mediis ad eosdem perveniatur, in genere exponi nequit. Facile autem huc applicantur, quæ de arte in superioribus tradidimus.

CAP.

CAP. V.

De castitate.

§.328. TEmperantiæ vocabulum ab *Aristotelicis* latius sumitur, ita ut ad voluptates corporis quascunque extendatur. Latior significatus, quia minime convenit idiomati germanico, quo scripsit philosophus noster, temperantiæ objectum constituit solum cibum ac potum. Quæ itaque de castitate erant dicenda; ea ad œconomicam doctrinam de societate conjugali reservavit. Quoniam nos ea, quæ sunt juris naturalis a doctrina ethica, œconomica & politica separavimus: nihil sane obstat, quo minus de castitate in ipsa Ethica verba faciamus, principiis theoreticis in jure naturali stabilitis.

§.329. Est autem *castitas* virtus determinans appetitum venereum legi naturali conformiter.

§.330. Juri naturali convenit coitus, nisi qui sobolis procreandæ gratia suscipitur (§.285.286. *Jur. nat.*): castus igitur non appetit venerem, nisi sobolis procreandæ gratia (§.329.).

§.331. Coitus solius voluptatis gratia cum persona soluta celebratus, dicitur *fornicatio*; cum maritata *adulterium*.

§.332. Castus igitur a fornicatione & adulterio abhorret (§.330.).

§.333. Quoniam castus aversatur coitum, solius voluptatis gratia celebrandum (§.330.); ab iis quoque omnibus abstinet, quæ ad coitum stimulum addunt.

§.334. Castus igitur non est, qui verbis & gestibus aliisque actionibus lascivis voluptatem percipit (§.333.).

§.335. Etsi autem voluptati, quæ ex tactu venereo percipitur, difficulter resistatur; danda tamen est opera, ut *libidinem*, quæ castitati oppositum vitium est, aversemur. Quem in finem, momentaneum, quod hic delectat, conferendum est cum tædio, quod inde enatum diu multumque excruciat. Perpendenda porro est vanitas, quæ voluptati hoc in genere admiscetur, veluti

cum ex partium quarundam contactu voluptas sentitur. Inprimis autem consideranda sunt damna, ex libidine & coitu libidinoso emergentia, pro diversis circumstantiis diversa, veluti sunt neglectus negotiorum nobis pro vitæ ratione obeundorum, jactura sanitatis, æstus venerei intensitas, opum & salutis sæpe omnis dilapidatio, fama sinistra, discordiæ, neglectus fœtus sive in utero formandi, sive in lucem editi educandi, pœnæ civiles diversis criminibus decretæ, & quæ sunt alia his affinia.

§. 336. Quoniam vero consuetudo inveterata ægerrime eradicatur; a teneris unguiculis castitati litare debent liberi, & inprimis curandum, ut occasionem vitent, qua ad actiones libidinosas seducuntur.

§. 337. Solet vulgo *salacis* nomine insigniri, qui ex tactu venereo voluptatem sentit nimiam, qua nempe impellitur ad actus legi naturali contrarios seu a castitate abhorrentes.

§. 338. Quod *stupiditatis* nomine venire solet vitium in defectu cum sit longe rarissimum, de eo silemus.

CAP. VI.

De liberalitate.

§. 339. Liberalitas *dici suevit virtus*, circa pecunias dandas & accipiendas. Si sumtus faciendi fuerint magni, *magnificentia* salutatur.

§. 340. Virtus cum sit habitus dirigendi actiones legi naturali conformiter (§. 49. *Phil. pr. univ.*); liberalitas erit habitus dirigendi actiones, in opibus parandis & acquirendis, legi naturæ conformiter (§. 61. & seqq. & §. 70. & seqq.).

§. 341. Non quidem negamus, communem loquendi usum vix ferre significatum adeo latum & eundem potius ad eas actiones restringere, quæ circa dona versantur: enimvero cum verba valeant sicut nummi, communi significatui non erimus contrarii, etsi autor nominibus germanicis usus, ad eundem non attenderit.

§. 342. Cum vero vox liberalitatis adeo late sumatur: sub

sub virtute hac universali admittendæ sunt veluti contentæ particulares, in acquirendis opibus *continentia* seu animus sorte sua contentus, in iisdem administrandis *parsimonia*, in largiendo *liberalitas* stricte sic dicta.

§. 343. Erit adeo *continentia*, sensu strictiori accepta voce, aut si mavis *animus sorte sua contentus* virtus, quæ versatur circa opes acquirendas, consequenter habitus dirigendi actiones circa acquirendas legi naturali conformiter (§. 340.).

§. 344. *Parsimonia* virtus est, quæ circa opes administrandas occupatur, adeoque habitus dirigendi actiones legi naturali conformiter circa opes administrandas (§. 340.).

§. 345. *Liberalitas* stricte sic dicta est virtus, versans circa opes gratis in alterum conferendas, adeoque habitus dirigendi actiones legi naturali conformiter, circa dona & eleemosynas.

§. 346. Dicuntur nimirum *dona*, bona fortunæ in alterum gratis collata.

§. 347. *Eleemosynæ* autem appellantur, quæ egentibus ad vitæ necessitatem gratis exhibentur.

§. 348. Prætermittenda quidem occasio non est, qua salvis in Deum, nos atque alios officiis, opes parare datur (§. 64. *Jur. nat.*): eædem tamen propter se appetendæ non sunt (§. 65. *loc. cit.*). Qui ergo sorte sua contentus est; is non appetit opes, nisi quæ necessitati ac jucunditati vitæ & decori sufficiunt (§. 60. *loc. cit.*), & quæ salvis in Deum, nos atque alios officiis parari possunt (§. 343.).

§. 349. Qui opes propter seipsas appetit, adeoque plures, quam quæ necessitati ac jucunditati vitæ atque decori sufficiunt, & quæ salvis in Deum nos atque alios officiis parari nequeunt, *avarus* vocatur.

§. 350. Est adeo *avaritia* opum appetitus officiis in Deum, nos atque alios adversus, consequenter vitium (§. 56. *Phil. pr. univ.*).

§. 351. Qui elabi patitur occasionem, qua salvis in Deum, se atque alios officiis, opes parare valet, nec in iisdem parandis ad vitæ necessitatem, jucunditatem atque decorem attendit: is opum acquirendarum *incurius* audit.

§. 352. Incuria adeo ista in vitio ponitur (§. 56. *Phil. pr. univ.* & 60. 64. *Jur. nat.*). Opponitur nempe animo forte sua contento in defectu, sicuti avaritia in excessu.

§. 353. Opera cum danda sit in opibus administrandis, ne quid erogetur, nisi officiorum in Deum, nos atque alios gratia, & ut futuræ olim necessitati prospiciatur (§. 74. *Jur. nat.*); parsimoniæ quid conveniat, liquet (§. 344.).

§. 354. Qui pecunias erogat, officiis in Deum, nos atque alios minime poscentibus, *prodigus* habetur, in erogandis adeo pecuniis modum excedens.

§. 355. Prodigalitatis gradus insignis *luxus* appellatur, & magnificentiæ in excessu opponitur.

§. 356. Prodigus itaque plus pecuniæ erogat, quam vitæ necessitas, jucunditas atque decus exigit, neglecta præsertim necessitate futura.

§. 357. Qui in impendendis pecuniis parcit iis, quæ vel jucunditas vel decor vitæ postulat, etsi nec præsens nec futura vitæ necessitas obstet, *sordidus* appellatur, præsertim ubi magnificentiæ opponitur in defectu: alias enim communiter id vitii sub avaritiæ nomine continetur.

§. 358. Patet autem ad prodigalitatem atque luxum quoque referri excessum in donis conferendis, juxta leges naturæ (§. 334. & seqq.) determinandum.

§. 359. E contrario qui in defectu peccat circa eleemosynas atque dona *illiberalis* nuncupatur. Communiter illiberalitas ad avaritiam una refertur. Cur autem eandem ab hac recte distinguat Philosophus, clarum evadet deinceps.

§. 360. Incuria ex voluptate oritur. Cum enim voluptuosus bonum & malum corporis reputet, quod voluptatem corporis, & quod tædium parit (§. 103. *Psych.*), rationem vero inire lucri atque expensarum calculum subducere molestum sit; is in parandis opibus curam omnem abjicit, atque adeo non unam præterire patitur occasionem, qua salvis in Deum, se ipsum atque alios officiis lucrari pecunias aliaque fortunæ bona poterat, consequenter incurius est (§. 351.).

§. 361.

§. 361. Fugatur adeo incuria, voluptate corporis profligata (§. 360.). Inprimis paupertatis periculum inde imminens multa, cum ob defectum boni jucundi, tum ob pœnitentiam, tædia creaturum, perpendendum est.

§. 362. Fiunt quoque incurii, quibus a primis incunabulis abunde suppetunt ad vitæ necessitatem, jucunditatem atque decorem necessaria, ut indigentiæ non habeant sensum, præsertim ubi adultis ea contigit felicitas, ut non cogitantibus acquirantur, quæ ad vitam commode transigendam sufficiunt.

§. 363. Parentum igitur est, cavere, ne præjudicium tam noxium animis tenellis ingeneretur: id quod fiet, ubi in præbendis ad jucunditatem præsertim atque decorem vitæ facientibus se præbeant quodammodo difficiliores, & mature doceant liberos, quam difficulter opes acquirantur, quam facile contra partæ dilabantur.

§. 364. Si quis fortuna secunda confisus incurius evadit (§.361.): docendus est, quam parum tuto secundis rebus confidamus, fortuna nimium mutabili; & quam faciles sint casus, in quibus olim desint necessaria. Rationes circumstantiæ singulares offerunt, ad persuadendum idoneæ.

§. 365. Ex incuria in prodigalitatem atque luxum facilis est prolapsus. Incurius enim cum non nisi præsenti rerum statui attendat, de futuro parum sollicitus (§. 351.): oblata pecuniarum erogandarum occasione sumtibus non parcit, modo iis faciendis par sit, etsi eos nec vitæ præsens necessitas, nec jucunditas, nec decor postulet, multo magis vero ubi futuræ saltem necessitati præjudicatur. Prolabitur adeo in prodigalitatem atque luxum (§. 354. 355.).

§. 366. Corrigendum ergo est vitium istud, antequam prodigus factus dilapidaverit bona, quæ futuris vitæ necessitatibus debentur. Plurimum hic valet, si damna incuriorum exemplis doceantur.

§. 367. Homines voluptuosos in prodigalitatem atque luxum omnium facillime prolabi, satis liquet. Voluptuosus enim ex corporis voluptate statuit de bono; objecta autem, quæ istam creant, non sine expensis utplurimum multis comparantur: quamdiu adeo sumtus, eam

in

in rem impendendi, suppetunt, nihil obstat, quo minus iisdem ad objectum adeo amatum obtinendum utatur, consequenter prodigus sit (§. 354.), immo luxui sese immittat (§. 355.).

§. 368. Eradicanda igitur voluptas, minimum compescenda (§. 367.), ut luxus vitetur. Inprimis autem voluptuosus docendus est, quam durum sit paupertatis telum, præsertim ubi recordatus fuerit, se olim profudisse, quæ nunc necessitati sublevandæ desunt (§. 95. *Phil. pr. univ.*).

§. 369. Ambitione ad luxum trahuntur qui maximi ab aliis fieri animadvertunt, quotquot luxui dediti sunt, id quod ex notione ambitionis inferius explicanda, clarius constabit.

§. 370. Corrigitur adeo luxus, sublata causa. Ambitioso nimirum monstrandum est, quam parum inde honoris consequatur, rationibus a circumstantiis singularibus petitis. Inprimis autem demonstranda est ignominia olim secutura, ubi opibus dilapidatis vix habuerit, quæ necessitati sufficiant.

§. 371. Sunt etiam, qui ad stultitiam prope simplices, aliorum persuasionibus facile sese adduci patiuntur, ut in erogandis pecuniis fiant prodigi, præsertim ubi rationes ad persuadendum electæ inclinationi naturali consuetudini contractæ respondent.

§. 372. Trutinandis rationibus cum non sufficiant istiusmodi homines: præsentissimum erit remedium, ut alio fine a consortio illorum avocentur, qui lucrum ex ipsorum luxu capiunt, & ad consuetudinem cum aliis adducantur, qui pecuniis profundendis ansam haud offerunt.

§. 373. Qui veretur, ne sibi immineant casus funesti, in quibus desint vitæ necessitati vel decori necessaria; is facile avarus evadit (§. 349.).

§. 374. Continuo conqueruntur avari meticulosi de temporum adversitatibus & de periculis imminentibus, atque de futura necessitate continuo solliciti sunt.

§. 375. Adversus avaritiam hoc in casu optimum præsidium est providentia divina, fiduciam erga Deum gignens: de qua inferius plura.

§. 376.

§. 376. Qui summum hominis bonum in opum affluentia consistere autumant: opes propter se appetunt (§.140. *Psychol.*): avari ergo sunt (§. 349.).

§. 377. Erroris ut convincatur avarus, docendus est, quinam sit opum usus, nimirum, quod eædem non serviant, nisi vitæ necessitati, jucunditati atque decori. Quodsi enim opibus partis non fuerit usus, perinde erit, etsi vitam cum morte commutaverit, ac si ipsi fuissent prorsus nullæ.

§. 378. Nihil efficitur, ubi quis ex pecunia præsente voluptatem percipit, tanto majorem, quanto majore copia abundat, qua adeo careret iisdem destitutus. Hic itaque inquirendum in rationes, cur ex pecunia sentiat voluptatem, ut eas esse nullas ostendi possit: optimum ea in re præsidium judicamus, ubi quis de felicitate (§.71. & seqq. *Phil. pr. univ.*) meliora fuerit edoctus.

§. 379. Ambitio avaros reddit, quando maximi eos fieri videmus, qui opibus circumfluunt; contemni e contrario, qui iisdem destituuntur (§.349.).

§. 380 Perversus hominum mos, quo ex opibus statuunt valorem personis, in dubium vocari nequit. Quamobrem non video, quodnam hic remedium locum habere possit, quam ut ambitiosus de honore veriora edoceatur (§. 73. & seqq. *Jur. nat.*), de quo plura paulo inferius.

§. 381. Fieri etiam potest, ut ex prodigalitate atque luxu nascatur avaritia. Luxum qui amat: opibus circumfluat necesse est, ut desideria animi expleat. Etsi itaque opes non propter se appetat, atque adeo avarus minime videri possit (§. 349.): plures tamen appetit, quam quæ necessitati, jucunditati atque decori vitæ sufficiunt, salvisque in Deum, se atque alios officii parari queunt, atque adeo in numerum avarorum recte refertur (§. *cit.*).

§. 382. Quibus absurdum videtur, prodigum esse avarum: avaritiam cum sorditie confundunt (§. 357.).

§. 383. Quodsi ob luxum avarus tantundem opum acquirere nescit, quantum ad explenda animi desideria sufficit: continuis querelis ac tædiis vitam transigit.

§. 384. Corriges autem immodicum opum appetitum, si lu-

si luxus vanitatem graphice delinees & damna inde oritura repræsentes, v. gr. quod aliorum invidiæ nos exponamus, & ipsi in alios invidia correpti, nunc odio, nunc ira flagremus (§. 116. 118. 132. *Psych.*), nunc pœnitentia, pudore ac mœrore conficiamur (§. 114. 121. 123. *loc. cit.*), nunc tandem metu ob pericula ab invidis imminentia conturbemur (§. 127. *loc. cit.*).

§. 385. Ipsa etiam corporis voluptas in causa esse potest, ut avaritiæ sese dedat forte sua non contentus. Voluptuosus enim pabuli voluptatis absque nummis particeps cum fieri nequeat; iis deficientibus, non adest, quod appetitum officiis in Deum, nos atque alios adversum reprimere possit. Avaritiæ igitur locum lubentissime concedit (§. 349.).

§. 386. Ut malo medeamur, voluptas oppugnanda. Quamobrem si cui non desint ad necessitatem, jucunditatem & decorem vitæ necessaria: is doceri debet, frui detur voluptate, felicitati haud inimica; ex reliqua, cujus gratia tot opes appetit, metuendam esse felicitatis jacturam. Rationes ad persuadendum suppeditabunt notiones felicitatis & infelicitatis (§. 72. 78. *Phil. pr. univ.*), ad experientiam applicatæ.

§. 387. In genere autem hic notandum est, ne voluptate corporis abutamur, ineundum esse calculum de voluptate per omnem vitam percepta. Ita nimirum uti decet voluptate, ne efficiat, ut si totum vitæ curriculum spectemus, maxima pars temporis tædio fuerit confecta, sane pars major tædio, quam voluptate. Neque enim hic inter se conferimus nisi quantitatem voluptatis cum quantitate tædii.

§. 388. Attentionem merentur, quæ modo diximus. Latent enim in his principia fœcunda, felicitatem vitæ accurate æstimandi, magnum pondus apud eos habitura, qui ratione ac consilio dirigunt actiones suas.

§. 389. Quodsi quis & avaritia & incuria fuerit alienus, is animo vivit contento (§. 343.).

§. 390. Quamobrem ut animus alicui sit forte sua contentus: procul arcenda est incuria (§. 351.), atque avaritia (§. 349. & seqq.).

§. 391. Expendi tamen quoque meretur animi tranquillitas,

litas, ubi quis forte sua fuerit contentus. Vacuus est animus ab affectuum impetu, quo inquietatur avarus, sive quod contristetur ob opum absentiam (§ 114. *Psych.*), sive, quod invideat alteri divitias, fortunamque secundam (§. 118. *loc. cit.*), sive quod odio prorsus adversus eum flagret (§. 116. *loc. cit.*), sive quod pœniteat occasionis opum acquirendarum neglectæ, aut expensarum inutiliter factarum (§. 121. *loc. cit.*) sive quod desperet de consilii eventu (§. 127. *loc. cit.*), sive quod irascatur illis, quos fortunæ suæ adversos experitur (§. 132. *loc. cit.*). E contrario lætatur, quando intuetur, tantundem sibi constanter suppetere, quantum vitæ necessitati, vel etiam jucunditati atque decori sufficit, quod non irritus fuerit labor (§. 120. *loc. cit.*), & si quando voto & labori non respondeat eventus, conscientiæ excusantis perceperit fructus (§. 94. 96. *loc. cit.*).

§. 392. Maximum hic pondus habet pietas, præsertim fiducia erga Deum & acquiescentia in ipsius voluntate; id quod ex infra dicendis constabit plenius.

§. 393. Turbatur subinde animus ceteroquin forte sua contentus, si alios, ejusdem nobiscum conditionis, opibus affluentes contueamur.

§. 394. Ne igitur tranquillitas pereat, animi forte sua contenti fructus eximius; non modo sors aliorum, qui sunt ejusdem nobiscum conditionis, sed fortuna tamen minus læta utuntur, cum nostra conferri debet, verum etiam inprimis quæ fortunæ aliorum secundæ admixta sint mala socia, ab iis non separanda percipi convenit. Accidit enim sæpissime, ut bonum alterius non anhelemus, si quidem habuerit malum socium.

§. 395. Si avaritia ex vana de summo hominis bono persuasione ortum trahit (§. 376.); sorditiem (§. 357.), minimum parsimoniam nimiam (§. 344.) habet sociam.

§. 396. Eadem nonnunquam comes avaritia est, si illa ambitionis filia (§. 380.) fuerit.

§. 397. Enimvero avaritiam minime comitatur, ubi ea prodigalitatis, luxus atque voluptatis proles (§. 382. 386.).

§. 398. Atque eadem est ratio, cur parsimoniam nimiam

miam & sorditiem ab avaritia discreverimus, hoc est, vitium excedens in opibus acquirendis ab eo, quo in pecuniis erogandis committitur excessus, præsertim cum philosophus lingua, qua scripsit vernacula, dudum nominibus discreverit, quæ *Aristotelici* communi avaritiæ nomine designarunt.

§. 399. Sordidus & parsimoniæ legem excedens, nummis parcit, etsi circumstantiæ suadeant singulares, decoris atque jucunditatis habere rationem. Famæ igitur labem adspergit, fortunæ variis modis nocuam, pro circumstantiarum diversitate. Hinc proverbium: Pecuniam negligere in loco, prudentia summa est. Præterea felicitatis parte sese privat, quæ a jucunditate innocua pendet (§. 72. *Phil. pr. univ.* & §. 14. *Ethic.*).

§. 400. Quodsi sordities fuerit avaritiæ soboles: hæc oppugnanda est (§. 275. & seqq.), ut causa sublata, tollatur effectus.

§. 401. A prodigalitate & sorditie aut nimia parsimonia alienus, in parsimonia tenet, quod virtutis est (§. 354. 357. 344.).

§. 402. Quodsi cavetur, ne sorde ista inficiatur animus (§. 354. & seqq.): virtuti haud difficulter concedetur locus.

§. 403. Vestitus ac utensilium aliarumque ad vitam necessariarum rerum tanta habenda est cura, ne damnum detur, quod averti potest (§. 71. *Jur. nat.*). Singularis adeo hinc pendet cura, ne contra parsimoniam pecces (§. 344), multarum in vita actionum determinatrix, quas ad decorum referre solemus.

§. 404. Animi sorte sua contenti signum est, ubi nec de fortuna nostra conquerimur, nec limis oculis alienam contuemur (§. 348.).

§. 405. E contrario continuæ de acceptis & expensis querelæ, avaritiæ & nimiæ parsimoniæ seu sorditiei indicia præbent (§. 349. 358.).

§. 406. Similiter avarus est, qui alteri, etsi odii caussa adsit nulla, invidet fortunam prosperam (§. 118. *Psych.*), & qui contristatur quando narrantur bona, quibus abundat alter, ipse autem destituitur (§. 113. *Psychol.*).

§. 407. In eundem censum referri debet ingens ob jactu-

jacturam opum tristitia (§. 114. *Psychol.* & §. 349. *Ethic.*).

§. 408. Huc quoque pertinet ira adversus eum, quem tanquam jacturæ opum causam consideramus (§. 132. *Psych.* & §. 349. *Eth.*).

§. 409. Prodigalitas & sordities signis minime habet opus, modo luxui non tribuamus sumtus, quos vitæ jucunditas atque decor exigit (§. 60. *Jur. nat.*), nec parsimoniam cum sorditie confundamus.

§. 410. Liberalis in conferendis donis rationem tenet juris naturalis (§. 345.). Iisdem adeo ornat personas ob merita benigniori fortuna dignas, ne desint ad jucunditatem vel decorem vitæ requisita (§. 246. *Jur. nat.*), immo dona præbet in animi grati tesseram (§. 248. *Jur. nat.*), ac larga manu nummos offert iis, qui iisdem rectius quam ipse ad felicitatem generis humani promovendam uti valent (§. 247. *Jur. nat.*): donis quoque eorum sibi favorem conciliat, quos felicitati suæ promovendæ pares existimat (u. 250. *Jur. nat.*).

§. 411. Liberalitatis igitur motiva sunt in diversis casibus diversa, facile autem eruenda, modo cogitemus emolumenta, ex donis in alios collatis redundantia.

§. 412. Qui ducuntur gloria, in grati animi tesseram dona exhibent promtissime & hominibus benigniori fortuna dignis (§. 122. *Psych.*).

§ 413. Qui prudens est, donis favorem sibi conciliat, quos felicitati suæ promovendæ pares existimat.

§. 414. Qui felicitate generis humani delectatur, amore universali erga omnes fervens, a donis non abstinebit, quæ in eandem impenduntur.

§. 415. Liberalitati inimicam esse avaritiam & sorditiem, ex ipsis notionibus statim liquet.

§. 416. Eidem affinis est *officiositas*, quæ est habitus gratis alteri commodandi operam suam.

§. 417. Eadem ergo hic sunt motiva, quæ ad liberalitatem ducunt (§. 348.). Accedit, quod nobis alios reddat amicos, sicuti vitium contrarium hominum animos a nobis alienare solet.

§. 418. Proficiscitur officiositas ex amore in alterum (§. 115. *Psych.*): hac igitur virtute potiturus, amori ge-

neris humani studeat; qua de re inferius plura dicentur suo loco.

§. 419. Qui eleemosynas promte elargitur, egentis miseriam sublevaturus, dicitur *beneficus*. Unde simul intelligitur, quænam virtus *beneficentia* appelletur.

§. 420. Oritur ex misericordia (§. 119. *Psych.*), quæ cum porro ex amore originem trahat; idem beneficentiæ, quod officiositatis, medium est (§. 418.).

§. 421. Misericordia supponit agnitionem infelicitatis alterius (§. 119.). Prodest itaque, aliorum infelicitatem atque miseriam sibi reddere perspectam, eamque cum nostro conferre statu, ut intelligamus, quo animo essemus, si in eum prolapsi, alterum in eos beneficum experiremur.

C A P. VII.

De modestia.

§. 422. *Modestia* est virtus actiones circa honorem versantes legi naturali conformiter determinandi.

§. 423. Modestus adeo honores minime appetit, iisdem tamen se dignum præstat, speciminibus probat (§. 73. 74. *Jur. nat.*), famamque suam tuetur, si quando opus fuerit (§. 77. *loc. cit.*).

§. 424. *Ambitio* e contrario est vitium, majores merito appetendi honores & plures, quam per rerum præsentium statum consequi datur: ut adeo in excessu peccet ambitiosus.

§. 425. *Inambitiositas* est vitium, quod consistit in nimio honoris neglectu: ut adeo in defectu peccet, qui hoc vitio contaminatur.

§. 426. Quoniam modestus se honore dignum præstare atque speciminibus probare debet (§. 423.): fieri haudquaquam potest, quin ex honore voluptatem percipiat. Qui nullam inde percipit, vitio inambitiositatis laborat (§. 415.).

§. 427. Honor cum sit judicium aliorum de nostra perfectione (§. 73. *Jur. nat.*): qui ex eo voluptatem percipit,

pit, præclare factorum gloria ducitur, atque adeo lætatur, quando præclare facta ad intelligentium opinionem refert (§. *cit.*).

§. 428. Gloria cum sit stimulus ad præclara præstanda (§. 122. *Psychol.*): modestus quoque facillime flectitur ad virtutem colendam & vitium fugiendum (§. 427.).

§. 429. E contrario qui inambitiositate laborat, difficillime flectitur (§. 425.): vi igitur adigendus ad ea, quæ ab ipso peragi debent, & sedulo opera est danda, ut casu suo sapere discat.

§. 430. Plurimum adeo virtuti obsunt, qui modestiam cum inambitiositate confundentes, ab ambitione avocandos, ad inambitiositatem perducunt; id quod proh dolor! experientia clarissime loquitur.

§. 431. Quoniam ambitiosus appetit honorem, atque in eodem appetendo modum excedit (§. 424.): a vitio ad virtutem revocandus doceri debet, quinam sit verus honor (§. 73. *Jur. nat.*), ne nubem pro Junone amplectatur, quodque honor non sit in potestate honorati, sed honorantis (§. 74. *loc. cit.*), ne temeritatis notam incurrat; nec honor deferri possit nisi ab intelligente (§. 75. *loc. cit.*), ne vanitate delectetur.

§. 432. Probe autem perpendendum, eum, qui honores appetit, multis affectibus perturbari. Nunc enim odio flagrat adversus eos, qui honorem ipsi deferre renuunt (§. 116. *Psych.*); nunc pœnitentia corripitur, vel quod honorem ea quæsiverit ratione, qua eundem consequi haud potuerit, vel quod ea fecerit, quibus aliorum animos a se alienaverit, vel ob alia facta singularia (§ 121. *Psych.*); nunc metu angitur, ob honorem quæsitum, forte non obtinendum, vel obtentum amittendum (§. 127. *loc. cit.*); nunc invidia contabescit ob honorem, quo alii afficiuntur (§. 118. *loc. cit.*).

§. 433. Illud quoque considerari meretur, honorem minime promeritum viam sternere posse ad majorem ignominiam. Cum enim ex elogiis intelligentes magnum de honorato spem concipiant, quam frustratam experiuntur, ubi eundem propius norunt; omissis iis, quæ laudi esse poterant, in aliis recensendis deflectuntur, qui-

bus aliis persuadent, in ipsum elogia istiusmodi non cadere.

§. 434. Quibus honores civiles, veluti tituli & locus honoratior nimium placent, illos doceri præstat eorundem vanitatem, cum nemo intelligentium sincero cultu ob eosdem aliquem prosequatur, sed ob merita, quæ efficiunt in republica, ne indignis conferatur.

§. 435. Eodem pertinent elogia & encomia, quæ sunt sine mente sonus, nisi nobis insint, quæ vocibus respondent laude digna.

§. 436. Nec illud infimi commatis est, plurimos in laudandis aliis non esse nisi echo aliorum: id quod perinde est, ac si psittacus memoriæ mandata recitaret. Istiusmodi adeo laudibus non statuitur pretium, nisi quatenus ab intelligente ex animo sincero profectum.

§. 437. Quodsi honores civiles alicui ex merito decernantur: nobis laudi ducuntur, quatenus meritorum signa sunt; ipsi autem per se laudis argumentum haud præbent.

§. 438. E contrario liquet, eos in laudem minime vergere, ubi viis obliquis fuerint consecuti: immo sæpe ignominiam parere, cum refricent memoriam causarum, ob quas eos fuimus consecuti.

§. 439. Intelligimus adeo, honores civiles non esse appetendos, nisi quatenus signa sunt meritorum, atque adeo ansam præbent ad honorem nobis promeritum deferendum (§.434.437.).

§. 440. Similiter bona fortunæ honori non sunt, nisi quatenus modus acquirendi virtutum intellectualium atque moralium index (§.73. *Jur.nat.*) est.

§. 441. Etsi vero vulgus aliter sentiat: ejus tamen consensus non parit errori patrocinium. Multo minus errore vulgi, actionum norma recte judicatur.

§. 442. Immo fieri potest, ut bonum fortunæ defectus præbeat argumentum laudis, quatenus nempe studium virtutum intellectualium & moralium eodem evadit difficilius. Exempla quotidiana sunt.

§. 443. Fieri quoque e contrario potest, ut bona fortunæ, studio virtutum intellectualium & moralium obstent,

ſtent, idemque difficilius reddant; quo in caſu ipſa quoque laudem conſummant.

§. 444. Ex hactenus dictis manifeſtum evadit, quam circumſpecta ſolicitudine verſari debeamus in laudandis aliis.

§. 445. Erit eadem ſolicitudo in poteſtate, quamdiu de honore non ſtatuimus, niſi ex ejus notione (§. 73. *Jur. nat.*).

§. 446. Honori opponitur *ignominia*, quæ adeo eſt judicium de noſtra imperfectione, quatenus ejusdem cauſa ſumus.

§. 447. Qui igitur imperfectiones alterius recenſet, aliiſque ſuum de illis judicium probat actibus; is alterum ignominia afficit.

§. 448. Quemadmodum itaque homo meretur honorem, quatenus ſe aliosque perficit ac gloriam Numinis illuſtrat (§. 50. *Phil. pr. univ.*); ita ignominia dignus eſt, quatenus vitio deditus (§. 57. *Phil. pract. univ.*).

§. 449. Plurimum hic homines dant opinioni, ſed ex honoris (§. 73. *Jur. nat.*) & ignominiæ (§. 446.) notione in dato quolibet caſu refellendæ.

§. 450. Qui alteri tribuit imperfectiones, quibus non obnoxius eſt, eſt *calumniator*.

§. 451. Cum ignominiæ locus non ſit, ſi imperfectionis noſtræ cauſa non ſumus (§. 446.); fortuna adverſa ignominiæ non eſt, niſi quatenus ejusdem ipſimet fabri ſumus. Non ipſa fortuna adverſa, ſed ejusdem cauſa ignominiæ eſſe poteſt.

§. 452. Eodem modo intelligitur, fieri poſſe, ut ipſa etiam bona fortunæ ignominiæ ſint, quatenus nempe modus acquirendi virtuti contrarius (§. 438.) exiſtit.

§. 453. Ex hactenus dictis claret, quam circumſpecta ſolicitudine verſari debeamus, in aliis ignominia afficiendis.

§. 454. Erit hæc in poteſtate, quamdiu de ignominia non ſtatuimus, niſi ex ejus notione (§. 447.).

§. 455. Quoniam modeſti eſt, ſe honore dignum præſtare atque ſpeciminibus probare (§. 434.), idem quoque cavere debet, ne ignominiæ det locum (§. 446.), id quod obtinetur indefeſſo virtutum cum intellectualium tum moralium ſtudio (§. 448.).

§. 456. Cum judicium aliorum, quo ignominia continetur (§. 446.), non sit in nostra potestate; ferendum, quod mutari nequit, ubi invidi ac malevoli conviciis famam nostram lacessunt, nosque calumniantur (§. 450.).

§. 457. Quia tamen modestus famam suam tueri jubetur, si quando opus fuerit (§. 423.): operam quoque adhibere tenetur, ut innocentia orbi fiat manifesta, & calumnia in apricum producatur.

§. 458. Quando itaque calumnia per se manifesta est: ut innocentia vindicetur, superfluum haberi decet (§. 457.).

§. 459. Superflua quoque est innocentiæ vindicatio, si calumniatori nulla est fides.

§. 460. Optima adversus calumnias defensio est, ubi speciminibus evidentibus contrarium docueris.

§. 461. Quodsi tamen deficiat occasio, qua speciminibus refellere possis calumniatores, vel calumnia ejus sit generis, quæ hac ratione refelli nequit: famam suam cum tueri debeat (§. 457.), iis utendum est mediis, quæ huic instituto sufficiunt. Ostendendum scilicet, malevolum esse calumniatorem, ob virtutum cum intellectualium tum moralium distinctius enumerandarum defectum.

§. 462. Quibus hæc a modestia videntur aliena, illi non perpendunt, in tuenda fama licere (proportione servata), quæ in tuenda vita membrorumque integritate jus inculpatæ tutelæ concedit (§. 111. & seqq. *Jur. natur.*).

§. 463. Ab his pendent, quæ ab eruditis observari convenit in controversiis tractandis.

§. 464. *Arrogantia* sive *fastus* est vitium, quo quis se ob bona sive animi, sive corporis, sive fortunæ supra alios effert.

§. 465. Arrogans adeo majoris sese facit quam par est.

§. 466. *Humilitas* contra est virtus, qua quis ob bona sive animi, sive corporis, sive fortunæ supra alios sese minime effert.

§. 467. Humilis consequenter ab arrogantia maxime alienus (§. 464.), neque adeo sese majoris facit, quam par est (§. 465.).

§. 468. Quilibet homo pro virili ad perfectionem sui eniti tenetur (§. 20. 32. *Phil. pr. univ.*), consequenter notitiæ sui omnem impendere operam (§ 237. & seqq.). Humilitas itaque cum virtus sit (§. 467.): eidem minime repugnat (§. 49. *Phil. pr. univ.*), ut tibi certo constet, quantum in studio virtutum intellectualium atque moralium profeceris. Immo cum ex alio nos cognoscere debeamus (§. 239. 240.): nec repugnat humilitati, si quis agnoscit, se hac vel ista virtute sive intellectuali, sive morali præstare alteri, sibique deesse id vitii, quo laborat alter.

§. 469. Immo cum famam suam tueri debeat, & in ea defendenda idem liceat, quod in defendenda vita per inculpatam tutelam licet (§. 463.): nec humilitati contrariatur, si quis famam defensurus, alterius vitia intellectualia & moralia calumniarum fontem in apricum producit.

§. 470. Immo cum a sensu perfectionis voluptas abesse nequeat (§. 95. *Psych.*), nec humilitati repugnat, si quis ex eadem voluptatem percipit (§. 467.); atque adeo hoc stimulo utitur ad se ulterius perficiendum.

§. 471. Eo ipso autem dum ex perfectione voluptatem percipit: implicat, ut ex imperfectione eandem percipiat; quin potius eatenus displicet sibimetipsi, quatenus eandem intuetur (§. 99. *Psychol.*), atque hoc stimulo utitur sese ab eadem pro virili liberaturus.

§. 472. Ut arrogantiæ medearis: primo omnium loco inquirendum, quodnam sit illud bonum vel animi vel corporis vel fortunæ, quod caput supra alios elatum reddit homini fastuoso; deinde pro re nata evincendum, vel ipsorum exiguum esse gradum, comparatione cum aliis instituta, qui in eodem genere excellunt, vel quod circa ea nil debeamus nobis aut parum, vel quod denique bonum sit caducum, cui fidendum non sit; cogitandum præterea, non omnia posse omnes, & alterum nos alia in re anteire, quem in hac superamus.

§. 473. Pabulum fastui suppeditatur, si quis in imperfectionem alterius tantum oculos convertere consuevit, ut habeat, quod in aliis reprehendat.

§. 474. Eidem adeo medemur & ad humilitatem de-

ducimur, si contraria ratione in bonis, quæ alteri insunt vel adsunt mentis pariter ac oculorum aciem defigamus, vitiis non notatis nisi ad nostram emendationem (§.469.), quibus adeo non amplius inhæremus, quamprimum eadem ad nos retulimus scopo quæsito potiti.

§. 475. Ex arrogantia sive fastu oriri posse ambitionem, utriusque vitii notio invicem collata satis prodet (§. 424. & 464.).

§. 476. Extirpatur consequenter hoc in casu ambitio, fastu sublato (§. 472. & seqq.).

§. 477. Fastui in defectu opponitur *animus abjectus*, quod est vitium, quo quis sese minoris facit, quam par est.

§. 478. Non igitur agnoscit bona, quæ ipsi adsunt (§.468.), famæque tuendæ curam abjicit (§. 469.), nec hoc stimulo utitur ad se ulterius perficiendum (§.470.), qui abjecto est animo.

§. 479. Idem quoque majoris facit alios, quam par est.

§. 480. Quænam abjecto ex animo profluant damna, satis superque patet. Virtutum intellectualium nulla fere solicitudine tanguntur; in moralibus umbratilem quandam speciem sectantur, & in officiis tum sibi, tum aliis plurimum desunt. Tot exempla nostro ævo sunt obvia, ut rationibus confirmari non debeant adeo manifesta.

§. 481. Fieri subinde solet, ut non nemo singularum circumstantiarum gratia, animum abjectum prodat: ubi medela ex iisdem detegenda.

§. 482. *Magnanimitatem*, dixere veteres, si appetitum circa honores magnos naturali legi conformiter attemperamus. Enimvero cum magis & minus non varient speciem, opus non est, ut peculiarem virtutem honoribus magnis dicemus.

§. 483. Refertur subinde magnanimitas ad alia quoque bona externa, ut sunt fortunæ bona. Enimvero quæ hic deceant, ex præcedente de liberalitate doctrina petuntur.

CAP.

CAP. VIII.

De diligentia.

§. 484. Diligentia est virtus determinandi laborem legi naturali convenienter.

§. 485. Quoniam ideo laborandum, ne desint ad vitæ necessitatem, jucunditatem atque decorem necessaria (§. 60. *Jur. nat.*): diligentis est, ea in laborando assiduitate uti, quæ absque sanitatis viriumque dispendio, & salva vitæ jucunditate salvoque decore adhiberi potest.

§. 486. Qui ergo majore assiduitate utitur, nimiam diligentiam adhibet, adeoque in vitium incurrit utpote virtuti contrarium (§. 484. 485.).

§. 487. In defectu e contrario peccat, qui ex alio voluptatem sentit a labore abhorrens, atque *pigri* fert nomen.

§. 488. Quoniam voluptuosus ex voluptate corporis seu delectationibus sensuum judicio de eo quod bonum vel malum est, statuit; non quidem ab omni, ab eo tamen labore abhorret, ex quo tædium percipit, quemque adeo voluptati inimicum arbitratur (§. 41. *Psych.*).

§. 489. Immo si contingat, hominem voluptuosum ex aliquo laboris genere voluptatem percipere; eundem (§. *cit. Psych.*) appetit, consequenter nihil obstat, quo minus in eodem sese assiduum præbeat.

§. 490. Ut igitur voluptuosus ad diligentiam alliciatur; opera nobis danda est, ut tædium, quod ex labore eidem suboriri poterat, leniatur; e contrario omnem lapidem movere convenit, ut ex eodem voluptatem sentiat. Non abhorrent hæc a praxi parentum, pueros ad voluptatem pronos ad discendum litteras adducentium.

§. 491. Qui non honoris sive opum gratia assiduus in opere fuit, spe frustrata ad pigritiem recidit. Cessante enim diligentiæ motivo, ipsa quoque cessat diligentia (§. 41. *Psych.*).

§. 492. Qui tantum pecuniæ rationem habet, eum doceri præstat (§. 69. *Jur. nat.*), quod laboris adhuc alius detur finis, cujus perinde ratio habenda sit.

§. 493.

§. 493. Quodsi avarus fuerit, eo fine laborans: remediis, quæ adversus avaritiam prosunt (§.275.& seqq.), ad meliorem sensum perducitur.

§. 494. Qui honoris tantum consequendi gratia labore defungitur, verique cupidus est: is non modo docendus (§.74. *Jur.nat.*), honorem non esse ex eorum numero, quæ in potestate nostra sunt, verum etiam perpendere debet, voluptatem ex ipsa operis perfectione oriundam (§. 95. *Psychol.*), quodque eam comitetur acquiescentia in seipso (§. 120. *loc. cit.*).

§. 495. Si quis vani honoris cupidus: huic exhibenda remedia, quæ adversus ambitionem (§.431.) commendavimus.

§.496. Nimia diligentia vel ambitioni vel avaritiæ debetur, vel indigentia ejus necessitatem imponit.

§. 497. Ambitio vel avaritia ubi fuerit causa; utendum est remediis, quibus hæc profligantur vitia (§.431. 375. & seqq.).

§. 498. Indigentia ubi eam suaserit: inprimis perpendi meretur, quod nimia diligentia cum dispendio sanitatis sit conjuncta; morbo autem laborantibus indigentia multo intolerabilior. Circumstantiæ singulares loquentur, quibus aliis modis egestas sublevari queat.

§. 499. Quæ de sanitate supra (§. 301. & seqq.) cum de temperantia ageremus, dicta sunt, hic quoque attentionis momentum postulant.

CAP. IX.

De patientia.

§.500. PAtientia est virtus dirigens actiones hominis legi naturali convenienter circa fortunam adversam.

§. 501. Cum fortuna adversa non sit in potestate nostra (§. 78. *Jur. nat.*): ferendum, quod mutari nequit.

§. 502. Et quoniam eadem confundi nullo modo licet (§.78. *Jur. nat.*): idem sit nobis animus, qui futurus erat, si eadem abesset.

§. 503.

§. 503. Neutiquam igitur tristitiæ indulgere, aut indignationi locum concedere debemus.

§. 504. Quodsi quis non ipse fuerit fortunæ adversæ faber: optimum in providentia divina situm est remedium (§. 75. *Theol. nat.*).

§. 505. Atque adeo consultum est, ut quamprimum adversa nobis obtingunt, meditemur, quænam inde bona in nos redundare queant, & quod eadem convertere possimus in salutarem usum, utentes iisdem tanquam actionum motivis.

§. 506. Quodsi quis adversitates experitur actionum malarum fructum, cum factum infectum fieri nequeat; prudentia summa est, ubi iisdem utitur motivis ad virtutem.

§. 507. Cogitandum præterea est, impatientiam non efficere, nisi ut adversitates intolerabiliores fiant. Eædem itaque cum displiceant, quod tædia creent; insanus est, qui tædia multiplicat.

§. 508. Illud quoque annotare juvat, in adversitates, quibus affligimur, mentis aciem nimis intendendam non esse, sed ad alia objecta meditanda convertendam.

§. 509. Utile inprimis erit, si in rebus secundis meditemur, quænam nos adversitates manere possint; dudum enim experientia docuit, tela prævisa nocere minus.

§. 510. Pro diversitate causarum, quibus adversitates debentur, diversis animus agitatur affectibus, beneficio eorum compescendis, quæ superius cap. 2. §. 28. & seqq. de regimine affectuum docuimus.

CAP. X.

De fortitudine.

§. 511. FOrtitudo est virtus dirigens actiones hominis circa pericula imminentia legi naturali convenienter.

§. 512. Quoniam vitæ pericula sunt omnium maxima, quæ subire tenentur militiæ operam navantes: fortitudini in bello potissimum locus est.

§. 513.

§. 513. Ex malo imminente nascitur metus (§. 127. *Psych.*): fortitudo itaque metum moderatur (§. 511.).

§. 514. Quoniam vitæ pericula vitanda sunt, quantum datur (§. 43. *Jur. nat.*), atque integritatis membrorum conservandæ cura omnibus incumbit (§. 47. *loc. cit.*): a fortitudine alienum est (§. 511.), vitam vel membra corporis præter necessitatem periculo exponere.

§. 515. Excessus iste *audacia* dicitur; cumque legi naturæ contrarietur (§. 514.), inter vitia refertur (§. 56. *Phil. pr. univ.*).

§. 516. Quodsi vero officiis defueris sive in Deum, sive in alios, sive in teipsum, nisi vitæ vel integritatis corporis pericula subire velis; quin ea subeunda sint dubitari nequit (§. 47. *Ontol.*). Atque hoc in casu fortitudini locus est (§. 511.).

§. 517. Qui nimirum reformidat in hoc casu pericula, ad actiones officiis istis contrarias pronus; is in moderando metu deficit, atque defectus iste, juri naturali contrarius (§. 516.), in vitio ponitur (§. 56. *Phil. pr. univ.*).

§. 518. Audacia corrigitur exemplis, ut ex alieno casu sapere discat, qui sero nimis saperet ex suo.

§. 519. Rationes quoque adversus audaciam suppeditant circumstantiæ singulares, a quibus periculi magnitudo pendet.

§. 520. Consultum hic est, ut tempestive meditemur, quantum damni ex hoc vel isto periculo in audaces redundare possit: ubi exempla quoque magnum pondus adjiciunt.

§. 521. Nimia timiditas in causa est, ut fortunam secundam negligamus, quæ audenti non defutura erat.

§. 522. Eventus ubi jacturam docuerit; pœnitentia nimis sero excruciat (§. 121. *Psych.*).

§. 523. Circumstantiæ singulares rationes suppeditant adversus timiditatem, per quas periculi tenuitas patescit.

§. 524. Consultum hic quoque est, ut tempestive meditemur, quantum damni ex hoc vel isto periculo possit provenire, ne desint in casu singulari principia, ex quibus de præsenti statuatur (§. 33. *Log.*).

§. 525. Timiditati non sine negotio medemur, nec eadem

dem nisi successive eradicatur. Quamobrem in pericula, quæ horret, adducendus est timidus, quibus feliciter exantlatis tandem fortitudini cedet.

CAP. XI.

De amore universali omnium hominum.

§.526. Quilibet homo alterum quemcunque amare debet tanquam seipsum (*§.83. Jur. nat.*), ipsos etiam inimicos (*§.116. loc. cit.*): ergo amor universalis omnium omnino hominum virtus est (*§.49. Phil. pr. univ.*).

§. 527. Amor iste universalis ut arrideat: probe considerandum est, quænam foret generis humani felicitas, si quidem omnes amore prosequerentur omnes. Etenim, qui alterum amat tanquam seipsum: is ex alterius felicitate eandem voluptatem percipit atque ex sua (*§.84. Jur. nat.*). Quodsi ergo unusquisque hominem quemcunque alium amaret tanquam seipsum, quilibet alterius felicitatem promoveret pro virili. Nemini igitur deessent, quibus ad vitæ necessitatem atque jucunditatem haberet opus, & unusquisque alterum ad eandem perfectionem adducere niteretur, quam ipsemet consecutus est.

§. 528. Quodsi objicias, aurea hæc secula optari, at sperari frustra, cum paucissimi hominum ex ratione vivant, plurima pars affectuum impetu ducatur: perpendendum tibi, cum tu ratione utaris, quantam voluptatem sis percepturus, ubi te non esse causam præsentium calamitatum agnoveris. Locus enim erit acquiescentiæ in teipso (§.120. *Psych.*), exulabit accusatio conscientiæ (§.94. *Phil. pr. univ.*) cum mille, quæ creat, tædiis (§. 95. *loc. cit.*): conscientia autem te excusans (*§. 94. loc. cit.*) multam pariet voluptatem.

§. 529. Quoniam amor ex eo oritur, quod in altero quidpiam deprehendimus, unde voluptatem percipimus (*§. 115. Psych.*); ad amorem universalem proderit, si a teneris unguiculis adsuefiant homines ad ea attendere, quæ laudem in aliis merentur atque in bonam

nam partem interpretandum ista, quae reprehensione digna videntur.

§. 530. Quia odium amori contrariatur, ex offensa alterius oriri solitum (§.118.*Psych.*), plurimum hic momenti trahit mansuetudo, quae iram moderatur. Sed de ea mox plura.

§. 531. Impedit amorem ambitio. Etenim cum ambitiosus honores appetat (§.424.); non modo eum male habet, si alterum honore affici experitur, qui ipsi negatur, verum etiam quod alter honorem deferre nolit, quem anhelat. Inde cum oriatur odium (§. 115. *Psych.*), amor extinguitur.

§. 532. Extirpanda igitur est ambitio (§. 431. & seqq.).

§. 533. Multis cum istud remedium prematur difficultatibus (§. §. *cit.*): qui alteri invidet honorem, docendus est, quod propterea non sit odio dignus, cum nulla in re nobis se praebuerit adversum. Alterum vero odisse absque ratione, ignominia summa sit.

§. 534. Subinde circumstantiae singulares argumenta pandunt, veluti cum alter ob honores, qui ipsi deferuntur, se supra alterum minime effert.

§. 535. Cogitandum praeterea, non ipsius culpa nobis deesse honorem, quo ipse fruitur, adeoque non adesse rationem, cur ipsi indignemur.

§. 536. Me non monente apparet, in genere amori adversari, si quis alteri adesse experitur, quod ipse anhelat, quo autem potiri nescit. Ratio enim in casu anteriori (§. 535.) allata hic quoque militat.

§. 537. In omni hoc casu invidia amori ponit obstacula (§.118.*Psych.*): ea itaque compescenda est (§. 29. & seqq.).

§. 538. Enimvero cum remedium hoc perquam multis subsit difficultatibus (§. *cit.*); eodem uti praestat remedio, quod in casu agnato paulo ante (§. 533.) commendavimus.

§. 539. Sunt etiam, qui sibi persuadent, se felicitati propriae obesse, alterius felicitatem promovendo. Obtinet hoc, si quis ex praerogativa voluptatem haurit.

§. 540. Qui gaudet, dum qua in re alteri praestat: is vel convincendus est, quod praerogativam somniet cum alte-

alterius neglectu conjunctam, vel, si id veritati minus conveniat, quod ex ista prærogativa putatitia minus felicior reddatur. Rationes ad persuadendum ex circumstantiarum singularium fonte hauriuntur.

§. 541. Qui in ea hæret opinione, se suam felicitatem negligere, alterius felicitatem promovendo: huic circumstantiæ singulares rimandæ sunt, quo appareat, annon per eas convinci possit, se suam potius felicitatem augere, alienam promovendo. Aliis deficientibus argumentis, huic constanter erit locus; quod alios nobis reddamus amicos. Ostendetur autem inferius, amicitiam in felicitate poni.

§. 542. Ne amorem nostrum aliquo in casu desiderari patiamur, egregie juvat, si quoties nobis res fuerit cum aliis, recordemur regulæ: *quod autem tibi vis fieri, idem alteri feceris: quod autem tibi non vis fieri, idem nec feceris alteri.*

CAP. XII.

De mansuetudine.

§. 543. MAnsuetudo est virtus dirigens actiones hominis circa iram legi naturali convenienter.

§. 544. Irascimur illi, qui nobis vel aliis injurias intulit (§. 132. Psych.): mansuetudo adeo dirigit actiones circa injurias, ab aliis nobis illatas, legi naturali convenienter.

§. 545. Mansuetus itaque non admittit, quæ tædium creant inimico (§. 103. Jur. nat.), nec odio eundem prosequitur (§. 104. loc. cit.), facilis est in condonando, dum quis aliqua in re ipsum læsit (§. 105. loc. cit.).

§. 546. Multo minus adeo lædit alterum non inimicum, aut prorsus amicum (§. 93. Jur. nat.), nec damnum alteri infert (§. 96. loc. cit.).

§. 547. Nemini igitur ægre faciet (546.), nisi quatenus damnum avertendum (§. 99. Jur. nat.), a mediis durioribus abhorrens, ubi leniora prosunt.

§. 548. Mansuetudini opponitur *implacabilitas*, quæ est

iræ

iræ perennitas, aut si mavis, condonandi difficultas ex iræ perennitate exorta.

§. 549. Contrariatur quoque mansuetudini *iracundia*, quæ est vindictæ cupido.

§. 550. *Vindicta* autem est studium pro malo rependenti malum.

§. 551. Qui vindictæ insatiabilis est, *crudelis* appellatur, vel *atrox*.

§. 552. Consequenter crudelis utitur mediis, quibus uti datur, omnium durissimis, ad depellendas aliorum injurias.

§. 553. Caret ergo crudelis misericordia (§. 119. *Psych.*), idemque implacabilis persistit (§.548.).

§. 554. Ut ad condonandum simus faciles: cogitandum est, nos perinde sæpissime offendere alios, sive ex præcipitantia, tale quid non cogitantes, sive ex odio adducti, & quod nobis tum placeat alterius ad condonandum facilitas.

§. 555. Quoniam hic casus specialis est regulæ supra (§.542.) inculcatæ, quod tibi fieri vis, idem & feceris alteri: ideo multum quantum refert, praxin ejus sibi reddere expeditam; id quod obtinebitur, si attenta mente consideremus, quantopere placeant, quæ ab aliis nobis fiunt, atque extra affectuum impetum constituti liberrime meditemur, quæ data occasione eadem a nobis alteri fieri possunt.

§. 556. Modestus iram ita temperans, ne quidquam legi naturali adversum committat (§.544.), ipsos etiam inimicos amare debet, ac si non essent inimici (§. 106. *Jur. nat.*): atque adeo ex ipsorum felicitate voluptatem percipit (§.115.*Psychol.*), eandemque pro virili promovet (§. 107. *Jur. nat.*).

§. 557. Studium promovendi felicitatem inimicorum *animi generosi* fert nomen. Posset etiam *magnanimitatis* nomine compellari, nisi vulgo vox latius acciperetur.

§. 558. Sane quod crudelitas in numero vitiorum est, idem magnanimitas nostro sensu in numero virtutum.

§. 559. Qui inimicum offendit, eum ad iram provocat ipsiusque adversus nos odium auget (§.132.*Psych.*). Ex nostra itaque infelicitate tædium percipiens, vindi-

ctæ

ctæ cupidine flagrat (§. 551.), atque adeo omnem occasionem aucupatur, qua nobis ægre facere damnumque inferre possit.

§. 560. Contra qui inimicum amat, atque adeo ex ejus felicitate voluptatem sentiens, eam pro virili promovet: is eundem sibi reddit amicum (§. 85. *Jur. nat.* & 115. *Psych.*), aut minimum impedit, ne nobis aperte adversetur. Huc accedit, quod alios nobis reddamus amicos, si præter rationem alios nos odio prosequi animadvertant (§. 115. *Psychol.* & 85. *Jur. nat.*): quo ipso sæpius ad misericordiam adducti (§. 129. *Psychol.*), vel ira adversus inimicos nostros flagrantes (§. 132. *Psychol.*), causam nostram tuentur.

§. 561. Qui inimicum minime offendit, sed potius amat: is tranquillo utitur animo, dum damnum ipsi infertur, conscientia eum excusante (§. 94. 95. *Phil. pr. univ.*).

§. 562. Ne ex inimicorum infelicitate lætitiam capiamus: non modo perpendendum, quod nobis quoque contingere possint adversa, quibus præsentibus maximopere displiceret irrisio, verum etiam quod inimici ad vindictam irritentur (§. 559.).

§. 563. Qui rationis lumine ducti, bonum a malo discernunt, sensuum judicio minime stantes: ad amorem inimicorum adducuntur, virtutis hujus præstantiam atque magnitudinem meditati, cum pulchra videantur, quæ difficilia. Magnanimus ergo ex amore inimicorum eandem voluptatem percipit, quam alii ex vindicta capiunt.

§. 564. Qui opinantur, inimico cristas surrecturas eumque fore ad lædendum proniorem, ubi intelligit, quod nos impune lædere possit: is perpendat velim, paucissimos mortalium eo usque esse malignos, ut, propterea quod malum bono rependas, magis inimici & ad nocendum proniores reddantur. Animo recolat velim, quod illæso inimicorum amore se defendere liceat; utque damnum avertatur, uti concessum sit mediis, quibus solis averti potest, etsi durioribus (§. 110. *Jur. nat.*).

CAP. XIII.

De amicitia.

§.565. **A***Micitia* est amor mutuus, mutuis officiis declaratus.

§.566. Amor ex eo oritur, quod in altero quidpiam deprehendamus, unde voluptatem percipimus (§.115. *Psych.*). Quodsi ergo idem fuerit legi naturali conforme, amicitia virtus est (§.49. *Phil. pr. univ.*); si vero repugnet, vitium (§.56. *loc. cit.*).

§. 567. Quoniam lex naturæ est immutabilis necessitatis (§.25. *Phil. pr. univ.*); mutua illa officia, quibus amor mutuus testificatur (§.557.), legi naturali consentanea sint necesse est.

§. 568. Quodsi in nobis fuerit, quod alteri magis displicet, quam placet istud, quod amicitiæ causa fuerat (§.565.): amicitia evanescit, immo amicus inimici personam inducere valet (§.85. *Jur. nat.*) & §.116. *Psychol.*).

§. 569. Neque in nostra positum est potestate, amicitiam conservare integram. Fieri enim potest, ut amicus a nobis fieri velit, quæ juri naturali repugnant: id quod cum fieri nequeat (§.567.); amicum in nos animum deponere potest.

§. 570. Caute ergo cum amicis conversandum, ne inimicis factis præsto sit ansa nocendi.

§. 571. Scopulos hosce evitabit, qui constanter cogitat, amicum fieri posse inimicum, atque adeo in singulis, quæ ad eum quomodocunque referuntur, actionibus examinandum, num inde nocendi ansam accipere possit, factus nobis inimicus.

§. 572. Non metuendum est, nos hac ratione defuturos officiis amici. Etenim officia alia non sunt amicorum, nisi quæ juri naturali conformia (§.567.). Eadem vero adhuc sarta tectaque subsistunt, ubi ex amico factus fuerit inimicus (§.106. *Jur. nat.*).

§. 573. Ne igitur nimium amicitiæ credamus: in ejus rationem inquirendum est (§.566.). Exinde enim de constantia conjectare licet.

§. 574.

§. 574. Si fundamentum lubricum deprehendatur; danda nobis erit opera, ut firmius accedat; id quod fiet, ubi perpenderis, quænam placeant alteri & quodnam horum juri naturali minime repugnet (§.567.).

§. 575. Per eandem rationum normam (§.573.) amicitiæ limites sunt emetiendi.

§. 576. Eos autem nosse proderit, ne officia ab amico poscamus, nobis certo deneganda.

§. 577. Quoniam maximus est eorum numerus, qui a virtute alieni nocent aliis, quos emolumentis privatis adversos arbitrantur: amicitiam colere tenemur, tum ne noceant alii, tum ne desint causam nostram adversus inimicos tuentes. Unde porro liquet, quamnam felicitatis partem absolvat, multos habere amicos.

C A P. XIV.

De veritate, & taciturnitate.

§.578. **V***Eritas* seu *veracitas* est virtus dirigens sermonem legi naturali convenienter.

§. 579. Latius sumimus vocabulum hoc, quam *Aristoteles*, qui veritatem ad sermonem de se restringit.

§. 580. Verax itaque a mendacio abhorret (§. 118. *Jur. nat.*), etsi in nullius cedat damnum.

§. 581. Quem mendacem experiuntur alii: is omnem denique amittit fidem, cujus tamen magnum est in vita humana momentum.

§. 582. Fugiunt mendacem alii, ne data occasione mentiendo noceat.

§. 583. Qui alterum de se mentitum experitur: odium adversus eum concipit (§. 116. *Psych.*), inimicitiæ sæpissime causam (§ 45. *Jur. nat.*), cum amor inimicorum rarissima sit virtus (§. 108. *Jur. nat.*).

§. 584. Prodit præterea mentiendi & temere falsa loquendi habitus hominem nullius conscientiæ (§. 93. *Phil. pr. univ.*), cum sciens proferat sermonem animi sui sententiæ adversum, sæpissime in alterius, immo sui ipsius damnum (§. 115. *Jur. natur.*), adeoque contra

conscientiam practice practicam agat (§. 88. *Phil. pr. univ.*).

§. 585. Elucet hinc vitii hujus turpitudo, & cur ab istiusmodi homine abhorreant, quotquot honestatem amant.

§. 586. Quoniam tamen plurimi hoc vitio contaminati: idcirco suspendendum est judicium, quoties de aliis narrantur honestati adversa, & danda opera, ut, quantum fieri possit, quae de aliis referuntur, in meliorem partem interpretemur.

§. 587. Enimvero si quae sunt, quae nos tangunt: hoc non obstante, juvat ad narrata attendere, quatenus ad prudentem actionum directionem facit, ut damnum nobis metuendum avertatur.

§. 588. Verax cum dirigat sermonem legi naturali conformiter (§. 570.): a contestationibus quoque temerariis (§. 143. & seqq. *Jur. nat.*) atque juramentis (§. 129. *loc. cit.*), consequenter multo magis a perjuriis nec non a maledictionibus (§. 130. *loc. cit.*) abhorret.

§. 589. *Taciturnitas* est virtus, qua cavemus, ne proferantur intempestive, quae reticeri officia sive erga Deum, sive erga alios, sive erga teipsum praecipiunt.

§. 590. Quando tacendo nocetur nemini; dubium vero est, annon nobis vel aliis detrimento sit, si quis, quae novit, eloquatur: taciturnus silet.

§. 591. Neque igitur de se, neque de aliis loquitur, nisi officiis in Deum, nos atque alios repugnet reticere, quae novit.

§. 592. Arduum cum sit adeo circumspecte attendere ad sermonem, praesertim cum deficit in conversatione confabulandi argumentum: non mirum videri debet, taciturnitatem raram esse avem.

§. 593. Magnum taciturnitatis praemium est, quod minime det occasionem inimicitiae, nec inimicos irritet, plurimorumque amicitiam conciliet.

§. 594. Taceo, quod multa sint in republica munera, quae taciturnitatem postulant: quae si ambit taciturnitate commendatus, palmam ceteris, in aliis se minime superioribus, facile praeripit.

§. 595. Quotidiana autem loquuntur exempla, quantum

tum sibi damna arcessant, qui taciturnitatis leges violant.

CAP. XVI.

De justitia.

§.596. *Justitia* est virtus dirigens amorem sive sui ipsius sive aliorum juxta sapientiam.

§. 597. Sapientis est omnes actiones dirigere ad sui perfectionem (§. 103. *Phil. pr. univ.*), adeoque & ad aliorum perfectionem (§.67. *loc.cit.*), Deique gloriam (§. 66. *loc. cit.*), tanquam ad finem ultimum. Justus ergo ita moderatur amorem (§. 588.), ne impellatur ad agenda juri naturali adversa (§. 24. *Phil. pr. univ.*).

§. 598. Quoniam nec amor sui, nec aliorum obstat, quo minus agat justus, quod juri naturali convenit (§.589.): ideo pacta servat (§.138. *Jur. nat.*), neque vero ad paciscendum inducit alterum, sive metu, sive dolo (§. 144. 145. *loc. cit.*), nec rem alterius appetit (§.159. *loc. cit.*), nec cum alterius detrimento rem suam familiarem auget (§. 162. *Jur. nat.*), nec in contractibus damnum infert alteri.

§. 599. Apparet facile, quomodo hinc omnes actiones justi determinentur, non modo in contractibus, verum aliis etiam in casibus.

§. 600. Quoniam amor sui aliorumque omnium facillime homines impellit, ut in contractibus vel in sui, vel amicorum gratiam lædant alterum: ideo justitia inter privatos in contractibus potissimum elucet.

§. 601. Hinc *Aristoteles* peculiarem constituit justitiæ speciem, quam *commutativam* appellat, quæ definiri poterat per virtutem dirigendi actiones hominum legi naturali convenienter in contractibus.

§. 602. Justitia autem prouti a nobis (§. 588.) sumitur, coincidit revera cum *justitia*, quam *Aristoteles universalem* appellat, quæ actiones nostras determinat respectu aliorum, ne in eos simus injurii, seu quidquam agamus nostri vel alterius gratia, quod conjungitur cum damno tertii.

§. 603. Apparet adeo, justum actiones non modo referre ad sui, verum etiam ad aliorum commodum atque emolumentum.

§. 604. Ut consequenter justus sis, ubi alterum amas tanquam teipsum, ex ejus felicitate tantundem voluptatis percipiens, quam ex propria.

§. 605. Studendum vero etiam sapientiæ (§. 588.), ne nimium tribuas amori alterius.

§. 606. Quænam sint amoris & sapientiæ media, satis superque exposuimus in superioribus (*§.* 182. & seqq. §. 527. & seqq.).

§. *607.* Quæ de *justitia vindicativa* vulgo adduntur, ad Politicam spectant, suo loco a nobis excutienda.

SECTIO IV.

De pietate philosophica.

CAP. I.

De pietate philosophica in genere.

§. 608. PEr *pietatem philosophicam* intelligimus virtutem, quæ dirigit actiones hominum attributis divinis convenienter.

§. 609. Dirigit autem homo actiones suas attributis divinis convenienter, quando utitur attributis divinis tanquam actionum motivis.

§. *610.* Cum adeo actiones hasce edat, istas omittat, quod Deum his vel istis attributis radiantem agnoscit (*§.* 609.); actiones suas dirigit ad Dei gloriam.

§. *611.* Cum nemo attributis divinis tanquam actionum suarum motivis uti possit, nisi Deum agnoscat; agnitio Dei medium est ad pietatem philosophicam perveniendi (§. 608.).

§. *612.* Vult Deus, ut homo actiones suas ad legem naturæ componat (§. 32. *Phil. pr. univ.*), immo non modo obligationis naturalis autor est (*§.* 30. *Phil. pract. univ.*), verum etiam peculiari adhuc ratione eundem ad actiones legi naturali conformes obligat (*§.* 34. *loc. cit.*), & le-

& legislator parentis personam tuetur non nisi salutaria præcipientis & adversa vetantis (§.81. *loc.cit.*). Quicunque igitur voluntate Numinis, pœnis atque præmiis divinis (§.46. *loc.cit.*), pronoque ipsius inferenda lege naturali in nos affectu semper tanquam actionum motivis utitur; is omnibus in actionibus pius (§.608.), Deique gloriam illustrat (§.610.).

§. *613*. Enimvero in casibus specialibus dantur quoque rationes peculiares, quibus actiones per attributa divina determinantur, veluti cum propter finium a Deo sapientissimo factam subordinationem (§.32. *Theol.nat.*), Deo tribuimus, quod cibus corpus bene nutriat, atque adeo bonitatis divinæ memores (§.83. *loc. cit.*) grato in eum animo (§.124 *Psychol.*), adeoque & amore flagrantes (§.115. *loc.cit.*), immo gaudio ob bonitatem Numinis elati (§.113. *loc.cit.*), cibum capimus.

§. *614*. In unam igitur actionem cum multiplici ratione influant attributa divina; motiva augent (§.141. *Psychol.*): & quatenus affectus excitant in actionis legi conformis determinationem influentes, appetitum sensitivum ad rationalem reducunt (§.111. *loc. cit.*), ut non modo fortior fiat appetitus (§.143. *loc.cit.*), verum etiam imperium in sensus, imaginationem atque affectus obtineatur (§.118. *Phil. pr. univ.*).

§. *615*. Pietas ergo omnes virtutes ceteras ad eminentiorem gradum elevat.

§. *616*. Etsi autem in ipsa hypothesi impossibili athei adhuc subsistat jus nature (§.21. *Phil. pr. univ.*), ne vivendi licentia ex eadem fluat (§.22. *loc.cit.*); obligatio tamen naturalis sola longe minoris efficaciæ, quam ubi accesserit divina (§.612. & 614.).

§. *617*. Unde patet hypothesin athei esse virtuti adversam, etiamsi theoretica fuerit, atheismo ex errore intellectus ortum ducente.

§. *618*. *Virtutem naturalem* appellamus, ubi actiones determinantur per solam honestatem & turpitudinem intrinsecam; *christianam* vero, ubi determinationem ingrediuntur veritates e regno gratiæ petitæ: pietas igitur philosophica medius gradus est, inter virtutem naturalem & christianam (§.608.).

§. 619. Ex iisdem principiis ostendi potest, quod pietas christiana antecellat philosophicam, atque sic virtus christiana ab eadem minime separabilis, longe quid excellentius firmiusque sit, virtute naturali, hujus respectu non nisi umbratilem quandam speciem exhibente: qua de re philosophus in notis ad orationem de philosophia practica Sinarum conferendus.

§. 620. Pietas cum se per motiva prodat (§. 614.); non opus est, ut nimis anxie circumspiciamus signa quibus ad eam agnoscendam opus est.

C A P. II.

De studio agnoscendi Deum.

§. 621. Cum nemo pius esse possit, nisi qui Deum novit (§. 611.), & de veritate cognitionis fuerit convictus (§. 112. *Phil. pr. univ.*); omnis nobis movendus est lapis, ut in Numinis agnitione in dies magisque confirmemur.

§. 622. Qui ardore vitæ honestæ flagrat (§. 110. *Ph. pr. univ.*), in agnitionem Numinis fertur (§. 140. *Psych.*), quoties præstantiam pietatis philosophicæ virtuti naturali junctam (§. 619.) & quomodo eadem virtutis studium facilitet, animo volvit revolvitque (§. 614.).

§. 623. Eodem modo patet, quod pietatis fructus expertus anhelare debeat virtutem christianam, quamprimum eandem fuerit edoctus (§. 610. 619.).

§. 624. Patebit autem ex virtutibus specialibus, in quas abit pietas, quantum ad felicitatem hominis conferat: etsi ipsa quoque felicitatis notio (§. 72. *Phil. pr. univ.*) cum notione pietatis collata (§. 608.), idem prodat & pietatis studiosus in singulis actionibus abunde experiatur.

§. 625. A priori cognoscimus Dei perfectiones ex Theologia naturali, quæ cum Ontologiam, Cosmologiam & Psychologiam supponat, ex quibus demonstrationum principia petit, ut cognitio sit viva, quæ sola pietatem juvat (§. 120. *Ph. pr. univ.*); omnem Metaphysicam indefesso studio pertractandam esse palam est (§. 2. *Ontol.*).

§. 626.

§. 626. Non licet excipere, hoc non convenire omni homini: neque enim nobis sermo est nisi de iis, qui studiis operam navant, & acumine pollent. Ceteris enim ad vivam cognitionem persuasio sufficit (§. 120. *Phil. pract. univ.*), a convictione procul adhuc remotis (§. 75. 78. *Log*).

§. 627. Firmior præterea Numinis cognitio ex sacris litteris hauritur ab iis, in quos non cadit naturalis (§. 625.).

§. 928. A posteriori agnoscimus Deum ex operum contemplatione speciali: cui fini inservit philosophi de finibus rerum naturalium tractatio.

§. 629. Multum quoque juvat pietatem continuo mentis a rebus naturalibus ad Deum ascensio.

§. 630. Cognitio Numinis ex speciali operum contemplatione derivata, variis gaudet gradibus, & cum scientia rerum naturalium continua capit incrementa, ita ut varietati ingeniorum mirifice conveniat, & singulis peculiari quodam modo satisfaciat.

§. 631. Qui nulla Dei cognitione tenetur, ab omni pietate animum habet vacuum.

§. 632. Qui erroribus de Deo obnoxiam habet opinionem, iisque utitur tanquam actionum motivis, gloriam Numinis obscurat, neque consequenter eundem tanquam Deum colit; cujus rei exemplum præbent pagani.

C A P. III.

De amore Dei.

§. 633. TEnetur homo Deum super omnia diligere (§. 16. *Jur. nat.*). Quoniam itaque amor Dei cognitionis vivæ fructus est (§. 15. *loc. cit.*); Deum amaturus eundem cognoscere studeat (§. 625. 627. 628.), & mens a creaturis continuo ad Deum ascendere jubeatur (§. 629.).

§. 634. Quoniam amor Dei a cognitione Numinis pendet, quatenus viva, hoc est, de certitudine ejus firmiter sumus persuasi (§. 112. *Phil. pr. univ.*); gradus amoris divini a gradu certitudinis pendet.

§. 635. Fieri adeo potest, ut homo plebejus in confusa Numinis agnitione acquiescens, intensiori amore prosequatur Deum, quam philosophus omnes rationes ad demonstrationis leges quam exactissime examinans.

§. 636. Multo magis igitur eadem valent de homine christiano, supernaturaliter veritatis convicto.

§. 637. Idem valere de omni cognitione boni, atque adeo ad omnem extendi posse virtutem patet.

§. 638. Absit tamen, ut inde inferamus, homines a cultura intellectus esse arcendos. Ut enim taceamus, hoc institutum repugnare virtutibus intellectualibus (§.74.), ad quas colendas omnis homo obligatur, quantum datur (§.75.): confusa quoque notitia mater errorum (§.64. *Log.*), praxi morali adversorum, ubi iisdem tanquam motivis utaris.

§. 639. Quodsi cognitio a priori in Theologia naturali eruta per contemplationem operum naturæ specialem confirmetur, ratione atque experientia consentientibus: firmior evadit assensus, multo adhuc firmior futurus, ubi cum ratione atque experientia conspiret fides. Apparet adeo, quodnam sit medium amorem divinum intendendi.

§. 640. Divinam quoque bonitatem esse amoris motivum, ex ipsis notionibus attendenti manifestum est (§.83. *Theol.nat.* & 124. 115. *Psych.*).

§. 641. Bonitatem divinam capit, qui omnia, quæ menti atque corpori insunt bona (§.26.50. *Theol.nat.*), omnia fortunæ bona, immo inventa omnia (§.28. *loc. cit.*), omnem rerum artificialium usum (§.36. *loc.cit.*) ipsam etiam adversitatum directionem ad finem bonum (§.75. *loc.cit.*) tanquam beneficia ad Deum autorem refert. Pertinet huc, quæ de obligatione divina, bonitatis indice, supra (§.34. *Phil.pr.univ.*) ivimus demonstratum.

§. 642. Scrupuli circa bonitatem divinam amori Numinis inimici, tolluntur per (§.74. *Theol.nat.*).

§. 643. Cum fieri nequeat, ut beneficiorum divinorum convictus Deum non amet (§.640.); frustra quæritur, an Deus sit amandus? quia nobis bene facit.

§. 644. Quodsi amor languescit, propterea quod lex na-

naturæ videatur onus, a Deo nobis impositum (§.122. *Psychol.*): animo recolendum, Deum legislatorem parentis personam tueri, non nisi salutaria præcipientem, & adversa vetantem (§. 81. *Phil. pr. univ.*).

§. 645. Quoniam Deum qui amat, ex ipsius perfectionibus voluptatem percipit (§. 15. *Jur. nat.*); amoris hujus indicium præbet, si quis cognitione Dei & mentis in ipsum ascensione delectatur.

§. 646. Nec minus hunc prodit, quia omnia bona sibi obtingentia ad Deum autorem refert (§. 641.).

CAP. IV.

De timore, & reverentia Dei.

§. 647. Ex amore nascitur *timor Dei*, quem *filialem* vocant (§. 17. *Jur. nat.*). Ut igitur Deum timeas, ante amandus erit.

§. 648. Media igitur amoris (§. 633. & seqq.) sunt etiam timoris Dei.

§. 649. Et timor filialis amoris Dei signum est certissimum.

§. 650. Qui Deum timet continuo veretur, nequidquam committat, voluntati Numinis adversum, vel omittat eidem conforme (§. 17. *Jur. nat.*): quamobrem animus non ante redditur tranquillus, quam ubi certus fuerit, actionem committendam esse voluntati Numinis conformem, omittendam vero eidem difformem.

§. 651. Timor Dei consequenter impellit hominem ad vitam honestam transigendam.

§. 652. Virtutis adeo studium timenti Deum longe facilius, quam eundem non timenti.

§. 653. Prodit autem timorem Dei, qui actionem æstimat ex voluntate Numinis.

§. 654. Timor Dei cum firmissimum pariat propositum, non agendi nisi voluntati Numinis conformia; haud obscure colligitur, quam nocuus sit error, de conformitate actionum cum voluntate Numinis, timentibus ipsum.

§. 655. Consideratio pœnarum positivarum metum ope-

peratur, servilem dictum, quod servis proprium (§. 18. *Jur. nat.*).

§. 656. Quoniam metu servili ductus, voluntati Numinis conformia agit, difformia omittit, ob metum pœnæ: a vera virtute adhuc alienus est (§. 55.).

§. 657. Danda igitur est opera, ut tandem degeneret in filialem (§. 17. *Jur. nat.*).

§. 658. Enimvero cum præstet, malas actiones omitti, quam committi, & e contrario bonas committi, quam omitti, atque ipsa bonarum repetita commissione & malarum omissione habitus istas committendi has omittendi comparetur: utendum est metu servili, quamdiu filiali nondum esse potest locus.

§. 659. Ut igitur metus servilis incutiatur, convincendus erit homo cum de omniscientia divina (§. 16. *Theol. nat.*), tum de existentia pœnarum positivarum (§. 47. *Phil. pr. univ.*).

§. 660. Qui sibi persuadet, Deum parum curare, quæ ab hominibus fiunt, rebus magis arduis, majestatem ipsius decentibus, intentum: is non modo contrarii convincendus (§. 16. *Theol. nat.*), verum etiam differentiæ, quæ inter Dei nostramque cognitionem intercedit (§. 20. *loc. cit.*).

§. 661. Qui somniant, e pœnarum numero excludenda esse, quæ causis naturalibus debentur & fortuita censentur: contrarii convincendi sunt (§. 43. *Phil. pr. univ.*).

§. 662. Si porro excipiant, quod fata hominum adversa non satis conveniant ipsorum actionibus, experientia teste; contrarii convincendi sunt ex (§. 34. 35. *Phil. pr. univ.*).

§. 663. Qui sumunt, fata eventura fuisse eadem, etsi vixisses aliter, propterea quod actiones tuæ in ista non influant, illa autem & semel constituto rerum ordine fuerint consecuta: illis eripitur præjudicium, ubi de præscientia divina (§. 22. 23. *Theol. nat.*) & ei convenienter instituto ordine rerum (§. 32. *loc. cit.*) meliora edocentur.

§. 664. Deum super omnia reveretur, qui perfectionum divinarum magnitudinem admiratus, eundem & sibi

sibi & rebus ceteris omnibus præfert (§. 29. *Jur. nat.*). Reverentiæ igitur Numinis medium est magnitudinis perfectionum divinarum frequens meditatio: quem in finem non modo ex Theologia naturali ponderandæ sunt demonstrationes, quod Deo tributæ perfectiones eidem in gradu absolute summo competant, verum etiam ostendendum, quomodo opera naturæ loquantur immensitatem perfectionum divinarum, juxta ea, quæ philosophus in tractatu de finibus rerum docuit.

§. 665. Ignorantia, & dubia rerum divinarum cognitio cum obstent, quo minus Deum super omnia reverearis: cognitioni firmæ ac immotæ studendum.

§. 666. Deum qui super omnia reveretur: impatienter fert de rebus divinis parum reverenter loquentes, vel creaturis nimium pretium statuentes.

§. 667. Immo idem a perfectione in creaturis obvia in divinam ascendit, inque eadem lætatur.

CAP. V.

De fiducia erga Deum, & acquiescentia in ipsius voluntate.

§. 668. IN Deo fiduciam collocat, qui de bonitate divina satis persuasus firmo assensu complectitur, Deum unicuique creaturæ tantum boni tribuere, quantum ipsi tribui potest, ita ut etiam mala ad bonos fines dirigat (§. 20. *Jur. nat.*). Ut igitur fiduciam in eodem colloces: non modo bonitatis divinæ convincendus (§. 83. *Theol. nat.*), abscissis singulis, quæ assensum morantur (8 1. *loc. cit.*); verum etiam enitendum est, ut in sententia de bonitate Dei in dies ipsa experientia confirmeris.

§. 669. Attenta ideo mente scrutandum, quomodo omnia, quæ nobis vel aliis accidunt, adversa fata ad bonum tandem finem dirigantur, immo quomodo Deus ipsa mala moralia contra intentionem malignorum bonam in partem vertat.

§. 670. Qui sibi metuit a justitia divina, vi cujus Deus (§. 93. *Theol. nat.*) finem universi manifestationem perfectio-

fectionis suæ (§. 73. *loc. cit.*) consecuturus, mali quoque odium demonstrare debet, a quo voluntas ipsius abhorret (§. 42. *Theol. nat.*): is metu non liberabitur, nisi veritatibus religionis christianæ in subsidium vocatis. Unde ejus præstantia insignis elucet.

§. 671. Qui dubitat de bonitate Dei, propterea quod res suas sibi minime ex voto succedere experitur: is quidem instruendus est, quod nobis sæpissime imponamus, ubi de status nostri perfectione in singulari judicare voluerimus (§. 110. *Cosm.*). Perpendendum præterea, Deum vi sapientiæ & bonitatis summæ, malum ad bonos dirigere fines (§. 75. *Theol. nat.*). Præterea ad trutinam appendi convenit, quod optamus, ut appareat, quænam sit ipsius ad statum nostrum relatio.

§. 672. Inprimis autem scrutandum, quomodo adversitatibus in rem præsentem uti liceat veluti mediis ad finem ducentibus. At talia qui attendit: re ipsa tandem experietur, Deum rectius nosse, quænam nobis conducant. Habenda nimirum ratio est, non modo præsentis, verum etiam futuri, & scrutandus nexus inter præsens atque futurum. Porro de specie adversitatis judicium fieri par est, qua Deus utitur ad animum flectendum: nam in his quoque sapientiæ atque bonitatis divinæ vestigia radiant.

§. 673. Qui fiduciam in Deo collocat, tranquillo animo bonum venturum expectat, etiamsi non appareat, unde venturum sit (§. 668.): impatientia ergo in rebus adversis defectum fiduciæ erga Deum arguit.

§. 674. Quoniam tamen patientiæ præter fiduciam erga Deum aliæ adhuc esse possunt causæ (§. 505. & seqq.): eadem de fiducia erga Deum minime testatur, nisi ubi patientiam ex attributorum divinorum trutinatione provenire certus sis.

§. 675. Hoc tamen non obstante patientiæ optimum medium fiducia erga Deum est (§. 20. *Jur. nat.*).

§. 676. Animus hilaris atque tranquillus fiduciæ erga Deum individuus comes (§. 20. *Jur. nat.*), hanc virtutem mirifice commendat, quod magnam felicitatis partem constituit (§. 72. *Phil. pr. univ.*).

§. 677. Atque hæc ipsa tranquillitas fiduciam erga Deum

Deum ostendit, quoties de olim venturis sermo incidit.

§. 678. In Numinis voluntate acquiescit, atque probat quæ ab ea in mundo fiunt vel permittuntur, qui persuasus est, Deum omnia dirigere ad bonos fines (§. 21. *Theol.nat.*). De hac itaque veritate convincendus est, non modo per rationes (§. 83. *loc. cit.*), verum etiam per experientiam.

§. 679. Ex eodem consequenter fonte profluit, quo fiducia erga Deum manat (§. 608.). Atque adeo hæ virtutes sororio nexu cohærent.

§. 680. Qui constanter in voluntate Numinis acquiescit: is quoque sorte sua contentus nec opes appetit, nec honores.

§. 681. Habemus ergo denuo remedium adversus ambitionem (§. 424.) atque avaritiam (§. 350.).

§. 682. Qui in voluntate Numinis acquiescit, Deoque confidit, ei ex voto omnia succedunt: neque enim optat, ut alia sibi eveniant, quam quæ Deus ipsi commoda decernit.

§. 683. Apparet autem hominis esse, omnem adhibere diligentiam, ne se tanquam mali præsentis caussam accusare habeat opus.

§. 684. Inprimis autem considerandum est, stante hoc rerum nexu, non omnia ad actum deduci posse (§. 18. *Cosmol.*), atque adeo bonitati divinæ minus repugnare, si quæ non eveniant, quæ nobis proficua judicamus (§. 83. *Theol.nat.*). Constat enim, neminem appetere, quæ saltem moraliter impossibilia reputantur.

§. 685. Insignis vero denuo hic elucet christianæ religionis prærogativa, quod christiani fiduciam erga Deum firmaturi, & in voluntate ipsius acquieturi, olim post hanc vitam ventura respiciant.

§. 686. Patet præterea, eum, qui in voluntate Numinis acquiescit Deoque confidit, non invidere aliis sua bona (§. 682.), multo minus odio eosdem prosequi.

§. 687. Liberatur consequenter hac acquiescentia animus a turbulentis affectibus, infelicitatis caussis (§. 78. *Phil. pr. univ.*).

§.688. Qui in Dei voluntate acquiescit, minime queritur de sorte sua aliorumque (§.678.).

§.689. Abest illa acquiescentia, ubi quis animum despondet ob adversam, quo affligitur, fortunam (§.678.).

§.690. Eadem efficit, ut omnem in obeundo munere diligentiam adhibeamus, nec animum abjiciamus, etiamsi votis non semper respondeat eventus (§.cit.).

§.691. Quoniam vero Deus non patrat miracula, ubi causæ secundæ sufficiunt (§.79. *Theol. nat.*): fiduciæ erga Deum repugnat, si quis negligit media ad finem consequendum ab eo destinata. Bene hinc veteres inculcarunt, cum oratione laborem esse conjungendum.

CAP. VI.

De invocatione Numinis, & gratiarum actione.

§.692. HOmo non modo actione mentis interna Deum invocare, verum etiam orare debet (§.22.24. *Jur. nat.*). Fons invocationis cum sit bonitatis divinæ trutinatio (§.22. *loc. cit.*): eandem ita meditari convenit quotidie, ut, quæ nobis obtigere per diem bona, vel quæ a nobis declinata sunt mala, Deo autori sapientique ejus directioni tribuamus, atque in animum revocemus, quænam sint bona, quæ nobis per diem aut noctem obtingere, tum etiam mala, quæ evenire possent.

§.693. Apparet adeo invocationem Numinis supponere fiduciam erga Deum & acquiescentiam in voluntate ipsius (§. 20. 21. *Jur. nat.*), atque cum amore Numinis (§.633.), consequenter & timore conjungi (§. 17. *Jur. nat.*).

§. 694. Quoniam oratione exprimitur, quod animo concipimus Deum interne invocantes (§. 23. *Jur. nat.*); sola verborum recitatio orationem minime absolvit.

§.695. Haudquaquam igitur preces ad Deum fundit, qui precum formulas ore recitat, quas non intelligit, vel ad quas minime attendit.

§.696. Absit tamen, ut ideo easdem rejiciamus. Usum enim præstant insignem, vel illis, qui ipsimet preces

ad

ad Deum fundere didicerunt, dum ea in memoriam revocant, quorum meminisse debet Deum invocaturus (§. 41. *Psych.*).

§. 697. Eminent præterea hoc usu, ut animus a cogitationibus peregrinis liberetur, attentionem impedituris; atque ut mentis acies in oratione firmius defigatur.

§. 698. Precum itaque formulæ ab iis sunt componendæ, qui majore rerum divinarum cognitione pollent, hoc modo, ut nobis beneficia Dei ejusdemque attributa una cum statu nostro ceterisque omnibus, quorum precantes meminisse debemus, in memoriam revocent, coerceant contra, quod attentionem atque ardorem precandi (§. 692. 693.) impedit.

§. 699. Quamobrem verba sumenda sunt in significatu proprio, ut a legente intelligi possint (§. 19. *Log.*); utque affectus excitentur, quibus appetitus sensitivus ad consensum cum rationali reducatur (§. 30.), utendum est formulis loquendi convenientibus, de quibus ex artis oratoriæ legibus statuendum, eaque tenenda sunt, quæ de affectuum genesi diximus (§. 113. & seqq. *Psychol.*).

§. 700. Ut precum formulis recte utaris: danda est opera, ut easdem intelligas (§. 695.). Attendendum est ad vim & efficaciam formularum loquendi, quibus affectus excitari debent (§. 699.), atque ideo voce tarda proferendæ, ut intellectæ ad statum nostrum applicentur (§. 699.).

§. 701. Si invocatio Dei ex veritate fit: cum amore Numinis ejusque timore conjungitur (§. 693.), consequenter medium pietatis est (§. 17. *Jur. nat.* & §. 608. *Eth.*), ac ad eminentiorem virtutum omnium gradum, atque imperium in sensus imaginationem atque affectus obtinendum maximum præsidium affert.

§. 702. Similiter cum invocatio Numinis fiduciam erga Deum & acquiescentiam in voluntate ipsius supponat (§. 693.): preces ad Deum fundens in eadem indies magis magisque confirmatur; sicque animus ad tranquillitatem & lætitiam reducitur, atque adeo felicitatem nostram haud parum adauget (§. 72. *Phil. pr. univ.*).

§. 703. Eodem pertinet, quod animus ex perfectionibus Dei atque beneficiis ipsius voluptatem percipientis (§. 95. 114. 115. *Psychol.*) ad lætitiam disponatur (§. 113. *Psych.*), eamque durabilem (§. 74. *Phil. pr. univ.*).

§. 704. Et quoniam precibus in proposito bene agendi confirmamur (§. 701.); ad virtutis autem exercitium vitiorumque fugam requiritur, ut propositi hujus constanter simus memores (§. 133. *Phil. pr. univ.*): preces quoque hac ratione ad virtutis exercitium vitiorumque fugam prosunt.

§. 705. Gratiarum denique actio cum sit oratio, qua Deo animum gratum ob beneficia nobis exhibita testamur (§. 26. *Jur. nat.*): ut ex veritate fiat, beneficia divina ita meditari præstat, quo eorum magnitudo fiat manifestior, & in apricum producantur, quæ latent vulgo, nec in beneficiorum numerum referuntur.

CAP. VII.

De cultu Dei externo.

§. 706. *Cultus Dei* consistit in exercitio actionum, quarum motiva sunt attributa divina, & inde dependentia, consequenter quibus gloria divina illustratur (§. 11. *Phil. pr. univ.*).

§. 707. Quodsi actiones istæ fuerint internæ, hoc est mentis cogitationes atque appetitus, *cultus* dicitur *internus*: si vero externæ, hoc est, corporis motus, *cultus* vocatur *externus*.

§. 708. Pietas ergo (§. 608.), agnitio Dei (§. 611.), reverentia Numinis (§. 19. *Jur. nat.*), fiducia erga Deum & acquiescentia in voluntate ipsius (§. 20. 21. *loc. cit.*), una cum invocatione Numinis interna & gratiarum actione (§. 22. 25. *Jur. nat.*) pertinent ad cultum Dei internum.

§. 709. Horum igitur officiorum continuum sit exercitium, ubi quis cultui divino vacare decrevit.

§. 710. Quoniam actiones externæ cum internis consentire debent (§. 17. *Phil. pr. univ.*); ad cultum exter-

ternum spectant actiones externæ in universum omnes; quæ cum officiis erga Deum consentiunt (§. 707.).

§. 711. Ad cultum igitur externum pertinet oratio (§. 23. *Phil. pr. univ.*), gratiarum actio (§. 26. *loc. cit.*), sermo cultus interni interpres, & actiones quæcunque externæ, ex cultu interno manantes, veluti lectio librorum, unde in cognitione Numinis atque voluntatis ipsius proficimus, auscultatio sermonis aliorum de Deo ejusque voluntate nos instruentium &c.

§. 712. Immo cum pius omnes actiones suas per attributa divina determinet (§. 609.), adeoque totus Deo vivat (§. 14. *Jur. nat.*): hominis pii actiones in universum omnes externæ ad cultum Numinis externum pertinent (§. 707.), vitaque ipsius tota est non nisi cultus divinus continuus (§. *cit.*).

§. 713. Ceremoniæ, quia signa sunt, quorum in executione propositi meminisse debemus (§. 115. *Phil. pr. un.*), ad cultum quoque externum spectant, in memoriam revocantes, quæ ad cultum cum internum, tum externum requiruntur.

§. 714. Ipsæ autem ceremoniæ dijudicandæ sunt ex notione supra (§. 115. *Phil. pr. univ.*) stabilita.

§. 715. Ut homines instruantur de Deo ejusque voluntate Numinisque cultu continuo (§. 709.): statis temporibus in locis publicis convenire præstat.

§. 716. Testari autem debent in conventibus istis vultu, ore, gestu, ac omni opere reverentiam Numinis (§. 19. *Jur. nat.*).

§. 717. Fundendæ sunt ad Deum preces non modo ob earum fructum ex conjunctis precibus uberiorem (§. 696. & seqq.), verum etiam quod suo exemplo alter alteri prodest (§. 24. *Jur. nat.*).

§. 718. Inprimis autem cantionibus seu hymnis sacris ibidem locus est, propterea quod a multitudine animis oribusque conjunctis commodius quam preces recitentur, quod animum fortius commoveant, quod denique memoriæ firmius contenta imprimant.

FINIS ETHICÆ SEU PHILOSOPHIÆ MORALIS.

INSTITUTIONES POLITICÆ SEU PHILOSOPHIÆ CIVILIS PROLEGOMENA.

§. 1. *Philosophia civilis* seu *Politica* est scientia practica salutem atque tranquillitatem reipublicæ promovendi.

§. 2. Respublica est ingens hominum multitudo in societatem coalescens, ut conjunctis viribus commune bonum promoveant, & contra hostiles aliorum insultus sese defendere queant (§.*329.Jur.nat.*): in Politica igitur præcipiendum, tum qua ratione commune bonum promoveri possit, tum quomodo omnia, quæ ab aliis objiciuntur impedimenta, removeri queant.

§. *3* Quoniam respublica non ex hominibus singularibus, sed ex societatibus simplicibus, nuptiali, paterna & herili, atque ex minus compositis, quales sunt domus, & porro ex his coalescentes vici seu pagi, coalescit (§.*390.391.Jur.nat.*): in Politica quoque docendum, quid factu opus sit, ut in societatibus simplicibus minusque compositis singuli satisfaciant officio suo.

§. 4. Quodsi tamen quis maluerit cum aliis hoc de argumento sub peculiari *œconomiæ* nomine tractare: illi non refragabimur, non tam de nominibus, quam de rebus solliciti.

§. 5. Enimvero cum cura dirigendi societates simplices & ex iis compositam domum iis relinquatur personis, quibus vi juris naturalis competit (§. *309.310.322.363.371.328.Jur.nat.*): placet Politicam dividere in duas partes, quarum illam *œconomicam*, hanc *politicam* in sensu strictiori appellamus.

§. *6*. In parte igitur œconomica docendum erit, quibus utendum sit mediis, & quænam removeri debeant obstacu-

cula, ut in societatibus simplicibus atque domo singuli satisfaciant officiis suis.

§. 7. Quoniam omnis habitus officio suo satisfaciendi, virtus est (§. 49. *Phil.pr.univ.* & 9. *Eth.*): pars œconomica docet modum perveniendi ad virtutes, quæ singulas personas in societatibus simplicibus atque domo, tanquam membra illarum societatum ornant.

§. 8. In parte politica similiter docendum est, quibusnam utendum sit mediis, & quænam removenda obstacula, ut imperantes potissimum, deinde etiam parentes officio suo satisfaciant.

§. 9. Unde eodem, quo ante (§. 7.) modo patet, partem politicam tradere modum perveniendi ad virtutes, quæ in republica cum imperantes tum parentes ornant.

§. 10. Varia sunt, quæ jus naturæ præscribit tum rerumpublicarum formis, tum de republ. constituenda, administranda, defendenda: in parte igitur politica præcipiendum, quomodo circa singula legi naturali satisfiat.

§. 11. Elucet hinc abunde, cum partis œconomicæ, tum politicæ utilitas.

PARS I.

SIVE OECONOMICA

De salute societatum simplicium promovenda

CAP. I.

De promovenda salute societatis nuptialis.

§. 12. Salus *societatis* consistit in non impedita promotione boni communis, conjunctis viribus obtinendi (§. 265. *Jur.nat.*). Quamobrem cum in societate nuptiali omnia ad liberorum procreationem & educationem tendant (§. 283. *loc.cit.*): ut salus societatis nuptialis obtineatur, ab utroque conjuge danda est opera, ut liberi cum corporis habitu, tum animi dotibusque virtutibus valentes reip. sistantur cives.

§. 13. Unde statim apparet, quantum intersit reipubl. ut salus societatis nuptialis vigeat.

§. 14. Quoniam juri naturali non convenit nisi coitus sobolis procreandæ gratia susceptus (§. 285. 286. *Jur. nat.*): conjugibus quoque convenit temperare appetitum circa venerem, consequenter castitas (§. 329. *Ethic.*).

§. 15. Quamobrem & conjuges a verbis, gestibus aliisque actionibus lascivis abstinere jubentur (§. 334. *Eth.*).

§. 16. Multo magis itaque ab adulterio (§. 297. *Jur. nat.*), omnique re venerea, cum personis aliis exercenda, abstinere debent.

§. 17. Vilescit mariti autoritas penes uxorem, si in re venerea se turpem ipsi præbuerit, quod imperio ipsi debito (§. 310. *Jur. nat.*) inimicum.

§. 18. E contrario uxor ubi rem cum aliis habuerit, ut eadem penes alios vilescat in causa est; quodsi ex alio conceperit, non modo onus educandi sobolem alienam in maritum devolvit, verum etiam liberis legitimis portionem hæreditariam minuit, immo subinde impedit, quo minus sumtus educationi ipsorum sufficiant.

§. 19. Conjugum est commune suum & liberorum educandorum bonum pro virili promovere (§. 303. *Jur. nat.*): quod ut fiat, uterque conjugum alterum amare debet tanquam seipsum (§. 83.), ita quidem ut maritus præferat salutem uxoris, uxor autem salutem mariti ceterorum quorumvis hominum saluti quocunque tandem nomine veniat (§. 280. *Jur. nat.*).

§. 20. Mutui hujus amoris indicia ubi constanter sibi præbent conjuges: liberi quoque quorum est imitari alios, a teneris unguiculis amori parentum adsuefiunt, ut consuetudo in naturam abeat.

§. 21. Incenditur amor mutuus, si uterque conjugum mentis aciem intendat in bona animi, corporis atque fortunæ alterius, & quænam inde in societatem suam, immo in suam personam redundent commoda, sedulo meditetur (§. 115. *Psych.*).

§. 22. Utile quoque erit, si aliorum conjugia cum nostris conferamus, ut appareat, quænam nostri sit prærogativa, & quænam aliis, quæ præstare videntur, mala indivulsio nexu cohæreant.

§. 23.

§. 23. Qui amat alterum, ex ipsius felicitate (§.115. *Psych.*), consequenter ex lætitia, qua effertur (§. 72. *Phil. pr. univ.*) voluptatem, adeoque ex ipsius tristitia & tædio tædium percipit. Amore itaque mutuo si sese prosequuntur conjuges; neuter eorum appetit, quod displicet alteri. Quamobrem uxor facile paret marito, & is vicissim saniora monentis consilium lubens sequitur, nec nisi lenibus ac blandis verbis eidem imperat, quod factu optimum judicat legi naturali convenienter (§. 310. 311. *Jur. nat.*).

§. 24. Nascitur adeo ex amore mutuo mutuus animorum consensus, ut uterque conjugum appetat idem & adversetur idem.

§. 25. Uterque conjugum cum in idem consentiat (§. 24.): neuter alteri tædium creat.

§. 26. Patet hinc tandem, mutuo conjugum amore mutuoque animorum consensu arceri infelicitatem, obtinerique felicitatem conjugiorum (§. 72. 78. *Phil. pr. univ.*).

§. 27. Porro inde sequitur, in contrahendis matrimoniis primam habendam esse rationem, num ea sit contrahentium indoles eaque conditio, ut mutuus inter ipsos amor animorumque consensus perennare queat: quo fine ulterius perpendendum, num quæ ad vitæ necessitatem, decorem atque jucunditatem requiruntur, a conjugibus parari queant.

§. 28. Qui hæc ad animum revocat: illi haud obscura erit tot conjugiorum infelicitas, tanto certior extitura, ubi falsis persuasionibus inducatur pars altera.

§. 29. Dolus autem cum honestati minime contrariari vulgo censeatur, nec felicis matrimonii requisita satis pateant in casibus singularibus (§. 27.): mirum videri nequit, quod matrimonii contractus sit aleæ plenissimus.

§. 30. Quoniam maritus ex felicitate uxoris voluptatem percipit, eandemque amat (§. 115. *Psych.* & 72. *Phil. pr. univ.*): non modo occasione quavis data agit, quæ voluptatem ipsi creant, verum etiam cavet, ne bona ab uxore illata dilapidentur, utque a se parta conserventur, ne post mortem desint ad vitæ necessitatem

requisita; quo ipso juri naturæ satisfit (§. 306. 313. *Jur. natur.*).

C A P. II.

De promovenda salute societatis paternæ.

§. 31. SAlus societatis consistit in non impedita promotione boni communis, conjunctis viribus obtinendi (§. 265. *Jur. nat.*). Quamobrem cum in societate paterna omnia ad liberorum educationem redeant (§. 314. *loc. cit.*): ut salus hujus societatis vigeat, parentibus opera incumbit, ne quidquam desit ad educationem necessarium, sublatis obstaculis, quæ eidem adversantur.

§. 32. Liberi parentum cura adducendi sunt, ut officiis circa mentem, corpus statumque externum atque erga Deum & alios satisfaciant, habitumque iisdem satisfaciendi acquirant (§. 39. *Jur. nat.*). Ergo studium virtutum (§. 49. *Phil. pr. univ.*), tum intellectualium tum moralium (§. 74. 223. *Eth.*), tum denique pietatis (§. 608. *Eth.*) ipsis familiare reddere tenentur.

§. 33. Ut prima mentis operatio exerceatur, notionibus primum claris licet confusis, dein distinctis operam dare debent (§. 75. *Log.*).

§. 34. Ut notiones acquirant tantum claras: multa oculis ipsorum objicienda sunt objecta, linguæque compotes nomina enunciare teneantur. Ita nimirum rem unamquamque proprio insignire nomine adsnescunt (§. 41. *Psych.*), & ad tertiam mentis operationem manu ducuntur (§. 76. *Psychol.* & §. 33. *Log.*).

§. 35. Notiones confusæ in distinctas abeunt, si quæ diversa sunt a se invicem distinguuntur: & ad singula sigillatim attentione adhibita mox eadem inter se conferuntur, ordo, quo se invicem consequuntur & nexus, quo inter se cohærent, perspicitur (§. 53. *Log.*). Quamobrem ut pueris attentio & super iis, quæ percipiunt, reflectendi studium concilietur: objectum diu oculis præsens sistendum, digito monstratis, quæ insunt, & nominibus indicatis. Varietas enim eorum, quæ in objecto obji-

objiciuntur, attentionem conservat, & ubi nominibus infantes eadem distinguunt, instituto præsertim examine, reflexioni adsuefiunt.

§. 36. Hoc exercitio præparati uti ad ætatem paulo maturiorem perveniunt: figurarum in Geometria & numerorum in Arithmetica prostantium analysi utiliter exercentur, instituta cum syllabizatione comparatione.

§. 37. Perficietur hac ratione acumen (§.107.*loc.cit.*), & ad intelligentiam manu ducentur (§. 114. & seqq. *Ethic.*).

§.38. Ingenium cum sit facilitas observandi rerum similitudines (§.87. *Psych.*): ut illud excolant, tempestive ad eas attendere adsuefiant: id quod a teneris unguiculis fieri poterit, ubi individua ejusdem speciei mox ejusdem generis iisdem monstrentur, & singulorum nomen specificum vel genericum ex iis sciscitetur.

§. 39. Maturiori ætati conveniunt, quæ in Ethica (§. 176. 179.) præscripsimus ingenii exercendi media.

§.40. Ad judicia intuitiva formanda ingenio & acumine opus est (§. 54. *Log.* & §.63.87. *Psych.*); ad discursiva notionibus & proportionibus universalibus cum habitu ratiocinandi (§. 58. *Log.*): pueris itaque nondum convenit intelligentia atque scientia (§.109. 118. *Eth.*). Dogmata igitur scitu ipsis salutaria tamdiu memoriæ mandare tenentur, donec maturior ætas probationem a posteriori vel demonstrationem a priori capiat.

§.41. Ne tamen præjudicium autoritatis ipsorum animis tenellis ingeneretur: tempestive adsuefiant, quærere rationem ejus, quod est, vel quod fieri debet. Ita nimirum principium rationis sufficientis ipsis instillabitur, adversus præjudicium autoritatis optimum præsidium (§. 8. *Ontol.*).

§. 42. Patet etiam hac ratione promoveri usum rationis (§. 88. *Psych.*).

§. 43. Quomodo maturior ætas exercitiis variis ad virtutes intellectuales sit adducenda, ex iis hauritur, quæ hoc de argumento in Ethicæ sectione II. docuimus.

§. 44. Ad virtutes morales alliciuntur liberi, si efficias, ut voluntas non appetat nisi actiones ad nostram alio-

rum-

rumque perfectionem ac gloriam Dei tendentes, nec aversetur nisi nostræ aliorumque perfectioni ac gloriæ Dei adversas (§. 15. *Ethic.*).

§. 45. Quamdiu itaque bonum a malo ipsimet discernere non valent: vi potestatis patriæ obligandi sunt (§. 321. *Jur. nat.*), statutis præmiis actionum bonarum commissioni, & malarum omissioni, atque pœnis malarum commissioni & bonarum omissioni (§. 18. *Phil. pr. univ.*), prout inclinatio naturalis requisiverit; hac tamen adhibita cautione, ne pravas inclinationes foveamus.

§. 46. Et quoniam consuetudines pravæ præsertim a teneris unguiculis contractæ difficulter corriguntur (§. 25. *Eth.*): non exigua parentum cura esto, ut eas præcaveant, præscindentes non modo occasionem patrandi, & ab aliis patrata mala videndi, verum etiam præmia pœnasque quæ constituebantur exequentes, ubi deliquerint (§. 18. *Eth.*).

§. 47. Absit igitur, ut ipsimet parentes malo sint liberis exemplo: studeant potius laudabili præire exemplo, quod imitari debent.

§. 48. Magnus cum sit in flectenda voluntate historiarum & fabularum usus (§. 17. *Eth.*): selectiores libri commendentur, in quibus virtutis decus, vitiorum turpitudo cum morum urbanitate & oppositorum rusticitate graphice delineatur.

§. 49. *Ludus* cum sit actio fallendi temporis gratia suscepta: ne otio adsuescant, ludis tempus consumere possunt.

§. 50. Decet autem ludis ejuscemodi adsuefieri actionibus, quibus olim in negotiis seriis habebunt opus, & veritates in vita utiles animis tenellis implantari.

§. 51. Tempestive quoque docendi sunt nummis uti. Quamobrem conveniens videtur ipsis credere levem quandam nummorum summam, de qua ad arbitrium ita disponant, ut tamen expensarum rationem reddere teneantur.

§. 52. Inprimis docendi sunt, quam difficulter pecunia paretur, quam autem facile parta erogetur.

§. 53. Opera inprimis danda est, ut benefactorum con-

scien-

ſcientia lætentur, & hoc ſtimulo ad præclara præſtanda in omni virtutum genere incitentur (§. 56. *Eth.*).

§. 54. Obſervanda tamen hic ſunt, quæ de officiis circa honorem (§. 73. & ſeqq. *Jur. nat.*) inculcavimus & de modeſtia præcepimus (§. 430. *Eth.*).

§. 55. Liberi ut alios honore proſequantur: caveant parentes, ne ipſis præſentibus indigne de aliis loquantur, multo minus eos indigno quopiam modo tractent. Inſtillanda ipſis eſt opinio, juvenibus reverendos eſſe ſenes, atque tempeſtive monendi ſunt, eſſe etiam in vilioris conditionis hominibus, quæ cum laude imitentur.

§. 56. Me tacente perſpicuum eſſe arbitror, ea, quæ docenda eſſe præcepimus, non generalibus monitis, ſed ſpecialibus exemplis urgenda eſſe, teneriorem ætatem decentibus.

§. 57. Veritati & taciturnitati ut adſuefiant liberi: ſeverius in ipſos animadvertendum, ubi vel mendaciis ſe excuſant, vel garruli effutiunt, quæ viderunt aut audiverunt, præſertim ubi iteratis monitis non fuerint obedientes. Leniri autem, immo ſubinde remitti debet pœna, ubi culpam non celant, nedum mendaces factum negent; & ut taciturnitatis fiant tenaces, ex ipſis ſciſcitandum non eſt, quid viderint apud alios, quidve audiverint.

§. 58. Cum pietatis maximum ſit monumentum, omnes quippe virtutes ad ſublimiorem longe gradum evehentis (§. 615. *Eth.*): penitus autem a cognitione Numinis pendentis (§. 611. *Eth.*): Dei quoque cognitione imbuendi ſunt ſedulo animi tenelli, & ad officia erga Deum, preces præſertim ſerias omni ſtudio adducendi, juxta ea, quæ in Ethices ſectione ultima tradidimus.

§. 59. Quoniam parentum eſt dirigere actiones liberorum, & præcipere, quid ab ipſis fieri debeat (§. 316. *Jur. nat.*): liberos obedientia decet. Quam ut liberi prompte præſtent: non modo adſuefieri debent mature ut inſciis parentibus ac invitis nihil agant, verum etiam docendi præterea, quod parentes non intendant, niſi quæ ipſis ſalutaria. Quamobrem in iis, quæ noxia non ſunt: conſenſus parentum difficilis haud eſto.

§. 60.

§. 60. Ut gratus liberorum erga parentes efformetur animus, indeque porro amor & timor filialis nascatur (§. 325. 326. 327. *Jur. nat.*): iisdem exaggeranda sunt beneficia a parentibus collata, ministerio hominum præsertim aliorum, ut magis concedant fidem affirmantibus (§. 67. *Log.*). Rationibus autem utendum est singularibus, cum a parentum, tum a liberorum aliorum conditione petitis.

§. 61. Amor liberorum erga parentes ubi fuerit sincerus: non alio opus est stimulo, olim ad fortunam meliorem evecti, parentibus egenis opem ferant, aut omni ratione ipsorum commodis serviant, etsi non desint ad vitæ necessitatem necessaria.

§. 62. Ut reverentiam præstent: liberi parentibus præsentibus eloqui vel patrare, quod nefas habeatur, prohibentur: nec parentibus convenit loqui vel patrare, præsentibus & conscii liberis, quod decet. Ita enim persuasissimi erunt, revera istiusmodi dicta vel facta displicere parentibus, adeoque timori si nondum filiali (§. 17. *Jur. nat.*), minimum servili ex metu pœnæ orto (§. 18. *loc. cit.*), facile cedent locum.

§. 63. Enimvero ne liberorum reverentia studium celandi actiones gignat: ea observanda veniunt, quæ paulo ante eam in rem præcepimus.

§. 64. Beneficiorum quoque a parentibus exhibitorum & singularis, quæ circa educationem ipsos sollicitos tenet, curæ distincta explicatio liberos impellit ad parentes venerandos (§. 328. *Jur. nat.*).

C A P. III.

De promovenda salute societatis herilis.

§. 65. Salus societatis consistit in non impedita promotione boni communis conjunctis viribus obtinendi (§. 265. *Jur. nat.*). Quamobrem cum in societate herili omnia huc redeant, ut servi promte exequantur, quæ ab hero legi naturali pactoque congrua imperantur, herus vero vicissim eidem præstet, quæ ex pacto præstare tenetur (§. 358. 359. *Jur. nat.*); opera danda

da

da eſt, quo ſalus hujus ſocietatis vigeat, ut & herus & ſervus pro virili pactum adimpleat.

§. 66. Ne diſſolvatur ſocietas, niſi pacto adimpleto (*§.360. Jur. nat.*): perpendendum eſt hero, ſervum ſine gravi cauſa haudquaquam in ſuſpicionem adducendum eſſe nocuam (*§. 96. Jur. nat.*), neque etiam famæ propriæ maculam eſſe adſpergendam (*§. 74. Jur. nat.*); id quod accidere ſolet, ſi levi quavis de cauſa a pacto recedas.

§. 67. Eodem fine perpendendum eſt ſervo, famæ ipſius conducere, ubi heri moroſi jugum patienter tolerat: nocere e contrario, ſi abſque urgente neceſſitate a pacto recedat.

§. 68. Servus ut promte exequatur, quæ ex pacto debet (§. 358. *Jur. nat.*), utque ſe diligentem præbeat; commoda hinc enata perpendenda ſunt. Nimirum labor non modo nihil tædii creat, ſi ſuo tempore eodem defungatur ſervus, verum etiam non eſt, quod ſibi metuat ab hero negligentiæ indignante. Amorem ſibi conciliat heri, ut ad ipſius commoda promovenda fiat proclivis: quo ipſo haud raro obtinetur, ut per omnem vitam fruatur diligentiæ ſuæ fructibus. Negligentiæ & pertinaciæ contraria eſt ratio.

§. 69. Eſt vero heri agnoſcere ſervi diligentiam & promtitudinem in exequendis juſſis & blandius corrigere aberrantem, ab initio præſertim, ubi ipſi nondum conſtiterit de voluntate ſua: quo ipſo calcar additur ad virtutem continuandam.

§. 70. Huc etiam ſpectat, quod herus petenti indulgere debeat otium, ad negotia quædam ſua curanda (*§. 361. Jur. nat.*).

§. 71. E contrario diligentia ſæpius in negligentiam degenerat, & promtitudo juſſa exequendi frigeſcit, ubi præter meritum ſervus tractatur durius.

§. 72. Ne tale quid metuendum ſit: herus quoque ſero haud imperet, ad quæ ex pacto non tenetur, nec ab uno præter neceſſitatem exigat, quod ſervo alteri incumbit.

§. 73. Immo nec ferre debet, ut unus ſponte agat quod eſt alterius: propterea quod non modo alter ſegnitiei ad-

adſueſcit, verum etiam non abſque ratione neceſſitas inter ſervos intercedere ſolet, hero ſæpius damnoſa.

§. 74. Quodſi ſervus non agit, quod vi pacti debet, vel quod alias ſui officii eſt, abſit ut herus ira excandeſcat, propterea quod affectus impetu ſibi potius quam ſervo nocet, nec aliud obtinet, quam quod oris vultuſque ſeveritate obtinere poterat, nempe ut ab hero ſibi metuat ſervus in caſu ſimili. Immo cum ira præpeditus extra oleas evagari ſoleat: ſervus ſæpius affectui tribuit, quod animi ſententiæ tribuendum fuerat, atque ideo minus ſibi metuit ab hero.

§. 75. Servum ad laborem viribus ſuperiorem minime compellet, nec victum ſanitati nocuum præbebit herus, ubi ad animum revocaverit, quantum bonum iſti ſit ſanitas, corporiſque vigor, cum homo iſtiuſmodi non habeat, unde vivat, ſanitate deficiente. Nec minus proderit, ubi pacti rationem perpenderit (§. 355. *Jur. nat.*), modo non ſit a juſtitia alienus (§. 596. *Eth.*).

§. 76. Inprimis ſervo ipſi perpendendum, quod omnis felicitas, quæ in hac vita frui ipſi datur, a corporis ſanitate ac vigore pendeat: ita enim nihil committet eidem adverſum.

§. 77. Ut ſervus promte exequatur heri juſſa (§. 358. *Jur. nat.*), & data quavis occaſione ipſius commoda, quantum poteſt, promoveat (§. 366. *Jur. nat.*): herum amet neceſſe eſt. Qui enim alterum amat, is ex felicitate ipſius percipit voluptatem (§. 115. *Pſych.*) adeoque agit, quod eidem volupe.

§. 78. Quoniam vero alterum amamus, ſi quid in eo deprehendimus, quod nobis placet (§. 115. *Pſych.*): ideo conſideranda ſunt beneficia ab hero exhibita, quatenus pacto ex ſua parte ſatisfacit, æquum in omni caſu ſe præbet, ac ſervi ſalutem curæ cordique habet.

§. 79. Unde elucet, quantum interſit, ut herus ſatisfaciat officiis ſuis (§. 350. 365. *Jur. nat.*), atque amoris indicia præbeat ſervo, ubi voluerit, ut & hic ſponte agat, non coacte, quod ſui eſt officii.

§. 80. Conſiderandum quoque venit ſervo heri commoda promoturo, quod eo ipſo ſuum commodum promoveat, heri nimirum favorem ſibi concilians aliorumque

que

que hominum, quibus arridet, quod eſt laudis atque virtutis,

CAP. IV.

De promovenda ſalute domus.

§. 81. SAlus ſocietatis conſiſtit in non impedita promotione boni communis conjunctis viribus obtinendi (§.265.*Jur. nat.*). Quoniam itaque in domo omnis cura huc redit, ut actiones ſingulorum ita dirigantur, ne finis unius ſocietatis ſimplicis obtineatur cum detrimento alterius, quin potius e contrario una ſocietas proſequendo finem ſuum, alteram in proſequendo ſuo juvet (§.384.*Jur.nat.*); ut ſalus domus vigeat, non modo unuſquiſque agere tenetur, quod vi ſocietatis ſimplicis ſui officii eſt, ſed paterfamilias (§.382. *loc. cit.*) etiam actiones ſingulorum ita dirigat neceſſe eſt ne ſibi mutuo contrarientur.

§. 82. Quoniam in domo imperium penes patremfamilias exiſtit (§.382.*Jur.nat.*): matrifamilias incumbit, ut autoritatem ejus conſervet, ipſamet ſe juſſis ipſius obedientem præbens (§. 310. *loc. cit.*), nec liberis ac ſervis præſentibus eidem contradicens, aut vultu, ore, geſtu aut opere ipſo contemtui ipſum habens.

§. 83. Multo minus autem convenit, ut de eodem parum honorifice ad liberos & ſervos loquatur, cum ſic ipſius autoritas collabeſcat.

§. 84. In matremfamilias inde plurima commoda redundant. Etenim autoritate patrisfamilias inviolata ſubſiſtente, tanquam medio utitur præſentiſſimo flectendi & liberorum & ſervorum voluntatem, dum juſſa voluntati patrisfamilias conformia pronunciat, atque minatur, ſe eidem nunciaturam, ſi qua fiunt, quæ parum decent. Ita nec odium ſibi conciliet liberorum & ſervorum, urgenti quæ parum placent; nec ira ſibi, ac ubi gravida fuerit, fœtui in utero nocet.

§. 85. Abſit autem ut amorem liberorum & ſervorum ſibi conciliatura cauſam eorundem agat, ubi paterfamilias malefactis iraſcitur, aliter quam intercedendo: in

hoc

hoc enim casu & metus erga patremfamilias & amor erga ipsum una conservatur; in altero autem ille perit, hic delinquendi audaciam gignit, liberi autem atque servi in officio suo minime continentur.

§. 86. Liquet hinc, omnem domus salutem corruere, si continuae sint inter patrem atque matremfamilias rixae.

§. 87. Non minus ergo patrifamilias incumbit, ut autoritatem matrisfamilias conservet, ne irritum sit imperium in liberos atque servos, prodens data quavis occasione signa tenerrimi amoris, ut intelligant, haud impune eandem lacessiri; haudquaquam vero praesentibus liberis atque servis duriorem se erga ipsam praebeat.

§. 88. Perspicuum hinc satis est, ubi patrisfamilias conservatur autoritas a matrefamilias, eo ipso quoque propriam hujus autoritatem stabiliri.

§. 89. Quoniam patrifamiliam curae esse debet, ut actionum consensus omnium domesticorum ad commune totius domus bonum obtineatur (385. *Jur. nat.*): liberos a consortio famulitii removere debet, ne videant audiantque, quod a bonis moribus alienum.

§. 90. Neque ferendum, ut famulitium celet mala liberorum facta patri vel matrifamilias, cum sic principiis obstare non liceat, medicina sero nimis paranda.

§. 91. Servis tamen non permittendum, ut propria autoritate imperent liberis, vel prorsus plagis eos afficiant: quoniam parentum id est officii (§. 316. *Jur. nat.*), & praeterea reverentiae atque amori erga parentes inimicum.

§. 92. Eadem ratio loquitur, nec liberis permittendum esse, ut propria autoritate imperent servis, vel eos increpent.

§. 93. Accedit, quod sic animo efferantur liberi, & se parentibus pares existimantes, ab obedientia iisdem praestanda tandem alieniores fiant.

§. 94. Ne autem patrifamilias levioris momenti videantur, quae cum praesentissimo damno negliguntur; ad ea attendat, quod admisso uno absurdo sequantur plura. Hic permultum ex alieno casu sapere licet.

§. 95.

§. 95. Poſtquam paterfamilias certa condidit decreta, ad quæ domeſticorum actiones attemperari jubet, ut omnium obtineatur conſenſus (§. 83. *Jur. nat.*): ejus quoque eſt, non ferre, ut quis impune delinquat. Adhibenda itaque ſunt remedia, ex iis derivanda, quæ de ſocietatibus ſimplicibus, ex quibus domus coaleſcit dicta ſunt: nec facile quidpiam immutandum, quod non malè poſitum experimur.

§. 96. Competit adeo patrifamilias ad omnes domeſticorum actiones attendere, atque in eas inquirere, quo ipſo *vigilantia*, propria ipſi virtus, continetur.

§. 97. Impune conſequenter non ferat, ſi malefacta tegantur.

§. 98. Ne tamen hinc diſcordiarum ſemina ſpargantur: reticere debet autorem, qui clam monuit de factis voluntati ejus adverſis.

§. 99. Quodſi contingit, ut ordo ab ipſo præſcriptus fuerit interruptus, tempeſtive redintegrandus (§. 95.).

PARS II.

SIVE POLITICA

De ſalute totius reipublicæ promovenda.

SECTIO I.

De republica conſtituenda.

CAP. I.

De forma reipublicæ eligenda.

§. 100. Cura adminiſtrandæ reipub. vel uni vel pluribus committi poteſt, & quidem vel abſolute vel certis ſub conditionibus (§. 409. *Jur. nat.*). Quamobrem ſi contingat, ut forma reipub. ſit eligenda, vel priſtina immutanda: diſquiſitioni locus eſt, quænam alteri in dato caſu præſtet.

§. 101. Etſi vero reſpubl. conſtitutis inutilis videri po-

terat haec doctrina, cum circa imperantium & parentium, nonnumquam etiam exterarum rerumpubl. consensum immutatio fieri nequeat: utilitate tamen sua non caret, non modo quando casus formae introducendae vel immutandae existit, verum etiam quando de forma constituta singulare judicium ferendum, quod prodest imperanti sponte actiones suas ad aliam formam attemperanti, quando e reipublicae commodo videtur.

§. 102. In genere notandum est, imperantes vel referre omnia ad salutem & tranquillitatem publicam, tanquam ad finem ultimum, vel ad utilitatem propriam, cui tanquam medium subordinatur salus atque tranquillitas publica. Istud cum sit juri naturali conforme, hoc minus (§. 394. *Jur. nat.*): prior reip. *forma* dicitur *recta*; posterior *aberrans*.

§. 103. Recta reipubl. forma, in qua cura salutis & tranquillitatis publicae seu summa potestas & potentia civilis est penes unum, dicitur *monarchia* sive *regnum*: eidem opposita forma aberrans *tyrannis*.

§. 104. Recta reipubl. forma, in qua summa potestas & potentia civilis est penes optimates, *aristocratia* vocatur: opposita aberrans *oligarchia*.

§. 105. Recta reip. forma, in qua summa potestas & potentia civilis est penes populum, *politica* appellatur: forma opposita aberrans *democratia*.

§. 106. Atque hae quidem reip. formae, sive rectae fuerint sive aberrantes, *simplices* salutantur: quibus opponuntur *mixtae*, ubi alia formae monarchicae, alia aristocraticae, alia politicae, vel ubi alia sunt formae rectae, alia aberrantis.

§. 107. Unde liquet, formas mixtas multis modis differre posse.

§. 108. In forma reipubl. recta imperantium finis ultimus est salus & tranquillitas publica (§. 102.): imperantes ergo non modo nosse debent, quaenam sint illa media, quibus salus & tranquillitas publica obtinetur, verum etiam constans & perpetua eorum sit voluntas, nil quidquam decernendi vel exequendi, nisi salutis & tranquillitatis publicae gratia.

§. 109. Scientia igitur, sapientia, prudentia (§. 118. 181. 198.

198. *Eth.*), omnique virtute morali (§.223. *loc.cit.*) polleat imperans.

§. 110. Omni adeo virtute intellectuali atque morali cum eminere imperantes debeant (§.109.); judicium inde fieri potest, quandonam conveniat monarchia, quando aristocratia, quando democratia, quando ex his diversimode mixta.

§. 111. Quoniam in statu monarchico omnis potentia & potestas est penes unum (§.103.): non inutilis est in deliberationibus accelerandis & consiliis cœptis celandis, consequenter ceteris formis eadem præstat, ubi deliberandi mora nocet & in consiliis celandis magnum momentum situm est.

§. 112. Ex eadem vero ratione in monarchia facilior est potestatis & potentiæ abusus, cum in oneribus imponendis, tum in bellis inferendis & continuandis, tum in consiliis nocuis exequendis.

§. 113. E contrario in aristocratia, ubi plurimum requiritur ad statuendum consensus (§.104.), abusus iste difficilior, sive vitio intellectus, sive voluntatis tribuendus: facile tamen hic odia privata transeunt in damnum publicum, uno alteri ex causis privatis refragante.

§. 114. Hoc incommodo Politicam quoque laborare constat (§.105.): in eadem vero difficillimus potestatis & potentiæ abusus, ob plurimorum consensum.

§. 115. Interim tamen in politia, ubi plurimi rerum gerendarum non satis gnari, facile fieri potest, ut privatum bonum publico præferatur, politia in democratiam degenerante.

§. 116. In politia autem omnium maxime partium studia nocent, & longa consiliorum mora; insidiæ quoque intestinæ facillime locum inveniunt.

CAP. II.

De cura imperantis circa numerum civium.

§. 117. Imperantis eſt, curare, ne minor ſit ſubditorum numerus, quam qui ſaluti & defenſioni reipubl. ſufficit (§.421. *Jur. nat.*): de civium itaque numero augendo cogitet, quando opus fuerit.

§. 118. Eo fine matrimonia injungenda ſunt hominibus ad ſobolem procreandam & educandam idoneis (§.283. *Jur. nat.*).

§. 119. Curandum ergo, ut mares mature ad eum ſtatum perveniant, quo familiæ ſuſtentandæ fuerint pares.

§. 120. Dirigenda quoque eſt liberorum educatio, ne facile ſanitatis atque vitæ ipſius jacturam faciant.

§. 121. Porro exteri in regionem, ſubditorum numero ſufficienti deſtitutam, alliciendi cum privilegiis atque immunitatibus conceſſis, tum a regiminis ratione electa, quæ civibus minime oneroſa perplacet.

§. 122. Tempeſtive quoque morbis contagioſis occurrendum, ne ſtrages civium edatur.

§. 123. Danda præterea eſt opera, ut omnibus affluant bonis, ad vitæ neceſſitatem & jucunditatem acquiſitis, & ut occaſio eadem acquirendi unicuique in ſingulari haud deſit. Ita nimirum nemini erit deſiderium in alias regiones emigrandi, alii contra flagrabunt deſiderio inter nos ſedem ſuam figendi.

§. 124. Eum in finem non concedenda monopolia quæ lucrum unius promovent cum plurimorum damno reip. tanto magis inimica, quando advenis conceduntur, opes partas in alias regiones deportaturis.

§. 125. De divites e rep. diſcedant: cavetur (§.423. 424. *Jur. nat.*), ſi pars bonorum, quæ poſſident abituri, fiſco cedat; maxime autem, ſi ſubditis bene ſit, ut diſcedere juſſi manere malint.

CAP.

CAP III.

De cura imperantis circa virtutes intellectuales.

§.126. IN rep. cura gerenda eſt, ut liberi abſque ſumtu parentibus oneroſo inſtituantur, atque ad futurum vitæ genus præparentur (§.429.*Jur. nat.*). Erigendæ igitur ſunt *ſcholæ* & *academiæ*, in quarum prioribus ætas imbecillior docetur prima literarum elementa, & quæ memoriæ mandaſſe juvat in ætate matura; poſterioribus autem ſcientiæ atque artes in vita utiles.

§. 127. In ſcholis nimirum memoria exercetur a ludimagiſtris, memoriæ mandanda proponentibus; in academiis vero intellectus perficitur a Profeſſoribus, ſcientias & artes profitentibus.

§. 128. Docentium igitur numero adſcribendus non eſt, niſi qui in ſcientia & arte, quam profitetur, excellit, dono docendi pollet, & ab omni negligentia procul abeſt.

§. 129. Niſi imperantes hæc præcipue tangat cura: mala erit reipubl. adminiſtratio, concedenda quippe hominibus ad hæc vel iſta negotia gerenda, ad hoc vel iſtud munus obeundum, parum idoneis.

§. 130. Ne vero docentibus tædioſa ſit diligentia: proſpiciendum ipſis eſt cum de reditibus largis, tum de honoribus civilibus.

§. 131. Eodem modo obtinebis, ut docentium munus non faſtidiant viri in ſcientiis ac artibus excellentes.

§. 132. Ferendum quoque non eſt, ut docentibus ad præclara nitentibus homines importuni ſint moleſti, propterea quod tædia impediunt, quo minus animus ſcientiis atque artibus excolendis ſit intentus.

§. 133. Reditus largi cum motivum induſtriæ eſſe debeant (§.130.): cum hac quoque indivulſo nexu cohæreant.

§. 134. Quoniam a docentibus maxima ſalutis publicæ pars pendet (§.129.); eorum numero adſcribi nequit, niſi

nisi qui & eruditionis & industriæ specimina luculenta dedit.

§. 135. Ut discentes fidem habeant docentibus, salutaria præcipientibus, neque de ipsorum eruditione, scientia atque arte dubii sint: non modo viri celebritatem nominis consecuti docentium numero adscribendi, verum etiam docentes ad celebritatem nominis eniti decet.

§. 136. Et ne docentes celebritati nominis officiant penes discentes: a moribus abstinendum, quibus in contemtum discentium facile irruunt.

§. 137. Eadem de causa docentium est, mutuis officiis tueri mutuam autoritatem, nec ferendum, ut unus alterius autoritati deroget.

§. 138. Cavendum igitur, ne redituum & honorum inæqualitas major, discordiis pabulo sit.

§. 139. Amorem porro discentium sibi concilient docentes, ita nimirum in doctrinis ipsorum hauriendis indefessam operam præstabunt, ut voluptate perfundant docentes (115. *Psych.*).

§. 140. Ut docentibus discentium profectus innotescant, examinando & disputando exercere eosdem par erit. Examina enim produnt, quomodo doctrinæ memoriæ fuerint mandatæ; disputationes autem num easdem defendere possint, vim & efficaciam earundem tenentes.

§. 141. Docentibus quoque convenit potestas obligandi discentes ad tractanda hæc vel ista studia & ad diligentiam in studiis adhibendam, ubi saniora monenti aurem non præbent benignam, secus enim oleum & operam perdunt.

§. 142. Nimia igitur in studendo libertas discentibus obest.

§. 143. Quoniam vero & docentes potestate sua abuti possunt cum discentium damno, igitur nec ipsis conveniat absoluta, sed ad certas leges adstringenda.

§. 144. Ne desint viri, qui cum emolumento reip. muneribus publicis præficiantur: nec discentium numero promiscue quicunque adscribendi sunt, verum ingeniorum selectu habito, ad quodvis studiorum & artium genus non admit-

mittendi sunt, nisi illi, qui ingenii dotibus & solertia sunt instructi.

§. 145. Quodsi hisce deficiant studiorum sumtus: stipendia iisdem conferenda, dotibus ingenii & solertiæ proportionata; non tamen ad luxum sufficientia, ne studiis obstacula ponant.

§. 146. Patet hinc stipendia etiam dari posse illis, quibus proprii sumtus non sufficiunt ad magis præclara præstanda, ad quæ ingenii vires atque solertia sufficiunt.

§. 147. Ne autem litteratorum numerus major reip. sit oneri; a litterarum studiis arceri debent, quibus ingenium modicum, sumtus proprii nulli.

§. 148. Etsi autem alterna ament Camœnæ, neque adeo neganda sit conveniens animi recreatio, ut alacris sit redeuntium ad studia animus: maximopere tamen cavendum, ne ansa voluptatibus sit, quippe quæ studiis admodum contrariantur.

§. 149. Et ne odium adversus docentes concipiant discentes (§. 116. *Psych.*) amori, quo flagrare debent, adverso (§. 139.): docentes a nimia severitate sibi temperare tenentur.

§. 150. Quoniam viris aliorum negotiorum mole obrutis non vacat artibus atque scientiis excolendis invigilare; *academia scientiarum* condenda, cujus curæ committuntur incrementa scientiarum & artium.

§. 151. Ejus itaque est, veritates per libros & homine sparsas colligere, collectas ad trutinam rationis & experientiæ exigere, & probatas inter se connectere.

§. 152. Academici consequenter præstent arte observandi, experimentandi, inveniendi & veritates examinandi salariis, unde dignitati convenienter vivant, instruendi, & honorum prærogativis ornandi; ne vel ipsi in colendis scientiis & artibus laboris tandem pertæsi segnes evadant, vel suo vivendi genere scientias in contemtum trahant.

§. 153. Satis elucet, academiæ scientiarum concedendam esse libertatem sentiendi, cujus abusus minime metuendus, cum academicorum numero non adscribatur, nisi qui veritati dijudicandæ sufficit, cumque publicæ

luci non exponatur, nisi communi sociorum calculo comprobatum.

§. 154. Hujus etiam academiæ est, de omnibus artibus, quocunque tandem nomine veniant, perficiendis, immo & de statu reip. meliorando cogitare.

§. 155. Quoniam fieri haudquaquam potest, ut unus omni scientiarum genere vacet: unicuique membro demandanda est illius cultura, in qua præ ceteris excellit.

§. 156. Præses tamen academiæ, cujus curæ directio commissa omnis, in quovis scientiarum genere ubi fuerit versatus: & membris agenda præscribere, & eorum inventa examinare, veritates probatas inter se connectere atque in systema redigere poterit.

§. 157. Quodsi academia scientiarum satisfaciat muneri suo: ab eadem expectare licet exactam historiam litterariam, sive eruditorum, scientiarum atque artium; optimos in unoquovis scientiarum atque artium; optimos in unoquovis scientiarum genere ad instituendos alios libros, ut respubl. abundet viris solida doctrina imbutis; item artis medicæ perfectionem, ac meliorem reip. formam.

§. 158. In academiis artium ipsæ artes docentur; quæ adeo ab academia scientiarum differunt in scientia artium acquiescente.

§. 159. Artium igitur academiæ condendæ, ut præclaros educare liceat artifices, tirones in omnibus urbibus optime instituturos.

§. 160. Immo opificum quoque officinæ celebres condi juvat, in quibus opifices præstantes educantur.

§. 161. Nec negligendæ scholæ, in quibus ex scientiis & artibus liberalibus docentur, opificibus profutura.

§. 162. Subsint autem academiæ scientiarum, ne inutilia utilibus præferant, vel præpostera utantur docendi methodo.

CAP.

CAP. IV.

De cura imperantis circa virtutes morales, & cultum divinum.

§.163. IMperantis haud postrema sit cura, ut non modo liberi a primis incunabulis ad virtutis culturam & vitiorum fugam adducantur, verum etiam ut adulti in virtutis tramite detineantur & a vitiorum deviis retineantur (§.430. *Jur. nat.*): constituendi igitur sunt docentes publici, qui cum pueros atque adolescentes boni malique discrimen cum praxi morali doceant; tum etiam adultis, quæ in ætate juvenili didicerunt, in memoriam revocent & ad virtutis studium, vitiorumque fugam hortentur (§. 105.113. *Phil. pr. univ.*).

§. 164. Ætatis minus adultæ mores in scholis formari possunt, ubi ad virtutes intellectuales manuducuntur (§.125.); adultis autem satisfaciunt doctores peculiares, quos nostris moribus ecclesiæ ministros veneramur.

§. 165. Doctorum itaque publicorum numero adscribendi non sunt, nisi qui solida rerum divinarum, boni malique scientia instructi, nec propria experientia destituti, & ipsimet in virtutis studio haud contemnendos fecerunt progressus & in observandis aliorum vitiis nunquam passi sunt desiderari industriam suam.

§. 166. Scribendi sunt libri typisque mandandi, quorum lectione in virtutum studio proficere licet.

§. 167. Conventus quoque publicos statuto tempore celebrandos esse constat (§. 163.), quos & cultus Numinis postulat (§.715. *Eth.*): nemini adeo negligendos, cum non modo erudiendi, verum etiam adhortandi & commonefaciendi gratia instituantur (§.163.).

§. 168. Doctorum publicorum officium sit necesse est inquirere, num parentes domi, atque docentes in scholis satisfaciant officio in erudiendis liberis de Deo atque officiis?

§. 169. Ut pauci doctores sufficiant, nec munus præter ne-

necessitatem reddatur molestum: decernendi sunt publica autoritate dies festi, quibus conventus publici celebrandi, & templa condenda istis commoda.

§. 170. In conventibus istis satisfieri par est, quæ de cultu Dei, præsertim externo alibi (§. 716. & seq. *Eth.*) præcepimus.

§. 171. Comœdiæ atque tragœdiæ cum repræsentent facta hominum cum secundis vel sinistris eventibus eadem comitantibus, ut exempla veluti viva & quæ inter se connexa sunt uno veluti obtutu comprehendenda sistant: praxi morali haud contemnendum adferunt adjumentum (§. 111. *Phil. pr. univ.*).

§. 172. Non ergo inanes, quibus stant, sunt sumtus, modo evitetur abusus tum se exerens, quando vitiis pabulum ministratur.

CAP. V.

De cura imperantis circa honestatem externam.

§. 173. Quoniam in potestate imperantis non est, ut omnes cives subditos ad virtutem perducat, cogi nesciam (§. 52. *Phil. pr. univ.*): danda minimum est opera, ut externi actus cum lege naturali consentiant (§. 403. *Jur. nat.*); quem consensum *honestatem externam* salutamus. Introducenda ergo est obligatio civilis, ubi naturalis non sufficit, ad impediendos actus externos, saluti & tranquillitati publicæ adversos (§. 420. *Jur. nat.*).

§. 174. Pœnarum & præmiorum constitutione introducitur obligatio (§. 18. *Phil. pr. univ.*). Imperans igitur actionibus honestis præmia, aut earum omissioni pœnas; actionibus contra turpibus pœnas aut earum omissioni præmia decernere debet.

§. 175. Pœnæ sunt malum, quod cum actione connectit legislator tanquam motivum eam omittendi vel committendi: præmia contra bonum, quod cum actione eum in finem connectit (§. 39. 40. *Phil. pr. univ.*). Subditos ergo obligaturus imperans bonum quoddam sive fortunæ sive corporis conferre tenetur in committentes actionem le-

legi conformem, vel omittentes difformem; aut malo sive fortunæ sive corporis afficere committentes legi difformem, omittentes eidem conformem (§.453.*Jur. nat.*).

§. 176. Inter bona fortunæ eminent opes & honor, quorum jactura censetur mala. Vicem igitur pœnæ subit jactura numerorum atque honoris, quarum illa *multæ*, hæc *infamiæ* nomen fert.

§. 177. Dolor quoque corporis cum inter mala corporis referatur (§.101.*Psychol.*): idem *pœnas corporis afflictivas* constituit. Eidem agnata est pœna carceris, ob tædium, quod percipit incarceratus.

§. 178. Cumque mors sit ultima linea rerum: ipsa mortis illatio *pœnam capitalem* absolvit.

§. 179. Inter præmia locum inprimis habent *dignitates & existimationes* civiles (§.446.*Jur.nat.*): iis adeo conferendæ, quorum actiones externæ cum lege consentiunt, ut nemo habeat, quod jure in iis reprehendat (§.175.). Hoc sane stimulo generosi animi excitantur ad præclara præstanda (§.122.*Psych.*); alii vero vel ipsa invidia duce ipsos æmulantur (§.118.*loc.cit.*): quæ æmulatio etsi virtutis non sit (§.72.*Phil.pr.univ.*), ad honestatem tamen externam, quæ hic intenditur, sufficit (§.173.).

§. 180. Pœnæ vero corporis afflictivæ & capitales, pœna item carceris, mulctæ & infamiæ locum habent in delictis, quibus vel civibus singulis, vel toti reip. damnum infertur (§.475.*Jur.nat.* & seqq.).

§. 181. Cum igitur hæ pœnæ potissimum locum habeant, ne unus alterum lædat (§.180.): gravitas pœnæ proportionanda est magnitudini damni actione dati, atque frequentiæ delicti(§.475.495.*Jur.nat.*), nec non gradui malitiæ, propterea quod ad malas actiones committendas quis promtior sit, quo malitiosior, consequenter non nisi duriori pœna compescendus.

§. 182. Pœnæ constitutæ ne infirmentur, exequendæ sunt: ut adeo præstet, pœnas decerni leviores, sed quæ executioni demandentur, quam duriores, quæ delinquentibus vel remittuntur, vel eorum gratia in leviores transformantur.

§. 183.

§. 183. Quodsi singularis ratio suadeat, ut pœna vel remittatur, vel emolliatur: danda omnino est opera, ne præjudicium de pœna non exequenda invalescat, ut ratio ista singulis innotescat, cur a rigore recessum fuerit.

§. 184. Pœnæ igitur cum non modo ad emendationem eorum, quibus infliguntur, verum potissimum & capitales quidem unice ad terrorem aliis incutiendum, ut idem flagitium horreant (§.173.) tendant; ideo publicæ infligendæ sunt, nec infligendis habenda est ratio delinquentis, an scilicet pœna mollior ipsi emendando sufficiat, nec ne.

§. 185. Pœnis cum mactentur delinquentes, ut aliis terror incutiatur, ne idem flagitium committant (§. 186.): in publica earum executione prælegendum est delictum, ipsa delinquentis confessione confirmandum, ne dubium supersit multitudini.

§. 186. Ex eadem ratione pœna capitali plectendus per viam longiorem ad locum supplicii deducendus, haud procul a via regia situm, ut cadaver omnium prætereuntium oculis exponatur.

§. 187. Ut delicti turpitudinem animo concipiat plebs, rationis ignara: locus supplicii idem esse debet cum carnificina, infamiæ macula notandus.

§. 188. Eo fine quoque non absque ceremoniis supplicia exequenda esse, ex ipsa harum notione colligimus (§. 115. *Phil. pr. univ.*), quæ præter turpitudinem delicti, judicis quoque in puniendo severitatem loquantur (§. 182.).

CAP. VI.

De cura imperantis circa religionem.

§. 189. RELIGIO est cultus divinus voluntati Numinis conformis.

§. 190. Qui adeo eidem difformis est, non nisi speciem religionis mentitur, & quia talis apparet, *falsa religio* nuncupatur.

§. 191. Quoniam Deus velle nequit, quæ perfectionibus suis repugnant (§. 53. *Theol. nat.*): cultus divinus, qui

qui absolvitur actionibus per attributa ipsius tanquam motiva determinatis (§.706. *Eth.*), religio est (§.189.).

§. 192. Quodsi acquiescamus in iis, quæ sola luminis naturalis ope de Deo agnoscuntur, in Theologia naturali, vel etiam per creaturarum contemplationem (§.628. *Eth.*): *religio naturalis* salutatur.

§.193. Quoniam voluntas Numinis per revelationem immediatam quoque innotescit (§.55.*Theol.nat.*): cultus a Deo revelatus religio est (§. 189.), diciturque *religio revelata*.

§. 194. Dari religionem revelatam probant criteria revelationis (§. 55. 56. 57. 58. *Theol. nat.*), ad religionem christianam applicata, cujus prærogativa præ naturali & necessitas patet (§.625. *Eth.* & 125. *Phil.pr. univ.*)

§. 195. Ad religionem quoque spectat continuum officiorum erga Deum exercitium (§.709.*Eth.* & 189.*Polit.*): quod cum sit firmissimum virtutis præsidium (§. 614. *Eth.*): imperantis quoque est curare, ut religio inter cives floreat (§.430. *Jur. nat.*).

§. 196. Neque dubium est, quod magis valeat sincerum religionis studium, quam omnis pœna. Etenim pœna neminem terret, qui sperat, vel delictum celari posse, vel negando efficere, ne ejusdem convincatur in admissi suspicionem adductus; nec voluntatem emendat (§.55. *Phil. pr. univ.*). E contrario metus Numinis, religionis ipsius naturalis pars haud postrema (§.647. *Eth.*), sive filialis fuerit sive adhuc servilis, impedit, quominus clanculum mala committere velis (§. 17. 18. *Jur. nat.*).

§. 197. Patebit quoque inferius juramentorum in republ. utilitas: quæ cum deferri non possint nisi illis, qui credunt dari Deum mali vindicem (§.127.*Jur.nat.*), Dei autem agnitio ad ipsius cultum (§.621.*Eth.*) adeoque ad religionem (§.189.) spectet; exinde quoque religionis in republ. necessitas elucet.

§. 198. Quoniam imperantis est curare, ut religio civibus in pretio sit (§.195.): doctores publici cum in scholis tum in ecclesia constituendi sunt (§. 164.) viri, & Dei & virtutum moralium scientia, ac virtute, præsertim pietate pollentes, non modo ut cives recta docere possint, verum etiam ne sinceritatem religionis exemplo

suo

CAP. VII.

De cura imperantis circa justitiam.

§.206. JUstitia est, unicuique tribuere quod suum est (§. 596. 602. *Eth.*). Quamobrem cum sæpissime unus alteri tribuere nolit, quod debet, vi agendus est ab imperante, ut id faciat (§. 403. *Jur. nat.*).

§. 207. Quoniam imperantis est, eum, qui damnum dedit, ad ejus restitutionem adigere (§ 431. *Jur. nat.*), & curare, ut contractus legitime celebrentur, illegitimos vero rescindere (§. 432. *loc. cit.*), immo & in nonnullis contractibus prospicere securitati ejus, qui aleam subit (§. 433. *loc. cit.*), famamque tueri civium & quascunque injurias ipsis illatas vindicare (§. 447. 448. *loc. cit.*): ideo constituendi sunt judices, quorum est de causis civium controversis judicare, parti læsæ jus suum vindicare, & omne damnum, quantum datur, avertere.

§. 208. Eligendi adeo sunt judices, jurium periti, & habitu ea ad facta applicandi valentes, æquitatis amantissimi, ne vel per errorem, vel affectibus inducti statuant, quod a lege alienum.

§. 209. Præter potestatem autem jus dicendi ipsos quoque ornat potentia, ut sententiam latam exequi possint, vi adigentes refractarios, ut eidem se submittant.

§. 210. Executioni ergo locus est, si quis sententiæ latæ intra terminum præstitutum non satisfacit.

§. 211. Quodsi objectum executionis fuerit nullum, veluti si quidpiam facere jubeatur: pœna carceris vel mulcta in subsidium vocanda, ut ad obedientiam præstandam obligetur (§. 18. *Phil. pr. univ.*).

§. 212. In contractu emtionis & venditionis ne dolus committatur: merces venales inspiciendæ & taxandæ. Ita nimirum nec emtor pretium justo majus solvit cum suo damno, nec justo minus cum venditoris damno, nec idem merces deterioris notæ accipit.

§. 213. Idem quoque fieri debere in usum permutationis, liquet abunde (§. 127. *Jur. nat.*).

§. 214.

§. 214. In contractu mutui determinandæ sunt usuræ (§. 210, & seqq. *Jur. nat.*), ne locus sit fœnori debitoribus damnoso (§. 215. *loc. cit.*).

§. 215. Quoniam in casibus singularibus usuræ per principia juris naturalis diversimode determinantur (§. 210. *Jur. nat.*): ad minuendam in judiciis litem constanti quadam ratione determinandæ (§. 210. & seqq. *Jur. nat.*), ita ut non liceat usuras majores exigere; etsi minores, immo nullas urgere integrum sit æquitatis naturalis cultori (§. 211. 212. *Jur. nat.*).

§. 216. Cum obligatio pœnæ constitutione nitatur (§. 41. *Phil. pr. univ.*); mulctæ locus hic erit commodus, propterea quod avarus usuras immodicas postulat (§. 349. *Eth.*), cui jactura morum maxime molesta.

§. 217. Quoniam nemini otiandum (§. 67. *Jur. nat.*): nec ferendum est, ut multi ex usuris vitam tolerent. Quodsi conveniens labor alius decerni nequeat: admovendi sunt divitiis abundantes muneribus, ex quibus honoratiores potius, quam locupletiores fiunt: etsi hic quoque attendi mereatur, num istis obeundis sint pares (§. 395. *Jur. nat.*).

§. 218. Ne creditor cum periculo suo debitori credat pecuniam suam: de securitate publica autoritate prospiciendum, ita ut non consentiat magistratus in mutuum, nisi certus fuerit, debitorem esse solvendo, & ut debita publico consensu confirmata solvantur ante reliqua eodem destituta, etsi priora.

§. 219. Similiter non admittendus est fidejussor, negato publico consensu, ubi eum non esse solvendo constet, vel ubi fidejussio cum pernicie sua suæque familiæ conjuncta (§. 237. *Jur. nat.*).

§. 220. Nisi quoque fidejussor beneficio excussionis renunciaverit: creditor (§. 239. *loc. cit.*), excusso principali debitore, cum solvendo non sit (§. 238. *Jur. nat.*), fidejussorem excutere debet (§. 235. *loc. cit.*), si vel maxime ad incitas redigatur (§. 240. *loc. cit.*).

§. 221. In contractu pignoris, venditionem pignoris, ubi debitor vel in mora, vel prorsus solvendo non est (§. 231. 233. *Jur. nat.*), publica magistratus autoritate fieri par est, ita ut adjudicetur plus licitanti.

§. 222.

§. 222. Quoniam vero hic dolus facile irrepit, si pignori adjiciatur conditio, ut creditori cedat, solutione intra terminum præstitutum non facta: ex eadem ratione, qua fœnus proscribitur, non ferendum, ut ista adjiciatur, sed in transgressores animadvertendum (§. 216.).

§. 223. In genere perspicuum est, judicem alteram contrahentium partem adigere debere, ut contractui satisfaciat, ubi pars læsa opem ipsius implorat (§.207.).

§. 224. Similiter liquet, ut homines tenuioris sortis lædantur, operarum mercedem publica autoritate determinandam esse (§.175.*Jur. nat.*).

§. 225. Immo eadem de causa opificum operibus atque operis statuendum est pretium. Accedit altera ratio, ne quis cum ceterorum damno leviori pretio contentus, sit fortunæ suæ parum tenax.

C A P. VIII.

De cura imperantis circa injurias.

§.226. OMnis actio, qua quis sciens atque volens alterum lædit (§.95.*Jur. nat.*), dicitur *injuria*.

§. 227. Quoniam in rep. non ferendum, ut unus alterum vel ejus famam lædat (§.447.448.*Jur.nat.*), adeoque injuria unus alterum afficiat (§.426.): pœnæ decernendæ sunt injurias inferentibus (§.452.*Jur.nat.*) earumque exequendarum cura judicibus committenda.

§. 228. Actus judicis, quo pœnam infligit ob injurias illatas, & partem lædentem ad damni reparationem cogit, dicitur *vindicta*.

§. 229. Quoniam concedendum non est, ut quis illatas sibi injurias ipsemet vindicet (§. 449.*Jur.nat.*), injuriæ tamen illatæ ad iram concitent læsum, animumque disponant ad voluptatem ex lædentis infelicitate percipiendam (§.116.132.*Psych.*), atque adeo ad vindictam privatam impellunt: eandem quoque pœnis coerceri convenit (§.452.*Jur. nat.*).

§. 230. Vindicta privata cum in republ. exulare jubeatur (§.449.*Jur. nat.*): omnium minime ferenda sunt *cer-*

tamina singularia sive *duella*, ad ulciscendum injurias illatas subeunda ; cum ipsius vitæ periculum incurrant, ipsa suscipientes.

§. 231. Certaminibus itaque istis, præsertim ubi invalescunt, non modo gravissimæ pœnæ decernendæ, verum etiam injuriæ eorum causæ severis pœnis coercendæ (§. 450. *Jur. nat.*).

§. 232. Quis autem non videt, cum vindicta privata proscribi minime posse jus inculpatæ tutelæ, quoniam idem non obtinet, nisi in eo casu, in quo aggressor violentus vi depellendus, nec judicis opem implorare licet (§. 111. *Jur. nat.*).

§. 233. Privatio vitæ læsio omnium maxima merito habetur. Maxima ergo ei decernenda est pœna, qui sciens ac volens violentas alteri infert manus.

§. 234. Actio, qua quis mortem alteri infert, cum eam vel minorem læsionem intenderet, *homicidium dolosum* vocatur. Si vero præter intentionem ab agente prorsus aliud, nulla sui culpa alteri mors inferatur ; *homicidium* erit *casuale* ; si quid culpæ adhæreat, *culposum*.

§. 235. Casuale homicidium cum committenti imputari nequeat: fortunæ tribuendum (§. 78. *Jur. nat.*), nec pœna adversus idem valet (§. 542. *loc. cit.*).

§. 236. Pœna capitalis cum sit supremus pœnarum gradus, dubio caret, homicidium dolosum pœna capitali dignum esse (§. 233. 234.); culposum autem, veluti si tegularius tegula dejecta prætereuntem interimit, nulla monitione facta, pœna leviori dignum, pro diverso culpæ gradu diversa.

§. 237. Quoniam jus inculpatæ tutelæ in rep. unicuique integrum manet (§. 251.), homicidium quoque in statu inculpatæ tutelæ commissum pœna vacat (§. 452. *Jur. nat.*).

CAP.

CAP. IX.

De cura imperantis circa vitæ necessitatem.

§.238. PRima in rep. cura esto, ne deficiant bona naturalia ad victum, amictum atque ædes necessaria (§.425. *Jur.nat.*). Oeconomia igitur ruralis floreat necesse est, consequenter agriculturæ, horticulturæ, sylviculturæ & rei pecuariæ perfectio omni studio promovenda, nec quidquam permittendum, quod ullo modo eidem repugnet (§.44. *Jur.nat.*). Patet igitur constitutionum ruralium necessitas.

§.239. Et cum imperantis quoque sit curare, ut cives ex bonis naturalibus, tanquam materia, artificialia effingant, sive in usus proprios, sive in usum commerciorum (§.425. *Jur. nat.*): omnis quoque generis opifices alendi, eorumque numerus determinandus, ne justo major officiat ipsis opificibus atque artificibus, justo minor autem concivibus. Palam est, in priori casu vix acquiri vitæ necessitati inservientia, in posteriori autem pretium rerum ultra modum intendi.

§.240. Ne desint ulli ad vitæ commoditatem requisita: pretia rerum determinanda sunt autoritate publica, quantum fieri potest, ne commerciis obex ponatur. Habenda vero potissimum illorum ratio, quæ ad vitæ promiscue omnium necessitates requiruntur, veluti annonæ.

§.241. Et ne luxui dediti postrema vitæ parte in paupertatem incidant: publica lege is proscribendus (§.437. *Jur. nat.*). Unde patet legum sumtuariarum necessitas, circa victum & amictum potissimum versantium.

§.242. Interim tamen probe notandum, circa victum & amictum non necessitatis solius habendam esse rationem, non modo per rationes morales (§.50. *Jur.nat.*), verum etiam per rationes politicas; cum in magna hominum multitudine plurimis foret otiandum, si tantummodo de necessariis cogitandum, in rep. autem ferendum non sit, ut otio diffluant, quibus vires ad laborandum suppetunt (§.426. *loc.cit.*). Accedit, quod quidam artifices

ex solis necessariis vitam tolerare nequeant, veluti pictores & cælatores.

§. 243. In rep. ferendum non est, ut eleemosynas petat, cui vires sunt ad laborandum, neque ampliores petat, quam quæ vitæ necessitatibus sufficiunt, aut perpetuas, ubi sufficiunt extraordinariæ (§. 438. & seqq. *Jur. nat.*): ut igitur legi naturali satisfiat; quantum datur (§. 403. *loc. cit.*), *eleemosynaria* constituenda, ita ut eleemosynarii judicent de egestate stipem emendicantium, & quantitatem hinc determinent.

§. 244. Qui labores fastidiunt, ne negatis eleemosynis aliorum opibus insidias struant, vel juvenculæ ex corpore quæstum faciant: *ergastula* condenda, in quibus ad labores vi compellantur, donec ad saniorem mentem redeant.

§. 245. Ut illorum, quibus vires ad laborandum minime sufficiunt, & desunt agnati, quorum beneficio alantur, necessitati succurratur: *xenodochia* constituenda, in quibus sumtibus publicis & divitum munificentia alantur.

§. 246. Si pupilli fuerint egeni, quorum educationi sumtus impendere nequeunt agnati, vel amici parentum defunctorum *orphanotrophia* condenda, ne iidem negligantur.

§. 247. In illorum commodum, quibus exiguæ ad laborandum vires suppetunt, erigenda sunt *onochotrophia*, in quibus sumtibus alantur publicis, sed ita ut lucellum modico labore partum publico acquiratur.

§. 248. Ne didactra parentibus sint onerosa; præter scholas publicas *scholæ pauperum* in usum utriusque sexus condendæ (§. 429. *Jur. nat.*).

§. 249. Immo cum opificibus atque artificibus sæpe desint sumtus necessarii ad utiles reip. operas præstandas: *ærarium publicum* constitui oportet (§. 125. *Jur. nat.*), ex quo pecunia mutuo detur modicas usuras soluturis. Cives enim opulentiores, quibus gratior est in credendo ære securitas, quam usuræ largiores, in ærarium istud opes suas lubentissime conferent.

§. 250. Incendiis vastantur ædes, consumuntur opes & ad paupertatem rediguntur vel opulenti: publicis igitur

tur constitutionibus sanciri debet, quomodo cum præcavenda, tum, ubi exorta fuerint, restringenda sint, ne latius repant.

§. 251. Pertinet huc mulcta, quam dant negligentiæ, tum in præcavendis incendiis, tum in exortis celandis, cum principio haud difficulter obsistere licuisset.

§. 252. Curæ reliquæ, quæ imperanti circa ædificia incumbit (§. 443. *Jur. nat.*), satisfit partim constitutionibus de re ædificatoria, partim si architecti alantur & fabri.

§. 253. Ne pupillorum opes a tutoribus male administrentur: *muneri tutelari* præficiendi sunt viri graves, quorum consensu administratio geratur.

§. 254. Bona igitur ipsorum immobilia in casu necessitatis alienari nequeunt, nisi horum consensu (§. 339. *Jur. nat*), & quotannis iisdem administratorum bonorum rationes reddere tenentur tutores (§. 340. *loc. cit.*), immo ad contractus minorennium vel pupillorum consummandos requirere eorundem consensum (§. 342. *loc. cit.*).

§. 255. Dilatio rationum cum ferenda non sit (§. 344. *Jur. nat.*): pœna eidem decernenda.

§. 256. Paupertatis avertendæ gratia prohibenda sunt dona, legi naturali minime conformia (§. 246. & seq. *Jur. nat.*), ea præsertim, quæ, ubi in consuetudinem abiere, plurimis onerosa atque saluti publicæ sunt adversa.

CAP. X.

De cura imperantis circa morbos præsertim contagiosos.

§. 257. IMperantis est curam gerere, ne quis sanitatis atque membrorum integritatis jacturam facere possit (§. 434. *Jur. nat.*): ne igitur labore nimio cum sanitatis dispendio quis fungi habeat opus nec plurium munerum obeundorum cura uni demandanda, nec salaria nimis tenuia constituenda, merces diurna operariis extemplo solvenda determinanda, cibo-

rum sanitati nocuorum venditio prohibenda, potus & ciborum venalium inspectio non negligenda, ne aer sordibus foetorem contrahat cavendum, quae in aedificiorum structura sanitati proficua injungenda, taedia, quibus homines consumuntur, omni ratione arcenda.

§. 258. Cum vitae nullus morbus magis insidietur peste, eidem avertendae maxima impendenda est cura, plurimum sublevanda, ubi ex historia pestis pleniori, detectae fuerint tanti mali causae.

§. 259. Ne alii morbi contagiosi irruant; venditio prohibenda ciborum, quae sanitati insidias certo anni tempore struere solent & inprimis cavendum, ne ex annonae difficultate, cibo inusitato famem tolerent, egestate pressi.

§. 260. Imperantis est providere, ut praesto sint media curandi morbos (§. 434. *Jur. nat.*. Alendi igitur sunt medici & chirurgi periti, nec nostris moribus permittendum, ut doctoris gradus conferatur indignis, mulcta gravi a facultate medica exigenda, quae ex collatione privilegiorum doctoralium quaestum facit. Eo quoque fine instruenda sunt pharmacopolia, stato tempore visitanda.

§. 261. Qui ob egestatem non habent, unde sumtus tollendo morbo impendendos faciant: iis eleemosynarii extraordinariis donis succurrere jubeantur; vel in casu majoris egestatis in *nosocomiis* propterea extruendis, & dotandis eorundem saluti prospiciatur.

§. 262. Immo eorum gratia publicis sumtibus alendus medicus, qui gratis fert operam egenis, ad dignitatem eminentiorem & lautiorem sortem prae ceteris promovendus, ubi se in obeundo munere assiduum praestiterit.

§. 263. Ne contagiosi morbi latius serpant, praesertim ubi homines tenuioris fuerint sortis: ut deficiat loci commoditas, nosocomia peculiaria construenda, quibus vernaculo sermone a Lazaro nomen derivatur. Posses *nosocomia Jobaea* appellare.

§. 264. Consultum quoque foret, ut in aedibus divitum *valetudinaria* commoda struerentur.

§. 265. Ne pestis longius repat: hac lue infecti extra urbem cum omnibus inquilinis domus, publica autoritate occludendae, sub tuguriis in campo excitandis commo-

morari debent; eadem vero extinctorum corpora in profundis cavernis sepelienda. Plura aliquando suppeditabit plenior pestis historia, cum scientia physica & medica combinata.

§. 266. Viæ quoque publicæ, plateæ, pontes minime obstacula ponere debere incessus securitati, facile intelligitur (§. 434. *Jur. nat.*).

C A P. XI.

De cura imperantis circa vitæ jucunditatem.

§. 267. IMperantis quoque est de sensuum oblectamentis innocuis curam quandam adhibere (§. 445. *Jur. nat.*). Oculos pascunt imagines atque statuæ, quæ, præter voluptatem, qua mentem perfundunt, utilitati serviunt, ubi in memoriam revocant, quæ virtutis ergo meminisse juvat. Spectant huc porro, vireta, nemora, ædificia pulchra, fontes & ignes artificiales, variaque artis opera, una cum comœdiis, tragœdiis, schœnobatica, præstigiis &c. modo caveatur abusus, ne scilicet sint vitiorum fomes.

§. 268. Aures demulcet musica cum vocalis tum instrumentalis, maximi ad virtutem usus, si morum ac vitæ præcepta ejus ope memoriæ firmiter infigantur & affectibus socientur (§. 41. *Psych.*), ut appetitus sensitivus ad consensum cum rationali reducatur. In hunc quoque censum veniunt orationes juxta artis regulas compositæ, poemata, præsertim hymni, murmura aquarum, præsertim in cataractis, cantus avium, tonitrua tormentorum, sonitus campanarum, & camporum, præsertim ubi tempore nocturno Jupiter tonat.

§. 269. Odori serviunt flores cum aliis rebus odoriferis, quæ in officinis prostare debent. Ne autem fœtor sit naribus molestus, sordes extra urbem exportandæ, cerdones ad extremos urbis angulos aut extra eam relegandi, lanienæ in iisdem assignandus locus, nec in urbibus, ubi agricultura & re pecuaria ad vitam tolerandam non indigent incolæ, permittendum, ut vac-

cæ, sues atque oves foveantur. Inprimis cura esto, ne cloacæ earumque expurgatio fœtore suo sint molestæ.

§. 270. Quoniam cibo uti sapido nihil vetat, modo sanitati conducat (§ 49. *Jur. nat.*): gustus quoque hic habenda est ratio, modo caveatur, ne sapori grata fiant irritamenta voluptatis, & luxum pariant.

§. 271. Ludi cum sint actiones fallendi temporis gratia suscepti (§. 49.), omnes autem actiones inter se consentire debeant (§. 17. *Phil. pr. univ.*); cura esto, ut non permittantur, nisi qui vel attentionem & deliberationem acuunt; probabilitatem æstimandi donum concilliant, virtutum exercitia insinuant, sanitati conducunt, verbo virtuti inserviunt. Ast interdicendi, qui quæstus gratia fiunt, & rixis, prodigalitati, cædi, otio aliisque vitiis fomitem subministrant.

CAP. XII.

De cura imperantis circa honores.

§. 272. IN repub. prærogativarum jura iis concedenda, qui honoribus digni sunt (§. 446. *Jur. nat.*) Ad dignitates igitur civiles præ ceteris evehendi, qui se honore dignos præstiterunt, speciminibusque eodem dignos comprobarunt (§. 73. 74. *loc. cit.*): quod erit stimulo aliis ad præclara suscipienda.

§. 273. Quoniam vero fieri nequit, ut omnes ad dignitates civiles evehantur, quos honoratius haberi in repub. convenit, ob insignem, quam præstant, utilitatem; honorum quoque tituli cum connexis prærogativis nemini concedendi, nisi iis, qui eodem honore sunt digni, ipsa dignitate titulis istis designata fulgentes.

§. 274. Absit igitur, ut tituli sint venales: vilescunt enim, immo cum ipsis vilescunt dignitates civiles iis designatæ. Accedit, quod titulis superbientes, sæpius expensas ament, quibus si non ipsi, eorum tamen liberi ad incitas rediguntur.

§. 275. Ad vitium proclive vulgus ad imitationem honorum civilium excogitavit voces, quibus ignominiæ notionem confusam sociavit ad alios infamandos. Quoniam

in

in repub. injuriæ quoque verbales vindicem manum flagitant (§.226.); verborum quoque contumeliosorum usus prorsus proscribendus, illorum præsertim, quæ certaminibus causam præbent (§. 230.).

§. 276. Multo minus igitur impune ferendum, ut libellis famosis alterius famæ insidiæ struantur, quibus nempe crimina objicit autor alteri suppresso nomine vel sub nomine ficto latens. Immo cum libellorum famosorum autores securius noceant, quod lateant: non modo ipso facto pro infamibus habendi, verum etiam pœna severiori in eosdem, ubi innotuerunt, animadvertendum, ut alii ab eodem facinore deterreantur.

SECTIO III.

De administranda republica,

CAP. I.

De summæ potestatis, & potentiæ collatione.

§.277. IN monarchia sive regno unus (§.103.) imperat. Pervenit autem ad imperium vel *electione* sive populi, sive optimatum, sive quorundam illorum, quibus eligendi cura commissa vel *successione*, ita ut patre mortuo transferatur vel in filium sive primogenitum, sive a parente designandum, aut in agnatum; vel denique *designatione*, ita ut monarcha sibi pro arbitrio constituat successorem, quo jure usi sunt Sinæ ab initio conditi imperii.

§. 278. In monarchia penes imperantes est absoluta omnis potestas omnisque potentia (§.103.), atque adeo in collatione imperii nihil observandum. Limitatio enim naturalis, quæ hic locum habet (§.473. *Jur. nat.*), per se intelligitur.

§. 279. Quodsi respub. fuerit mixta ex monarchia & aristocratia, vel ex monarchia & politia: unus quidem imperat vi formæ monarchicæ (§.103.); sed potestas in nonnullis restringitur vi aristocratiæ vel politiæ, ita ut sine optimatum vel populi consensu non possit decerne-

re,

re, & pars potentiæ sit itidem vel penes optimates vel penes integrum populum (§. 104. 105). Quando itaque imperaturo fasces conferuntur, tum obligandus est ad *leges fundamentales*, hoc est, regulas, quibus potestatis atque potentiæ limitationes continentur.

§. 280. Juramento consequenter confirmet, se contra leges fundamentales nihil admissurum: quod ut sit motivum servandi promissi, adeoque vim obligandi habeat (§. 18. *Phil. pr. univ.*). Deum timeat imperans (§. 17. *Jur. nat.*), atque adeo cognitione ipsius (§. 19. *loc. cit.*), eaque viva (8. *Phil. pr. univ.*) instructus sit, necesse est.

§. 281. Elucet hinc præstantia religionis christianæ, ob statum vitæ futuræ, quem ignorat ratio: cujus etiam maximum pondus est in monarchia; ne imperium absolutum degeneret in tyrannidem (§. 103.).

§. 282. Cum adeo plurimum referat, præsertim in monarchia, ut imperans vero timore Dei instructus sit; magna penes ipsum concionatoris aulici autoritas esse debet.

§. 283. Juramentum quidem vim obligandi etiam inde acquirit, quod imperans idem susque deque habens, fidem suam suspectam reddat exteris, & ipsorum civium animos a se alieniores: quod utrumque sæpius valde nocere potest.

§. 284. Si juramento soli non tuto fidendum: pars potentiæ, nonnunquam potentia omnis, penes optimates vel penes populum relinquitur. Irritum enim est decretum, nisi idem executioni demandari possit.

§. 285. Ad potentiam refertur pecunia rerum gerendarum nervus (§. 183. *Jur. nat.*). Potentia igitur limitatur, si imperanti non permittitur, absque optimatum consensu civibus onera imponere, nec nova onerum genera introducere, & si *thesaurarius* constituatur, qui pecunias in usum publicum exactas recipit & erogat. Sinæ olim omnes sumtus publicos per leges fundamentales determinarunt, tum etiam in privatos imperantis ejusque familiæ usus impendendos.

§. 286. Referuntur porro ad potentiam imperantis milites (§. 483. *Jur. nat.*). Quamobrem ea limitatur, si *dux belli* creatur, a cujus nutu pendet miles, ipse autem a jus-

jussu imperantis, ad leges quasdam statusfundamentalis attemperato.

§. 287. Refertur denique ad potentiam jus constituendi & removendi magistratus ac judices in oppidis, pagis atque provinciis, conferendi munera publica & dignitates civiles (§.483.*Jur.nat.*). Limitatur adeo potentia *jure denominandi*, hoc est, potestate collegio concessa, ut, si munus vacet, nominent personas aliquot dignas ipsorum judicio, quæ eidem admoveantur.

§. 288. Nihil autem hac ratione decedit majestati principis. Etsi enim per potestatem atque potentiam junctim sumtam constituatur (§.486.*Jur.nat.*): utraque tamen ipso jure naturali limitata est (§.470.*loc.cit.*), eo ipso nimirum, quod jure naturali limitatur potestas, potentia quoque restringitur non nisi ad certos usus, consequenter & ipsa limitatur. Quoniam vero limitatio civilis haud repugnare debet naturali: imperans sane, qui muneri suo satisfacit, potestate & potentia absoluta eodem modo utitur, ac si limitata esset, & limitata eodem, ac si illimitata esset. Quamobrem prudens, etsi despoticum sit imperium (§473.*Jur.nat.*): ipsemet tamen sibi leges fundamentales figit, ad quas actiones suas attemperat.

§. 289. Quæ de rep. ex monarchia & aristocratia vel politia mixta diximus: eadem sine multo negotio mutatis mutandis ad eam applicantur, quæ miscetur ex aristocratia & politia.

§. 290. Cum potestas sit facultas ferendi leges, & obligandi subditos, atque disponendi de salute & tranquillitate publica (§.469.*Jur.nat.*); eandem esse in rep. omni potestatem patet.

§. 291. Enimvero quoniam ad potentiam referuntur pecuniæ, milites, jus constituendi magistratus & judices ac conferendi munera publica & dignitates civiles (§.483. *Jur.nat.*): potentia in diversis rebusp. admodum est diversa; & eo major censetur resp. quo potentior.

§. 292. Potens vero est resp. quæ civibus atque divitiis abundat (§.482.*Jur.nat.*).

§. 293. Potens adeo redditur resp. si numerus civium atque opes augentur (§.292.).

§. 294.

§. 294. Lædunt subditi majestatem, si contra imperantis potestatem atque potentiam quidquam moliuntur (§.487.*Jur.nat.*). Obligandi igitur sunt subditi, ne id criminis committant, non modo pœnis (§.490.*loc. cit.*), verum etiam *homagio*, hoc est, juramento, quod præstant imperanti ad imperium evecto. Unde denuo patet religionis non modo naturalis, verum etiam præcipue christianæ necessitas, eadem qua supra (§.281.) evidentia.

§. 295. Ut majestatem non coacte, sed sponte revereantur cives, propter multitudinem, ex ratione de eadem statuere nescientem, opus est splendore externo, qui omnium oculos animosque perstringat; quem in finem sumtus necessarii determinandi, sed sine potentiæ detrimento (§.291.).

C A P. II.

Re regimine in genere.

§.296. Bene regnat, qui potestate & potentia summa non utitur nisi ad promovendam salutem & tranquillitatem publicam (§.492.*Jur.nat.*). Ex civium itaque felicitate voluptatem percipiat constantem (§.140.*Psych.* & §. 71.*Phil.pract. univ.*), consequenter cives impense amet necesse est (§.115. *Psych.*).

§. 297. Ut in amorem civium sit pronus, veram potentiæ & autoritatis penes exteros notionem meditetur (§.291.292.).

§. 298. Hoc ipso stimulo veluti sponte sua omnibus satisfaciet, quæ de boni regiminis legibus inculcavimus (§.493. & seqq.*Jur.nat.*), modo satis intelligat: id quod hic supponitur.

CAP.

CAP. III.

De justitiæ administratione.

§. 299. JUdices constituit imperans, quorum est de controversiis civilibus sententiam ferre, latamque exequi (§. 497. 498. *Jur. nat.*). Judices ergo inferiores remittendi sunt ad superiores, & superiores ad summum quoddam tribunal, quod *tribunal appellationem* dici suevit, ita ut judici superiori, qui de causis gravioribus jus dicit, examinare & reformare liceat sententiam ab inferiori latam, si pars alterutra litigantium in ea acquiescere nolit, & idem jus competat tribunali summo in judicem superiorem.

§. 300. Ista provocatio ab judice inferiori ad superiorem oblatam ab isto sententiam *appellatio* nuncupatur.

§. 301. Ne autem temere quis appellare possit, non modo juramento confirmare debet, sibi firmiter eam animo sedere opinionem, quod sententia lata sit adversus causam bonam, quam tueatur, verum etiam mulcta constituenda temere appellantibus a judice superiori executioni demandanda, facta causæ cognitione.

§. 302. Appellationum is quoque est usus, ne judex inferior in ferendis sententiis nimium affectui tribuat.

§. 303. Unde etiam litigantibus in foro non deneganda est facultas deferendi querelas ad judicem superiorem ob denegatam justitiam, ad præcavendum abusum mulcta temeritatem coercendo.

§. 304. Ne in irrogandis pœnis & inquirendis delictis desint officio suo magistratus, quibus id curæ demandatum est (§. 496. *Jur. nat.*); tribunal quoddam *summum criminale* constituendum, ad quod mittenda sunt acta inquisitionis, ita ut sententia lata executioni demandari nequeat, nisi ab eodem summi imperantis nomine confirmata.

§. 305. Atque hoc ipso judices inferiores obligantur, ne in inquirendis delictis ac irrogandis pœnis desint officio suo (§. 18. *Phil. pr. univ.*).

§. 306. Sententia cum in causis civilibus, tum in crimina-

minalibus secundum leges civiles ferenda (*§.496. Jur. nat.*), aut iis deficientibus juxta legem naturalem civilium normam (§. 403. *loc. cit.*). Omnis ergo sententia in caussis civilibus hoc syllogismo practico continetur:

Si tale fuerit factum, hæc ferri debet sententia.
Atqui factum est tale.
Ergo hæc ferenda sententia.

Major est lex: minor factum per acta probatum, E.gr. Si Titius accusetur ob rationes tutelares non redditas, hinc locum habet syllogismus:

Tutor debet rationes reddere administratorum bonorum pupilli (§.253.).
Atqui Titius est tutor.
Ergo debet reddere rationes, &c.

§. 307. Apparet adeo, ne inutiles in caussis civilibus decidendis nectantur moræ (§.505. *Jur. nat.*), opera danda est, ne caussæ cognitioni multum temporis sit impendendum. Et hæc sane est ratio, cur lites in foro mercatorum atque judæorum statim finiantur, & cur caussis levioris momenti in judiciis inferioribus parum temporis impendatur.

§. 308. Eodem, quo ante (§.306.), modo patet, in caussis criminalibus sententiam omnem niti hoc syllogismo practico:

Qui hoc delictum commisit, hac afficiendus est pœna.
Atqui Titius hoc delictum commisit.
Ergo hac pœna afficiendus.

Major itidem lex est: minor vero factum per acta probatum, sive a delinquente confessum, postquam fuit convictus.

§. 309. In processu adeo criminali danda potissimum est opera, ut reus criminis, cujus postulatur, convincatur & ad propriam confessionem adigatur, ne pœna videatur statui in innocentem.

§. 310. Delictum ad judicem apricum producitur per testes juratos, ne de veritate testimonii dubitari possit (§.67. *Log.* & 200. *Jur. nat.*).

§. 311. Quodsi neget pertinaciter reus, quæ consensu testium juratorum confirmantur; *confrontationi* locus est,

testi-

testibus præsente reo testimonium deponentibus & ejus assensum urgentibus.

§. 312. Si ad quæstiones partim ex narratione rei, partim ex testimoniis depositis formatas dubie responderit reus, aut prorsus sibi contradicat, nec monitus ad veritatis confessionem permoveri possit; quin *tortura* dignus sit, non dubitabit, qui necessitatem in pœnis exequendis propriæ rei confessionis perpendit.

§. 313. Non obstat, torturæ metu etiam insontem ad delicti confessionem simulatam adigi: nam innocentis quoque pœna plecti potest, si testimonio testium unico fidamus. Rarior autem cum sit casus, ubi tortura fallax est remedium veritatis detegendæ, nisi temere ad eam progrediaris (§. 312.); hæc ratio sufficiens non est, ut isto medio abstineatur.

§. 314. Liquet autem non nisi in causis capitalibus locum esse torturæ: in aliis levioribus sufficere *juramentum purgatorium*, quod *torturam spiritualem* vocant, & quo quis jurat, se id criminis, cujus postulatur, non commisisse.

§. 315. Si reus fuga sibi consulit, antequam in carcerem conjiciatur, ex eodem responsurus; omnem movere lapidem tenetur judex, ut comprehendatur & carceri committatur.

§. 316. Requirendi igitur sunt aliorum locorum judices, ut ubi ibidem comparuerit, eundem comprehensum tamdiu in carcere detineant, donec inde in locum delicti reducatur, sumtibus, qui impenduntur, refusis.

§. 317. Quodsi per literas significaverit, antequam comprehensus fuerit, esse sibi animum sese in judicio sistendi & judicatum solvendi, modo a squalore carceris immunis esse queat; dubio caret, quod salvum conductum eidem impertiri judici liceat.

§. 318. Ne tamen judicium eludatur, cautio præstanda vel pecunia parata in judicio deposita, vel per hypothecam aut fidejussorem, tum quod in judicio citatus comparere, tum pœnæ decretæ sese submittere velit (§. 317.).

§. 319. Quoniam vero fuga, qua sibi jam ante consulere nitebatur, satis probat, quod eandem repetiturus sit,

si vel

si vel tortura vel pœna capitalis aut corporis minimum afflictiva adversus eum decernatur: in hoc casu expirare salvum conductum evidens est, consequenter eo minime obstante in vincula conjiciendus reus, antequam tale quid suspicari possit.

§. 320. Quæ de juramenti usu in foro diximus (§ 280.) religionis præsertim christianæ necessitatem denuo eodem, quo supra (§. 280. 214.) modo probant.

CAP. IV.

De salute subditorum ubivis locorum promovenda.

§. 321. Ut bene regnet imperans, salutem & tranquillitatem publicam pro virili promoveat (§. 401. *Jur. nat.*). Enimvero cum fieri nequeat, ut ob tantum rerum gerendarum numerum, de quibus in sectione præcedente diximus, omnibus exequendis unus sufficiat, illam curam demandare debet aliis, concessa potestate & potentia ad id necessaria. Hinc origo *magistratuum oppidanorum & paganorum*.

§. 322. Etsi autem horum magistratuum non sit nisi exequi a summo imperante jussa (§. 321.), adeoque absoluta potestate minime gaudeant, nec propria autoritate imperent; causæ tamen levioris momenti, præsertim si plurimæ summo imperanti fuerint provinciæ, ipsorum libertati relinquendæ, veluti interdictio ciborum certa anni tempestate nocuorum, aut quæ subitam postulant decisionem.

§. 323. In causis tamen majoris momenti quæ videntur commoda, ad summum imperantem deferant, antequam imperari possint.

§. 324. Enimvero si ob numerum provinciarum & in illarum numero quoque occurrant, quæ molem rerum gerendarum nimis aggravant, magistratui tamen inferiori non commode permittuntur; creandi sunt magistratus superiores, quorum requirendus est consensus, antequam executioni demandentur, quæ salus & tranquillitas civitatis vel pagi postulare videtur. Istiusmodi magistratus sunt *Provinciarum Præfecti*, itemque *Vice-Reges*.

§. 325.

§. 325. Summi imperii eſt munera publica conferre & dignitates civiles (§. 483. *Jur. nat.*). Si quæ tamen levioris fuerint commatis, eorum collatio committitur arbitrio magiſtratus inferioris: quod tamen nullum eſt, ſi imperanti ſummo libuerit conferre, quod vacat munus.

§. 326. Facile autem patet, magiſtratus oppidani & pagani hanc eſſe legem ſupremam: *Fac ea quæ ſalutem & tranquillitatem urbis vel pagi promovent, omitte iiſdem contraria* (§. 405. *Jur. nat.*).

§. 327. Nec abſimili modo liquet, præfectui provinciæ ſacram eſſe hanc legem, actionum normam: *Fac ea, quæ ſalutem & tranquillitatem provinciæ promovent, omitte iiſdem contraria.*

§. 328. Magiſtratui autem inferiori cum perſpectæ ſint qualitates perſonarum loci ſui, ut habilitate earundem optime judicare poſſint; ipſis quoque concedendum jus denominandi, quando munus quoddam majoris momenti vacat.

§. 329. Variis autem modis caveri poteſt, ne jure denominandi abutantur, immo nec abuſum impune ferendum ſtatuimus.

CAP. V.

De opibus civium conſervandis augendiſque.

§. 330. Cum pecunia ſit rerum gerendarum nervus, nec poſtremam potentiæ partem abſolvat (§. 438. *Jur. nat.*), immo ut reſp. potens reddatur, opes augendæ ſint (§. 293.); ideo boni regimInis numeros quoque explet cura de opibus civium conſervandis & amplificandis (§. 491. *Jur. nat.*).

§. 331. Opum conſervandarum gratia ſummus imperans caveat, ne ex ſuis regionibus in exteras deferatur pecunia (§. 511. *Jur. nat.*). Quamobrem ab adportandis mercibus peregrinis, quæ parata pecunia ab exteris emendæ, abſtinendum, ſi iiſdem vel prorſus carere vel in eorum locum alias ſubſtituere poſſimus.

§. 332. Cautione tamen hic, ut in omnibus negotiis

politicis, opus est, nimirum ne mercium peregrinarum asportatio prohibeatur, si exteri perinde prohibere possint, ne merces ex nostris regionibus ad ipsos asportentur, præsertim ubi id cum præsente damno fieri potest.

§. 333. Probe quoque considerandum, num merces peregrinæ in nostras oras delatæ in alias peregrinas ex nostris iterum deportentur, lucro nobis relicto.

§. 334. Immo nec hoc negligendum, num merces peregrinæ alliciant emtores earum, quæ nostra suppeditat regio, ut majus hinc sperandum sit lucrum, quam ex illarum asportatione metuatur damnum.

§. 335. Eadem de causa non ubivis locorum consultum est, ut bonis naturalibus ipsimet utamur ad conficiendas merces.

§. 336. Unde tandem intelligitur, quanti negotii sit, circa commercia statuere, quæ reip. conducunt, ut vel hoc nomine consultius judicetur omnem eorundem curam arbitrio mercatorum relinquere, certe nonnisi consilio eorundem de commerciis statuere, in quo tamen expendendo cautione multa opus est, ne ex privata utilitate profectum de publica interpreteris.

§. 337. Ne in exteras regiones deferatur pecunia (*§. 511. Jur. nat.*), promiscue quoque concedenda non sunt itinera in regiones peregrinas juvenibus ditioribus vel studiorum, vel illarum visendarum gratia.

§. 338. In priori casu circumspectio adhibenda est, ne studiis obicem ponentes plus damni inferamus reip. quam ex tenui lucro obtento sperari potest utilitas.

§. 339. Ne propter victum pecunia exportanda, agriculturæ, horticulturæ, rei pecuariæ &c. perficiendæ studendum: quod politico amplissimum consiliorum campum pandit, ubi ad singularia descendere voluerit.

§. 340. Inprimis autem mature exequenda consilia de granariis publicis (§. 257.); ut annona flagelletur: quo in casu plurimum nummorum in alias excurrunt regiones.

§. 341. Enimvero cum divitiis reipubl. nihil magis inimicum sit bello; ideoque nulla ipsi salus esse dicatur: ab eo quoque abstinendum, quamdiu non summa urge-

ferit necessitas, cum absque eo salus publica conservari nequeat.

§. 342. Eadem de causa concedendum non est, ut cives divites sedem suam figant in alia regione.

§. 343. Immo si agyrtæ, circulatores, histriones, aleatores & alii ejusdem furfuris plures secum auferant nummos, quam quos nostra in regione consumunt: tolerandi iidem non sunt, etsi ceteroquin accessus negandus non foret (§. 267. 259.).

§. 344. Opum augendarum gratia (*§. 483. Jur. nat.*) cura rei metallicæ habenda est, ubi adfuerint metallifodinæ, præsertim ubi divites fuerint proventus, nec ad metallicorum operas & victum curandum majores sumtus faciendi sint, quam fructus ex metallifodinis regioni superest.

§. 345. Eadem de causa alliciendi ad nos sunt exteri bono regimine, quod nulli inprimis oneri esse celebratur.

§. 346. Alliciendi quoque sunt, qui iter faciunt per nostras regiones, & in eas studiorum vel animi gratia excurrunt. Priorem in finem caveatur, ne peregrini nummis emungantur in diversoriis, commoditate licet ipsorum neglecta: & ne vectigal sit oneri, præsertim si via patet alia. Posterioris finis ergo academiis & gymnasiis doctores eruditionis fama docendique dono præstantes præficiendi, & studiosorum commoditati velificandum, urbes ædificiis affabre constructis exornandæ, iisque satisfaciendum, quæ circa vitæ jucunditatem (*§.* 267. & seqq.) atque aulæ splendorem (*§.* 295.) præcepimus.

§. 347. Non autem si ab argenti & aurifodinis discesseris, datur aliud medium augendarum divitiarum utilius commerciis, quorum ideo tanto magis habenda est ratio, ut consiliis parum maturis obicem ponas (*§. 336.*).

§. 348. Commercia ut invalescant, imperantem curare decet, ut bona naturalia abunde proveniant, merces levi sumtu inde præparentur, & magno numero in alias regiones exportentur: quod ut fiat, cavendum, ne nimium vectigal efficiat earum pretium immodicum.

§. 349. Imperanti quoque id agendum, ut pecunia conveniente ratione inter incolas distribuatur, ne unus abun-

det opibus cum ceterorum damno (§.512.*Jur.nat.*). Ut igitur hujus curæ tenaces sint, neque eam tanquam levioris vel nullius momenti abjiciant: perpendendum est, quod sic onera civibus futura sint parum molesta, consequenter e medio tollantur querelæ de eorum gravitate, statui publico inimicæ.

§. 350. Ne nummi ab avaris vel hominibus ditioribus arcæ vinculis detineantur, prospiciendum est de credendarum securitate: quorsum facit ærarium superius commendatum (§.249.).

§. 351. Divitibus eum in finem convenit lautius ac splendidius vivendi genus, cujus rationes alias in medium attulimus supra (§.217.).

§. 352. Immo huc quoque confert splendor aulæ, modo caveatur, ne exteri potius quam indigenæ lucrum inde percipiant.

§. 353. Utramque etiam paginam hic faciunt œconomiæ moralis perfectio, & mercium præparatio.

§. 354. Ea denique fini liberum esto unicuique, ut ad arbitrium merces conficiat, unde lucrum expectet: etsi enim minus necessariæ aliunde asportari minime debeant: alia tamen longe est ratio, cum ab indigenis præparentur.

C A P. VI.

De consiliariis.

§.355. QUodsi quis singula ad animum revocet, tum quæ de cura imperantis salutis publicæ ac tranquillitatis ergo eidem incumbente, in jure naturali politico; tum quæ de eadem in politica hactenus præcepimus: non dubito fore, ut gravissimam rerum gerendarum molem, quæ imperantis humeros premit, percipiens eam humeros unius hominis longe superare pronunciet.

§. 356. Equidem non desunt, qui affirmant, parva sapientia regi mundum, propterea quod non adeo arduam subinde experiantur illorum sapientiam ceterasque virtutes intellectuales, qui ad clavum reipub. sedent. Enim-

nimvero non una eſt ratio, cur hoc judicium præcipitetur. Qui enim ſic ſentiunt, nullam habent rationem experientiæ plurimum in negotiis gerendis valentis; minime perpendunt, quod in negotia gerenda quoque influant multi viri eruditione, ſcientia, ſapientia, prudentia præſtantes, qui publicis provinciarum muneribus præfecti; multo minus cogitant ſapientiam, ſcientiam & experientiam illorum, quibus ab antiquiſſimis temporibus debentur conſtitutiones politicæ ad nos propagatæ. Tacemus alia, quæ una expendi merebantur.

§.357. Summus imperans ſolus non ſufficiens omnibus ad trutinam examinandis, quæ ſalutis & tranquillitatis publicæ gratia decernenda ſunt; ideo opus habet aliorum in rebus decernendis conſilio, conſequenter *conſiliarios* creare debet.

§.358. Enimvero quoniam rerum gerendarum varietas tanta eſt, ut nec unus ſingulis expendendis ſufficiat; ideo plures ſunt conſtituendæ conſiliariorum claſſes.

§.359. Ipſa autem ratio, cur conſiliarii adhibendi ſint (§.514.*Jur. nat.*) ſuadet, in eorum numerum admittendos non eſſe, niſi rebus gerendis pares ſapientia, prudentia, ſcientia huc requiſita inſtructi, ut quid conducat reipub. judicare valeant, tum etiam ea virtute ornati, ut animi ſui ſententiam libere exponant, nec utilitatis privatæ gratia fucum faciunt.

§.360. Eligendi conſequenter non ſunt niſi probatæ virtutis.

§.361. Conſiliariorum cum ſit, cognita atque perſpecta ad facta applicare, ab iis non requiſiveris, ut inventores agant, præſertim cum nec tempus iſtiuſmodi meditationibus ſuppetat.

§.362. Quoniam tamen in adminiſtranda rep. occurrere ſolent non quotidiana, quibus decidendis parum ſufficiunt principia hactenus nota, & quorum nobis exempla non ſuccurrunt, quæ imitemur; ideo philoſophus ſuaſor eſt, ut peculiare collegium conſtituatur conſtans ex viris dono meditandi & arte inveniendi præſtantibus, cui committenda eſt inquiſitio eorum, quæ ex uſu reipub. eſſe poſſunt.

§.363. Quæ igitur hi meditationibus ſuis fuere aſſecu-

P 3 ti,

ti, ea consiliariis exponant, ut facta deliberatione, consilia sua summo imperanti impertiri valeant.

§. 364. Olim apud *Sinas* hoc officium erat philosophorum eminentium, quos tanquam oraculum consulebant in casibus dubiis imperatores.

CAP. VII.

De oneribus publicis.

§. 365. SUmmo imperanti competit jus imponendi civibus onera, ne desint sumtus ad executionem operis cujuscunque necessarii (§. 478. *Jur. nat.*) & ad splendorem majestatis tuendum (§. 295. 346.). Quamobrem si qui fuerint, qui moras nectunt, isti vi compellendi sunt, ut, quod debent, solvant.

§. 366. Operam autem dare debet imperans, ne onera premant subditos, ut tandem ipsis deficiant sumtus ad operas suas necessarii, vel ad vitæ necessitates tolerandas requisiti.

§. 367. Secus si fecerit, & justis locus erit querelis, quarum rumor ad exteros manans autoritatem minuit imperantis, & ipsi tandem cives ad paupertatem rediguntur.

§. 368. Varii hactenus excogitati sunt onerum imponendorum modi; sed quinam ceteris præstet, majorem deliberationem postulat, quam fert præsens institutum.

§. 369. Enimvero haud parum facit ad sublevandam onerum molem, si reditus ad splendorem aulæ conservandum requisiti distinguantur a ceteris publico usui destinatis, nec æraria diversa confundantur (§. 285.).

CAP. VIII.

De tuenda republica adversus insultus hostiles.

§. 370. CUm bellum avertere deceat imperantem, quantum datur (§. 341. *Polit.* & §. 524 *Jur. nat.*); pacis amantissimus sit.

§. 371. Quodsi mediis lenioribus frustra tentatis (§. 525. *Jur. nat.*) ad arma tandem deveniendum; subditorum est, prom-

promte conferre sumtus belli necessarios: qui etsi majores fuerint, de principe tamen cur conquerantur, non habent.

§. 372. Ne bellum reip. nimis sit onerosum, tempestive *fœdera* percutienda cum aliis, quæ non sunt nisi pacta de conjungendis viribus adversus hostem alterutrius partis (§. 530. *Jur. nat.*).

§. *373.* Confœderatorum potentia cum sic cum nostra coalescat; magis quoque nos metuit hostis, quam si nobis soli relinqueremur.

§. 374. Quemadmodum vero pacta legitima omnia (*§. 138. Jur. nat.*), ita quoque fœdera sanctissime sunt servanda. Accedit ratio politica, ne alio tempore parvi æstimetur fides, ubi confœderandos quærimus.

§. *375.* Felix cum sit respublica quæ pacis tempore de bello cogitat, non modo miles perpetuus alendus, fortalitia condenda & reparanda, quoties opus fuerit, armamentaria armis instruenda, verum etiam pecuniæ quædam in casum necessitatis conservandæ.

§. 376. Eodem modo obtinebis, ne ipsum belli principium gravet subditos.

§. 377. Immo hostem prævenire licebit, quod melius est quam præveniri, dudum experientia diuturna confirmatum.

§. 378. Ut animi civium erigantur & tædium ex oneribus gravioribus belli causa impositis subortum in lætitiam abeat; publicis lætitiæ signis opus est, quotiescunque victoria in hostes fuerit obtenta. Rationibus politicis contenti theologicas theologis exponendas relinquimus.

§. *379.* Quando belli mole pressi fuere cives, æquum est, ut pacis restitutæ quoque fructus percipiant. Imperantis adeo est omnem movere lapidem, ut, quantum fieri possit, onera minuantur, immunitatibus quibusdam concessis.

§. 380. Eo quoque fini tanto majori studio in id enitendum, ut pace restituta floreat respublica.

FINIS POLITICÆ.

Conspectus generalis Tomi posterioris.

IN-

INDEX
VERBORUM, AC RERUM
SECUNDI TOMI.

Numerus prior denotat paginam, posterior §.

A

B

C

Con-

D

Ebrie-

E

F

G

H

I

L

M

N

Obli-

O

P

ob-

R

193.

T

Ti-

V

Vir-

X

F I N I S.

CHRI-

CHRISTIANI

S. R. I.

LIB. BAR. DE VVOLFF

VITA

BREVITER DELINEATA

A JOANNE GERBERO, A.M.

SCHOLÆ PRIMARIÆ GEDANENSIS RECTORE.

Quodsi unquam virorum de republica litteraria præclare meritorum memoriam conservare nos decet, iis certe qui vel novas disciplinas invenerunt, vel quas acceperunt posteris mirifice auctas reddiderunt, tanto magis hoc debemus, quanto majorem ex eorum laboribus feliciter peractis, omne genus humanum percepit utilitatem. Quem quidem honorem si cui alii *illustri* certe *Christiano S.R.I. Libero Baroni de Wolff, domino hæreditario in Klein Dölzig, S.R.M. Borussorum a consiliis sanctioribus, Academiæ Halensis Cancellario, juris naturæ & gentium pariter ac matheseos professori publico ordinario, Academiæ Petropolitanæ professori honorario, societatum regiarum Londinensis, Parisiensis, Berolinensis, ac Bononiensis collegæ honoris caussa adscripto* habendum esse; neminem umquam credo negaturum. Insignis enim hicce vir, atque sui ipsius animi virtute excellens, non modo incredibili studio ac contentione in litteris poliendis limandisque ætatem consumsit, verum etiam nova disciplinarum invenit genera, quorum ne nomen quidem antea cognitum erat ac perspe-

ſpectum. Quare nos operæ pretium facturos eſſe exiſtimamus, ſi res geſtas illius paullo exponamus liberius, eorum potiſſimum cauſſa quorum hæc noſſe vel maxime intereſt. Quidni vero omnium litterarum ſtudioſorum intereſſe arbitremur, vitam tanti viri penitius perſpicere, qui veritatibus, diſtinctionum diviſionumque Scholaſticarum furfuri immiſtis, ac cimmeriis quaſi tenebris involutis, ſingularem plane adfudit lucem, a quo negotio nec fortuna interdum maxime adverſa, nec corporis valetudine minus commoda potuit deterreri.

Perenne hoc atque immortale cum Germaniæ tum totius orbis litterarii decus ac palladium a cœlo quaſi demiſſum, natum eſt *Wratislaviæ*, urbe a primis inde temporibus præclariſſimorum ingeniorum feraciſſima, die nono calendarum Februarii anno poſt reparatam mortalium ſalutem milleſimo ſexcenteſimo ſeptuageſimo nono. Patre uſus eſt *Chriſtophoro Wolffio*, nobili quidem genere haud prognato, nec divite, litterarum tamen monimentis vel aliquantiſper imbuto; matre *Anna Gilleria*, pia & ſexus ſui virtutibus præ multis ornatiſſima. Quum optimi parentes filium hunc a teneris ſanctioribus litteris dicaſſent, nihil ſane intermiſerunt, quod ad præſtitutum ſibi ſcopum aliquo ſaltem modo pertinere videbatur. Ex quo igitur filium id ætatis conſequutum eſſe arbitrati ſunt, qua ſalutari cognitione imbui poſſet, ſacras tabulas ſæpius ſæpiuſque relegere domi eum oportuit, & ſevera lege caverunt, ne quacumque alia re, & ne ſummo quidem frigore ſe impediri patiatur, quo minus ſtatis diebus ſacris intereſſet concionibus, quæ ſæpe ante lucem, quarta nempe diei hora haberi conſueverant. Neque minus optimus pater eum prima linguæ Latinæ fundamenta, non certis horis huic negotio dicatis, ſed inter confabulandum ſermoneſque quotidianos tanta arte docuit, ut quum in puero mira ingenii eſſet docilitas, inſignes plane fecerit progreſſus. Octavo enim circiter ætatis anno ad ludum litterarium miſſus, ſextæ ejusdem claſſi per trium modo menſium ſpatium interfuit, quum publica profectuum habita

diſqui-

disquisitione dignus jam est habitus qui ordini quinto adscriberetur. Pari diligentia atque animi contentione reliquas percucurrit classes, donec primariæ premeret subsellia. In his vero omnibus optimos quosque semper nactus est præceptores. Eruditus nempe est a *Polio*, *Kranzio*, *Gryphio*, *Neumanno*, qui eum non solum humanitatis studiis, quibus puerilis pariter atque juvenilis ætas impertiri debet, imbuerunt, verum etiam, quoad ejus fieri potuit, sublimiores jam docuerunt disciplinas. Inprimis vero ab ineunte ætate insignem philosophiæ dedit operam, eiqse licet paullo ante excitatus *Gryphius* eam Aristophanis dictis inter prælegendum sæpius sæpiusque risui exponerent, tanto incubuit ardore, ut quum, quid ii, quorum paupertas beneficiis publicis sublevabatur, didicissent, perquireretur *Hankenio Abenæi Elisabethani Rectori*, viro μεταφυσικωτάτῳ, prompte respondendo mirum in modum se probaverit. Quum vero doctissimus *Casparus Nermannus* in prælectionibus, quibus sanctioris doctrinæ præcepta explicare erat solitus, quam manca sit philosophia Scholastica, quæ in illa desiderari, quæ recidi possint ingenue indicaret, ac mala inde in sacras litteras redundantia non raro indignabundus ostenderet; *Wolffius* noster ejusdem defectus citius perspexit, & jam tum de quibuscumque rebus in ea pertractatis notiones paullo meliores sibi formandi cœpit consilium. In quo quidem negotio eo felicius est progressus, quo magis *Pohlii* adhortationibus permotus Cartesianæ Philosophiæ penetralia scrutatus est. Interea insigni proficiendi studio flagrans mirifice optavit, ut quæ paullo ante in publicam lucem erat emissa Illustris *Tschirnhausii medicinam mentis* legendi sibi daretur occasio. Attamen quum præclarum hunc librum Wratislaviæ nullo modo posset consequi, & ibi ne locus quidem superesset, unde illum mutuum sumeret, cupiditate quidem non imminuta, necessitate certe coacta iis quos forte habuit libris contentum eum esse oportuit. E quorum numero hoc saltim tempore sæpius sæpiusque perlegit *Agricolæ* libellum, qui *de ar-*

arte dialectica inscribitur, eam potissimum ob rationem, quoniam philosophiam, quam ajunt scholasticam, in eo salse atque acriter Autor perstrinxit.

Laboribus hisce sapienti consilio susceptis sanctiorum litterarum junxit culturam. Non enim modo *Nermannum Königii Theologiam positivam* apertius explanantem studiose diligenterque audivit, sed etiam domi aliorum Systemata exquisita industria evolvit, & diurna nocturnaque versavit manu. Neque illorum, qui in rebus ad fidem pertinentibus nobiscum dissentiunt, libros, quibus quid credant negentque copiosius exponunt, intactos reliquit. In primis reformatorum & romano-catholicorum sententias perspiciendi valde erat cupidus, & scripta eorum theologica summa cum cura perlegit.

Omnibus hisce quantiscumque rebus minime tamen potuit impediri quo minus amænissimæ mathematicæ disciplinæ se traderet. Quamquam enim Wratislaviæ egregii quid in ea præstandi ipsi deesset facultas, cum præter usum sphærarum mundi & cognitionem figurarum geometricarum nihil eum docerent præceptores; suo tamen marte, incredibili quodam studio in eamdem incubuit. Etenim simul ac *Frisii arithmeticam latinam*, & *Horchii arithmeticam germanico idiomate conscriptam* ei evolvere licuit, nulli pepercit labori, donec præter alia radicem quadratam & cubicam extrahendi calculique, quem ajunt, litteralis didicisset artificium. Pari felicitate in geometricis addiscendis minime est usus. Namque primo non potuit perspicere quænam tandem his possent confici, & quibus rebus aliquando usui essent. Deinde postquam in bibliotheca publica *Clavii* opus vidit, atque evolvit, parum obfuit quin totam hanc abjiceret disciplinam, cum demonstrationes diffusas quas ibi adtulit nulli unquam posset intelligere negotio. Attamen insignis ille discendi ardor qui animo ejus alte quasi infixus hærebat, non potuit penitus exstingui, qui etiam deinde tam insigniter inclaruit, ut, quum de academia eligenda ipsi esset cogitandum, *Jenam*

præ

præ ceteris eligeret, ubi, duce *Hambergero*, mathesin atque physicam posset edoceri. Quam prudenter hac in re sit versatus ejus rei postea abunde docuit eventus. Anno enim millesimo sexcentesimo nonagesimo nono Jenam profectus talem in *Hambergero* nactus est doctorem qualem unquam sibi optare potuit. Hunc *Sturmii* mathesin *enucleatam & compendiariam*, ejusdemque Scriptoris *physicam conciliatricem* pariter ac *Tschirnhausii medicinam* mentis explicantem tanto gaudio perfusus audiebat, ut *Toblium* per litteras faceret certiorem: *se jam Hambergeri eadem lætitia qua antea Hermanni rerum difficiliorum percipere explicationes.* Attamen, quoniam allegati libelli mathematici euclidea ratione minime erant conscripti, sæpe scopulos offendit, quos superare haud potuit, nisi, ubi calculi litteralis ope his quoquo modo lucem affundere conatus est, donec *Taquetti* elementis euclideis usus etiam ea demonstrationibus posset firmare, quæ *Sturmius* corollariorum loco tantum posuerat.

Præter alias, quæ mathesin omnem exhaurire videntur, disciplinas, philosophiæ etiam in primis studuit. Ut enim fundamenta quæ jam in urbe patria jecerat quævis substrueret solidiora Treuneris, Hebenstreitiis, Milleris aliisque viris clarissimis qui insigni tunc ingenii doctrinæque fama floruerunt, haud interrupta diligentia se præbuit erudiendum. Neque jurisprudentiam plane reliquit intactam, & tanta animi contentione sanctioribus litteris præeuntibus præsertim *Trevneris*, *Millleris*, ac *Bechmannis* studium suum dicavit, ut quem aliis rebus impenderat laborem, in hanc unicam præclarissimamque disciplinam contulisse videtur. Tribus annis in studio, quod ipsi erat ementiendum, tam laudabili ratione peractis *Lipsiam* circa dies festos quibus memoriam nati Christi publica concione recolimus, anno CIƆIƆCCII. se contulit, ut ibi summos in philosophia peteret honores. Inde profectibus ejus trutina quasi examinatis Jenam rediit, ubi astronomiæ discendæ caussa per anni adhuc spatium est commoratus. Hic, uti alias semper;

ita nunc præsertim in mathesi ac philosophia domi mirificum posuit studium. In primis hoc tempore Tschirnhausii medicinam mentis sedulo perlegit. In qua quum multa inveniret quæ intellectu essent difficillima, & alia ex aliis eum impedirent quo minus cum fructu quodam pedem ad cetera posset promovere; ipse sibi quasdam formavit rerum notiones quas cum terminis ibi repertis optime connecti posse arbitrabatur. Quid? quod, quum illustris ille scriptor nullibi indicasset, qua ratione primæ quasi lineæ definitionis realis essent inveniendæ, jam tum rem cogitando est adsequutus quam deinde omnium cum plausu suis operibus intertexuit. Interjectis quibusdam mensibus Lipsiam iterum excurrens ipsis nundinis, quas dicunt paschalibus, perillustrem illum virum convenit, eidemque animi sensa patefecit, quid nempe in ejus libro ei impeditum occurrisset, & quomodo laqueis hisce se studuisset expedire. Quæ quidem ille haud sibi displicere adfirmavit, sed de elementis definitionis realis, & ratione, qua artem calculi differentialis sibi acquireret sciscitanti nihil fere respondit, & hujus tantum gratia quasdam mathematicorum præscripsit lucubrationes. His Jenam reversus magna cum industria perlectis insignem sane matheseos sibi acquisivit cognitionem, quam ut Lipsiæ potissimum doceret, illuc circa finem anni CIↃ IↃ CCIII. se recepit.

Quo vero jura docentium more majorum rite obtineret, quam Jenæ jam elaboraverat dissertationem: de *philosophia practica universali methodo mathematica conscripta* summa laude in philosophorum exedra defendit. Hoc, quantum scimus, primum erat opus, quod cum orbe erudito Noster communicavit, sed tam præclarum tamque excellens, ut quisque jam tum de eo posset judicare, qualis olim futurus esset. A prima juventute de emendanda philosophia practica cogitaverat, & hoc aliquando efficiendi tanto flagrabat desiderio, ut a se minime posset impetrare, quin primo quo inter eruditos inclaresceret scripto, immensum hunc laborem adgrederetur.

An-

Antea vero quam hæc conatuum quorumcumque primordia typis exſcriberentur, *Octoni Menkenio* tunc temporis moral. Prof. ut in academiis ſolet offerre eum oportuit. Cui vero, ut & aliis viris doctiſſimis *Tſchirnhauſio* ac *Hermanno* tam mirifice placuiſſe accepimus, ut ex quo hanc diſſertationem perlegerat *Wolffium* in *actis eruditorum* conficiendis ſibi deligeret ſocium. Neque his contentus erat vir iſte admodum præclarus, ſed inſigne hoc ingenii doctrinæque Wolffianæ monimentum perilluſtri miſit *Leibnitio*, qui brevi tempore poſt non ſolum ei indicavit ſe magni id facere, ſed etiam ad Noſtrum perferendas curavit litteras quas hic dum inopinato illas acciperet non niſi rubore ſuffuſus potuit reſignare benigne tamen excipiens ea, quæ in diſſertatione ingenue notaverat *Leibnitius*.

Simul atque facultate publicas aperiendi Scholas eſſet ornatus ſine mora matheſin docere cœpit, in quo ut eo felicius poſſet progredi, libros ad hoc negotium neceſſarios *Pfauzius* & *Pauli* ei ſubinde mutuo dederunt. Neque alias ſepoſuit diſciplinas. Phyſices enim præcepta duce *Sturmio* litterarum ſtudioſis diligenter explicuit, & in logica pariter ac metaphyſica rectius inculcanda inſignem plane adhibuit operam. Hanc quidem ad nullius ſed ſui ipſius tradidit arbitrium, quum hujus rei ſyſtema non conſcripſiſſet *Leibnitius*, & libros metaphyſicos quotquot forte exſtarent nauci-floccique jure meritoque faceret; in illa vero explicanda ſæpius jam excitata *Tſchirnhauſii* medicina merito uſus eſt. Quamquam enim illuſtris quidam ſcriptor profitetur, Noſtrum jam tum ſummam libri in charta notatam ſuis exornaſſe ſententiis aliiſque propoſuiſſe, tamen, ut hoc credam minime poſſum adduci. Immortalis enim *Wolffius* ipſe adfirmare ſolitus eſt: *Willenbergium celeberrimum quondam Gendanenſium profeſſorem* popularem ſuum primam quaſi ſibi dediſſe occaſionem litteris conſignandi quid in logicis docendum eſſe putaret, quum ille privignos ſuos *Danielem* & *Caſparum Barthios* ſibi erudiendos tradidiſſet. Hi vero eo, quod doctiſſimus iſte vir indicavit,

 tem-

tempore adhuc inter Athenæi Gedanensis ejusque classis secundæ cives locum obtinuerunt, neque tum de academia quidem eligenda fuerunt solliciti. Sed hæc obiter adnotasse sufficiat.

Hac in re *Wolffius* noster legendo, disputando, atque interdum etiam sacras ad populum habendo orationes, tam fortiter tamque pulchre stetit, ut gloria ejus in diversas oras perlata, anno CIↃ IↃ CCIIII. *Gedanum ad mathesin docendam*; anno CIↃ IↃ CCV. *Vismariam* ut scholam regeret, & non multo post *Giessam* ut mathematicas disciplinas traderet, evocaretur. De hoc ultimo tristissima rerum quarumcumque facie certior fiebat quum anno CIↃ IↃ CCVI. mansuetiores musæ bello Svevico adactæ huc illuc delitescendi caussa confugerent, atque in acroateriis nulla fere vox docentium audiretur. Idoneum igitur tempus ratus has subeundi partes Giessam contendit, ubi a *Webero academiæ illius postea cancellario* humaniter sane est exceptus. Quum vero princeps longe abesset a suis regionibus, & Noster inde impediretur, quo minus munus sibi delatum capesseret, animo secum constituit ad suos proficisci antea quam rerum & fortunarum suarum sedem Giessæ collocaret. Sed longe aliud decreverat providentia. *Halam* enim Saxonum in itinere pervenienti viri illustres *Stryckius* & *Hoffmannus* valde persuaserunt, ut hanc potissimum præ illa eligeret academiam, quoniam *Hambergerus* eum in primis dignum judicasset, qui mathesi tradendæ præficeretur, & ibi præterea amplior esset campus in quo virtus ejus excurrere posset ac cognosci. Celeberrimus *Hoffmannus* litteras dedit ad *Leibnitium*, & *Wolffium* ut idem faceret sedulo est cohortatus quo eum libero Baroni a *Dankelmann*, cui academiarum cura tradita erat, commendaret. *Leibnitius* qui Nostrum ob insignem quam sibi pepererat quarumcumque rerum cognitionem jam inde ab aliquot annis impensius amaverat, non potuit quin precibus ejus statim adnueret. Simulac *Wolffius* id rescivit iter sum *Berolinum* direxit, & *Dankemannum* conveniendi quæsivit

occa-

occasionem, qui unius mensis spatio omnem rem confecit. Inde ad suos tendens, Halam circa finem anni CIↃ IↃCCVI. reversus est, ubi rerum conditionem longe aliam esse reperit quam cogitarat ante, aut saltim optaverat. Mathesis tum incognitum quid ibi erat, atque ignotum & philosophiæ ratio sic erat comparata ut ei nequaquam posset placere. Præterea *Thomasius*, *Gundlingius*, ac *Rüdigerus* eam cum tanto omnium plausu docebant, ut ne essent quidem qui ipsum vellent audire. Primis igitur temporibus juvenes instituit mathesi, architectura, civili, ac militari, ad ductum aliorum; algebra autem ad regulas, quas ipse composuerat. Postquam vero *Hoffmannus* Berolinum discesserat, physicam experimentalem pariter ac dogmaticam tradere incepit. Quamvis autem deinde petentibus quibusdam etiam reliquas philosophiæ partes prælegeret, discipulorum tamen exiguus erat numerus, donec lecti quidam juvenes inter quos & *Kohlerum* Jenensium postea professorem fuisse intelleximus, novi quid audiendi cupiditate forte adducti eum accederent. Attamen quum præter spem atque opinionem Nostrum harum rerum peritissimum esse indicarent, ejusdem scholas frequentarent, ac alios si qua de rebus litterariis orta esset lis, facile vincerent, mirum in modum eorum numerus est auctus.

Interea Lipsienses mox perspiciebant qualem amisissent virum, & *Olearium Fritschiumve* jusserunt ei persuadere ut illuc rediret, quod tamen noluit, quum nefas putaret partes vix ante annum susceptas deserere. Permansit igitur Halæ Saxonum, & quantum in eo fuit disputationibus commentationibusque academiæ gloriam illustravit, donec anno CIↃ IↃCCVIIII. novo & intacto hucusque operæ *Ærometriæ* orbem eruditum donaret, quo tantum sibi acquisivit nomen, ut sequenti anno regia Londinensis societas eum in suorum numerum libere cooptaret, & Berolinensis academia eum quoque sibi adjungeret socium, ne quem peregrini honoribus auxissent plane neglexisse videretur.

Eodem tempore *elementa matheseos* quatuor voluminibus in forma octupla & deinde *tabulas sinuum & tangentium* in lucem eduxit. Anno CIↃ IↃCCXII. *logicam patrio sermone* consignatam evulgavit, quæ quantumvis parvus est nec adeo magnæ molis libellus, maximo tamen rei litterariæ fuit emolumento. Eo vero qui hunc excepit anno opera *mathematica latina* duobus voluminibus quarta forma conspicuis prælo subjecit, quæ tanti æstimabantur, ut mortuo *Planero* altioris apud *Vitembergenses* matheseos professore augustissimus Poloniarum rex patres academiæ juberet *VVolffio* nostro munus hoc offerre. Quo facto hic quidem illud non renuit; inscio tamen rege noluit discedere. Hunc igitur hac de re humillime fecit certiorem, qui quum bene cognitum haberet, quanto usui academiæ adhuc esse posset, beneficiis devinctum studuit retinere eidemque non solum majorem pecuniæ summam, sed. etiam honores, ut ejus nempe esset a consiliis liberaliter decrevit. His grato, ut ingenuum hominem decet, animo acceptis Vitembergensibus iterum, quid demum secum constituisset sciscitantibus, Halæ se mansurum respondit. Sed vix hoc negotium erat confectum, quum aliæ jam longe meliores amplioresque ei deferrentur partes. *Petrus* enim *S. Russorum Imperator* æterna memoria dignissimus, qui omnem movit lapidem ut populum suum politiorem redderet feliciorem que, ex omnibus fere regionibus doctissimos peritissimosque homines conscripsit quorum opera recte uteretur. Quoniam hi vero sæpe novas ei offerrent rerum inventiones mirifice optavit VVolffium secum habere, qui has posset dijudicare. Quod quum Nostro esset nunciatum, parum abfuit quin hoc munus subiret, donec tandem exquisito *Leibnitii* consilio, atque hoc dissuadente, ultro illud recusaret. Sequenti tempore multas commentationes foras dedit, & in primis anno CIↃ IↃCCXVI. notissimum illud *Lexicon mathematicum* typis exscribendum curavit, quod non modo in Etruricum idioma translatum, sed etiam apud nos multoties prælo

est

eſt ſubjectum. Eodem anno *Leibnitius* doctorum immo litterarum decus Vienna rediens Halæ eum convenit. Illuſtris hic vir cui hominum ſalus curæ cordique erat graviter eum eſt hortatus, ut quam ante plures annos edidiſſet inventionem de *multiplicandis frumenti granis* ulterius ſtabiliret. Non potuit quin tanto viro obtemperaret & rem experiendo tentandoque mirifice confirmatam ſingulari libello, qui tamen poſt mortem Leibnitii demum prodiit, eruditorum ſubjecit diſquiſitioni. Interjecto quodam temporis ſpatio *epitomen elementorum matheſeos* compoſuit, & non modo actis eruditorum quasdam commentationes inſeri paſſus eſt, ſed etiam *Leibnitii vitam* breviter dedit delineatam; & quum ſereniſſimi academiæ Jenenſis nutritores ei ſignificarent ſe eum in Hambergeri ſui quondam præceptoris locum velle ſuffigere, huic tamen provinciæ ſibi delatæ in univerſum excuſari maluit. Quodſi vero alius annus certe CIↃ IↃCCXX. in primis notatu eſt digniſſimus; quippe quo *metaphyſicam* quæ tot movit lites, & *philoſophiam practicam* cum eruditis communicavit. Illa cum Leibnitii præceptis mire convenit, licet ejus *monodalogiam*, & *controverſias ejus* cum *Clarckio* aliquantum poſt demum viderit, id quod maximam hominis ſagacitatem nobis ante oculos ponit, qui ex pauciſſimis Leibnitianis mentem ejus & veritatem potuit eruere. Quid, quod hoc anno cum *Prorectoris* munere ac honore auctus, tum a *Petro magno*, ſub quibuſcumque conditionibus vellet, & a *Bononienſibus*, ut ſummo negotio Reno in Padum derivando præeſſet, vocatus eſt. Attamen uti in rebus humanis ſic eſt comparatum ut ſerenum tempeſtas turbulenta ſubinde excipiat; ſic fortunam, de qua Noſter huc uſque lætatus erat, quævis mala ſequuta ſunt. Quoniam enim omni modo ſaluti juvenum ſtuderet; ſæpe eos monuit, ut, quæ in diverſis diſciplinis obviæ eſſent, notiones obſcuras ac confuſas, ope philoſophiæ lucidas redderent atque apertas. Hoc illi qui diſciplinas has docebant nullo modo ferri poſſe arbitrabantur, quorum ſimultas mul-

to magis aucta est, quum anno CIↃ IↃCCXXI. prorectoris provinciam *Langio* tradens in sollemni panegyri orationem de *Sinarum philosophia practica* haberet. Qua quidem recitata sanctiorem doctrinam docentium mirificum in se concitavit odium. Ordinis hujus Senior *Breitchaustius abbas* sequenti die in sacra populi concione adversus eum detonabat. Decanus nomine sociorum, postulabat, ut ad quod Wolffius minime potuit adduci orationis exemplum eis redderet, & *Straehlerus* interea, spe fortunae stabiliendae excitatus, libro Jenae impresso; maximorum, immo periculosissimorum errorum eum incusabat. Quamquam vero Rex *Fridericus VVilhelmus* se hoc nullo modo passurum adfirmabat, tantum tamen abfuit, ut inimici ejus quiescerent, ut potius omnia moliri conarentur. Componebant indicem errorum qui in scriptis Wolffii reperirentur, eumdemque tradebant philosophici ordinis decano, qui eum plerisque dissentientibus, tamquam ab omnibus probatum, Berolinum perferendum curabat. Clementissimus Rex praeter inimicorum opinionem Wolffium de his omnibus fecit certiorem, eidemque ut se defenderet, injunxit. Hic sine mora imperata perfecit, cui diu nil adversi accidit, donec hostes ejus novis calumniis eum persequentes, regem pietate conspicuum commoverent, ut die sexto nonarum Novembris anno post reparatam hominum salutem CIↃ IↃCCXXIII. mandatum publicaret, & Wolffium officio atque honoribus exutum, nisi capitis poenam vellet subire, intra viginti quatuor horas regionibus ejus discedere juberet.

Quamquam Nostro inopinato hoc fulmine tacto tristior hic dies fuerit tetra illa nocte qua Nasonem olim Roma migrare oportuit; forti tamen animo ac constanti quaevis sibi cara, uxorem perdilectam, partuique proximam, ac filium uno vix anno majorem fato coactus reliquit, & intra duodecim horas Hala egressus Martisburgum se contulit. Hic diligenter secum reputavit, quo ipsi potissimum esset eundum. Namque in summa rerum suarum perturbatione non

se-

ſemel *Marburgum* vocatus, & Viennæ pariter ac Petropoli ſocietatum, ut ajunt, ſcientiarum conſtituendarum præſes erat electus. Rebus animo bene luſtratis *Marburgum* præferendum eſſe duxit, ubi a Sereniſſimo *Haſſorum Principe* ſummo cum gaudio eſt exceptus, qui ſeptem diebus modo interjectis poſtquam Berolini exilio erat multatus, litteras vocatorias ei tradi juſſit. Vix huc ſe contulerat, quum Ruſſorum Imperator ac Poloniarum rex magna ſpe excitatum in ſuas regiones deducere ſtuderent, quæ res ipſo renuente eo deducta eſt, ut per trium annorum ſpatium Marburgi moratus Lipſiam contenderet.

Primus quem hic conſcripſit libellus, *adnotationes erant in metaphyſicam*, quam præterlapſo brevi tempore *Bulfingerus* & *Ribovius* etiam ſibi ſumſerant illuſtrandam, ut quæ excogitatæ erant objectiones uno quaſi ictu concuſſæ jacerent. Interim inimici ejus ingentes motus excitavere, & nullam non in eum malevolentiam conjecere. Præter alios *Buddæum*, qui crebriorum ſollicitationum pertæſus tandem ſuam de philoſophia Wolffiana ſententiam litteris conſignatam Halam miſit, ubi eo inſcio & invito ſtatim eſt evulgata. Attamen Noſter bene gnarus, quanto tam inſignis adverſarius ei poſſet eſſe damno, tacere nec potuit, nec voluit, durioribus interdum loquutionibus ignominiam ſibi illatam retundere coactus eſt. Dum hæc geruntur, non modo excitata jam oratio *de Sinarum Philoſophia practica*, & academiarum Tubingenſis, ac Jenenſis de ejus *Philoſophia*, præterea *VViedeburgii* & *Stollii* ſententiæ minus honorificæ in lucem prodierunt. Prior illa ita erat comparata, ut quilibet intelligeret Hallenſes injuſta ira incenſos olim clamitaſſe eandem minus eſſe periculoſam. Poſteriores vero tanto minus fortunæ ejus nocuerunt, quanto magis *Petrus Magnus* circa primordia anni CIↃ IↃCCXXIV. ſummo ſtudio Noſtrum petropolin allicere adniſus eſt; a quo negotio, quamvis antequam ad finem perductum eſſet immortalis Imperator diem obiret ſupremum, ejus celſiſſima conjux *Catha-*

tha-

tharina quæ rerum erat potita, non destitit, sed sub itidem conditionibus eum Petropolin evocavit; sed quum bene animadverteret, eum Marburgum vix ac ne vix quidem esse relicturum professoris saltim honorarii partes cum trecentis Imperialibus ei decrevit; quos dum viveret quotannis numeratos accepit. Multos deinde sibi paravit amicos tum in Gallia, aliisque regionibus tum etiam in Germania, ubi summi sanctioris doctrinæ cultores, aliique ejus dogmata publice defendebant, docebantque; inter quos *Reinbeckios*, *VVagneros*, *Canzios*, *VVinkleros*, *Guttschedios* honoris caussa nominasse sufficiat. Licet ei autem graviores interea hostes non deessent, indefesso tamen animo, & scribendo, & legendo, orbi erudito suam præstitit operam, quum non parvus eorum numerus Marburgi confluxissent qui ab eo doceri mirifice optabant, inter quos *Danum* quemdam, quod populo huic sempiterno erit honori, perillustrem nempe a *Braem* fuisse legimus. Hunc enim qui jam tum in rebus tabellariis regis a consiliis erat, non puduit per aliquod temporis spatium publicis prælectionibus a Wolffio interesse, cujus postea ut imago ære excuderetur operam dedit singularique eamdem ornavit inscriptione.

Anno CIↃ IↃCCXXX. quum Serenissimus Princeps Hasso-Cassellanus *Carolus* e vita excessisset, ejus regiones jure hæreditario *Friderico I. Svecorum Regi* devolvebantur. Qua quidem rerum vicissitudine ac conversione Noster nullam vagæ, volubilisque fortunæ expertus est mutationem. Talem enim in hoc sapientissimo Rege nactus est dominum sibi propitium, qualem unquam potuit optare. Etenim vix illi Marburgum ingresso professores de exoptato adventu gratulati sunt, quum avide jam percontaretur, quisnam eorum esset Wolffius eique procedenti clementiam suam, & quævis commoda si qua peteret promisit. Antea vero quam in Sveciam abiit, Casselæ cum illo per duas fere horas collocutus est, atque eum adhuc ibi commorari seque iterum convenire jussit. Quam egregiam erga nostrum benevolentiam & Holmiæ
præ-

præclare sane ostendit. Quoties enim nobili genere prognati in Germaniam profecti sunt, semper eis mandavit ut suo nomine Nostrum salutarent, cujus præterea litteris maxime delectatus est, & ad easdem clementer respondit.

Uti vero inde ab anno CIↃ IↃCCXXVIII. opera latina edere cæperat, ita sequenti tempore in hoc negotium mira animi contentione incubuit. Quo quidem tantam sibi acquisivit gloriæ amplitudinem, ut non modo Gættingensis academiæ constituendæ professor, sed etiam *academiæ Parisiensis socius* a Rege eligeretur, qua de re celsissimus comes de *Maurepas* & illustris *Reamurius* eum fecerunt certiorem. Tam insignis, quæ de illo percrebuerat fama augustissimo Borussorum Regi incognita esse haud potuit. Vidit gloriam ejus in dies diesque latius excrescere, & tandem virorum quorundam sago togaque clarissimorum ope, ejus perspexit innocentiam. Tantum igitur abest ut sententiæ suæ, olim promulgatæ pertinaciter inhæreret, ut perillustrem *Coccejum* potius juberet Wolffio nunciare: regem clementer de eo cogitare, atque id agi ut Halam academiæ Procancellarius, & consiliarius intimus cum salario bis mille Imperialium revocaretur, quamprimum ut redire vellet rescripsisset. Hoc tam inopinato ei accidit, ut satiusne esset abire, an Marburgi subsistere, statim non potuit perspicere. Deliberandi igitur spatium petiit, quo præterlapso quum bis interea esset admonitus, de Marburgo discedere recusavit. Id quod Suecorum regi tam gratum fuit, ut eum aureo numismate insignis plane valoris donaret, & status consiliarii honoribus ornaret. Interea ii, qui in academiis *Brussicis* Wolffianam philosophiam impensius amabant, tam præclara regis erga Nostrum benevolentia excitati, eamdem publice docere audebant. *Langius*, ut facile est intellectu, æquo animo id ferre haud potuit, ut quam tanti animi fervore olim suppresserat, philosophia jam publice traderetur. Rogavit illustres viros, quibus academiæ cura erat concredita, ut rem tam periculosam impe-

impedirent, & quo majora consequi posset, venia impetrata ad regem Potzdamum contendit. Hic omnia verbis ac precibus expertus est, ut ejus animum ad suam ipsius voluntatem flecteret; qui vero hac in re lento procedendum esse gradu ratus postulavit, ut præcipuum errorum indicem componeret. Quo facto alterum ejusdem exemplum *VVolffio* missum, ut se defenderet, alterum vero traditum est *Reinbeckio*, qui ea quæ *VVolffius* procul dubio esset responsurus litteris consignavit, cum quibus mirifice convenit Nostri defensio; & quidem tum ea, quam plurimis verbis, tum illa, quam in usum regis strictim & breviter conscripserat. At clementissimus Princeps de hoc negotio nullam plane ferre voluit sententiam, sed litem harum rerum peritissimis *Coccejis*, *Jablenskiis*, *Reinbeckiis*, *Nolteniis*, *Carstedtiis* tradidit dirimendam, qui, caussa cognita, atque ad leges veritatis exacta erroris suspicione *VVolffium* absolverunt.

Quo facto *Langius* coactus conticuit & cuivis Wolffianam philosophiam docendi libera fuit potestas. Cujus quidem conditor deinde gratam suam mentem testaturus secundum philosophiæ practicæ tomum clementissimo regi sacrum esse voluit, qui hac de re admodum lætatus ei nunciavit, se illum quibuscumque vellet conditionibus *Francofurtum* esse evocaturum. Quod cum Noster humillime declinasset, eum eodem adhuc anno ter sollicitavit, modo *Francofurtum* modo *Halam* proponens, ea lege, ut ne ibi quidem doceret, quoniam quod eodem tempore a *Svecorum* rege ipsi erat oblatum, satis esset, si cui viro leges præscriberet quibus disciplinæ optime essent tradendæ. Attamen neque his sollicitationibus, neque *Ultrajectinorum* promissionibus potuit adduci, ut carum sibi Marburgum relinqueret, quod efficiendi sapientissimo, qui nunc rebus præest, *Borussorum* regi, ævi nostri Augusto, & totius orbis terrarum decori nunquam perituro, data erat potestas. Huic immortali regi, quum Princeps adhuc esset hæreditarius, sub initium anni CIↃIↃCCXXXX. *primum juris naturæ* tomum humiliter dicavit, qui litteris sua manu exara-

ra-

ratis insignem erga eum benevolentiam octo diebus ante patris mortem ostendit. Quid de tanto principe, quum ad gubernacula rei publicæ accessisset, de rege tam sapiente atque omni doctrina præclare imbuto quid, inquam res litteraria, quid Wolffius non potuit exspectare? Et spes, quam quisque de eo conceperat, neminem fefellit. Suscepto enim imperio *Reinbeckio* mandavit, ut amico suo nunciaret, se eumdem consiliarii intimi honoribus insignitum academiæ *Berolinensis* socium velle constituere. Ipse deinde *Charlottenburgo* bis ad eum litteras misit, eique duo millia Imperialium cum libertate prælegendi daturum; & quum Noster vitam academicam magis sibi placere innueret sub iisdem conditionibus academiæ *Hallensis Procancellarium* atque juris naturæ pariter ac matheseos professorem eum electurum esse adfirmavit. Hoc minime recusanti rex non modo denuo scripsit addens, se effecturum, ut numquam consilii hujus eum pœniteat, sed etiam statim operam dedit, ut Holmiæ discedendi ei potestas concederetur. Qua impetrata Noster iter parare instituit, & lugentibus urbis academiæque civibus item an. CIↃIↃCCXXXX. pridie calendarum Decembris idem ingressus octavo iduum ejusdem mensis, salvus sospes ac felix *Halam* pervenit.

Quanto hic gaudio fuerit exceptus, verbis vix potest exprimi. Ultra primum ab urbe lapidem magnus studiosorum eo obviam venit numerus, sex cursoribus publicis præcurrentibus cornuaque inflantibus. In proximis vicis cives Hallenses adventum ejus expectarunt. Extra portam in plateis, in foro, incredibilis hominum fuit concursus, qui clara voce salvum eum esse jusserunt. E regione domus, quam habitaturus erat *Thomasianæ* vehemens tympanorum tubarumque sonus personabat, & ante ipsam domum inque ejus atrio tantus fuit confluxus, ut ægre eamdem posset intrare, & humeris quasi in conclave ferretur. Sine mora deinde professoribus se advenisse nunciavit, qui postridie ejus diei, & ne *Langio* quidem excepto ei gratulatum convenerunt. Neque minus jussus regi hoc per litteras signi-

significavit, qui in itinere versus Silesiam Crossa clementer ei respondit, sumtusque quos impenderat restituit. Tam insignem denique innocentia reportavit victoriam, victoriam, inquam, quæ tanto rege, tanto Philosopho, nostrisque tam serenis temporibus erat dignissima. Totus litterarum orbis, atque in primis Germania insigniter de illa lætabatur, ita quidem ut *Kochius* celebris ille artifex, in sempiternam harum rerum memoriam posteris pie tradendam, singulare quoddam numisma excuderet.

Initio deinde anni CIƆIƆCCXXXXI. *VVolffius* programmate latino fata sua breviter exhibente prælectiones indixit atque omnem ingenii doctrinæque vim ad docendum scribendumque contulit. Priores quidem, quos Halæ composuit, libros propitio sibi regi consecravit, quos ille clementer se excepisse litteris sæpe testatus benevolentiam suam ipsi quovis modo ostendere studuit. Quum enim eo, quem paullo ante nominavimus, anno, Noster regi victoriam ab hostibus reportatam pie gratularetur, hic ei non modo quam gratum sibi hoc acciderit nunciat, sed etiam brevi curam academiarum concredidit, quibus minime contentus mortuo *Ludevvigio* eum anno CIƆIƆCCXXXXIII. *cancellarii auctoritate* donavit atque honoribus. Ab hoc tempore peregrini in dies diesque eum majoris æstimarunt. Celeberrimus *Voltairius* eum cognoscendi caussa Halam profectus est, ut ejus philosophia, præter Germaniam, Galliam, Poloniam, ceterasque Europæ regiones peragratas in ultimis Indiæ finibus tandem consedit.

Tam præclara tamque ampla erat ejus gloria, ut ei nihil deesse videretur, nisi cui ad externum rerum splendorem respiciendi forte esset animus. Attamen hic etiam ad felicitatis suæ cumulum accessit, quum Serenissimus princeps elector *Maximilianus Josephus dux Bavariæ*, & sacri Romani imperii tum temporis administrator eum S. R. I. *Liberum Baronem & Nobilem Dominum* crearet. Nuncio sane inopinato hac de re ad eum perlato, rem ad arbitrium regis sui contulit,

lit, acciperetne hos honores an humillime deprecaretur. Sed clementissimus hic princeps ei non modo de iisdem gratulatus est, sed eosdem etiam in suis regionibus ei habendos esse secum constituit. Quo facto ad regis nutum eis utendum esse duxit. Sequenti tempore a cujuscumque ordinis hominibus tanta benevolentia complexus est, ut ejus documentis enarrandis tempus haud sufficeret. Quædam tamen, quin exponam, haud a me possum impetrare. Primo quidem *serenissimus Henricus Friso princeps Arausionensis* ei numisma aureum in electionem principis excusum obtulit, insigni honoris documento, nemini Batavorum eruditorum habiti. Deinde *princeps hæreditarius Saxonicus cum serenissima conjuge* anno CIↃ IↃCCLI. Martisburgi per aliquot menses moratus Nostrum ad se accersivit, & cum eo admodum honorifice excepto plurium horarum spatio est colloquutus. Tacebo Serenissimi *Zaluskii* summum de eo bene merendi studium, & id tantum innuam, eum sequenti anno in *societatem Bononiensem* esse cooptatum. Celeberimus *Zanottus* per quem hac de re certior est factus, litteris hujus gratia exaratis addidit, se illum ideo legisse, quoniam virum tam egregium qui etiam inter magnos elucesceret, plane non potuissent præterire.

Jam ætas ejus valde ingravescebat, & tamen a laudatis operibus perficiendis nullo modo potuit averti. Quum enim ad *politicam*, & in primis *OEconomicam* quam morte impeditus ad finem non potuit perducere, manum admoveret, multos adhuc libros exarandi animum sibi esse *Reaumurium* litteris docuit. Sed proh dolor! exstinctum est splendidissimum temporum nostrorum lumen, cui siqua vota superfuissent immortalitatem præ multis essemus precati. Decessit florentissimis suis rebus, honorum, famæ gloriæ cumulo ornatus, & quod maximum esse videtur, toto orbe erudito mortem ejus complorante. Jam inde ab aliquot annis articulari morbo erat implicitus, quo paullo ante mortem vix liberatus, ex intestinorum morbo atque alvi obstructione decumbere cœpit. Somnum

num ei erat inquietum, & nulla fere cibi cupiditate ferebatur. Sudor per aliquod tempus ei fuit emolumento donec arthritis cum febre conjuncta rediret, & vires ejus sensim sensimque ita debilitaret, ut imminentem mortem ipse praevideret. Ad Deum igitur confugiendum esse ratus, eidemque ad extremum spiritus halitum tanta adhaesit fiducia, ut ultimis, quae protulit, verbis auxilium ejus pio adfectu imploraret. Quo facto linguae usu privatus die quinto Iduum Aprilis anno CIC IↃCCLIIII.; aetatis septuagesimo quinto vitam cum morte commutavit. Sarcophago deinde stanneo conditus, & curru, cui sex adjuncti erant equi, in templum, ubi eum sepelierunt, vectus est.

Quodsi ad corporis animique dotes respicimus, prioris habitus ad proceritatem adpropinquabat, & neque pinguedine laboravit, neque macie fuit confectum. Facies ei erat liberalis, atque ad dignitatem virilem composita, nasus aduncus, os inter loquendum fere subridens, vox fortis, lenta, ob eamque caussam distincta. Quod ad animi vires attinet, fatendum quidem est, eum memoria non adeo excelluisse, cujus loco admirando inclaruit intellectu, quem mathematicis disciplinis egregie perfecit. Pius praeterea erat modestusque, ac singularis justitiae cultor, quam nulla umquam ratione laedi debere recte arbitratus est. Honores non quaesivit, & ultro oblatis moderate est usus. Numquam elatius se gessit, quum ab arrogantiae crimine quam maxime esset remotus; ita quidem, ut, cum praedium equestre in Misniae tractu filii caussa emeret, illius dominum nunquam se nominaverit, & maestissimam viduam, cum qua inde ab anno CIↃ IↃCCXVI. vixerat, ante obitum rogaret, ne in ejus mortem neque orationes haberentur, neque ulla conderentur encomia, aut honoris monimenta. Haec est vita, haec sunt res gestae viri, cujus mortem non modo invictissimus Borussorum rex graviter tulit, sed quem omnes etiam sic venerati sunt, ut, quibus ipsum videndi spes erat interclusa, imaginem ejus saltim secum habere optarent. De toto genere humano prae-

præclaro ſane modo eſt meritus. Namque præter reconditas, neque a quovis percipiendas veritates utiliſſimas facilique negotio adplicandas propoſuit. Multarum quidem rerum haud extitit inventor, ſed ea ex tenebris quibus erant circumfuſæ, in lucem protraxit, tantaque diſpoſuit arte, ut maximam hac ex re laudem reportaſſe ſtatuiſque in æternum duraturis dignus eſſe videatur. Si plures poſterorum laudata ejus veſtigia preſſius ſequerentur! Utinam qui pari gradu eadem premere non poſſunt, propius tamen ab iisdem abeſſent! Ita enim fore auguror, ut Germania, quæ ſplendidiſſimis nunc etiam fulget ſideribus, peregrinorum quorumcumque gloriam facile aliquando obſcuret.

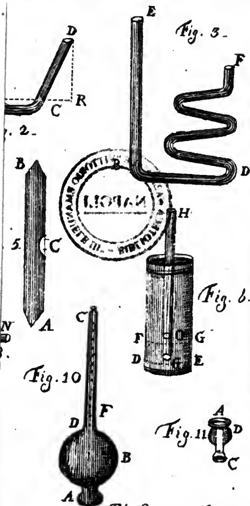
Fig. 1.

H

Fig. 2.

H A B I

Tab. ad Cosmolo.

Ph. Exper. Tab. 1.

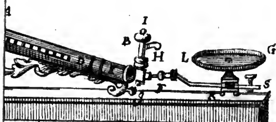
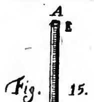
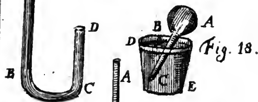
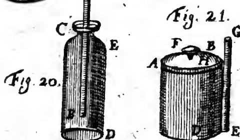

Fig. 12.
A
I
B
H
L
G
F
S

Fig. 14
B
A

A
E
Fig. 15.
C
B
D

A
Fig. 17.

D
B
C
B
A
D
Fig. 18.
C
E

A
C
E
Fig. 20.
B
D
Fig. 21.
G
F
B
A
H
D
E

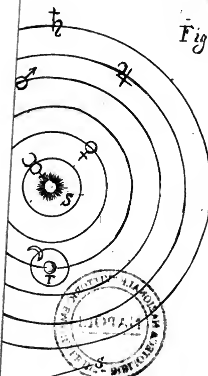

Fig. 1.

Fig. 2

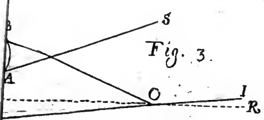

Fig. 3.

Phys. Tab. 1.

Fig. 5

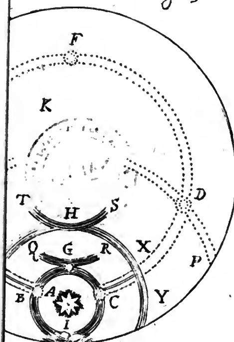
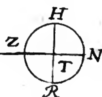
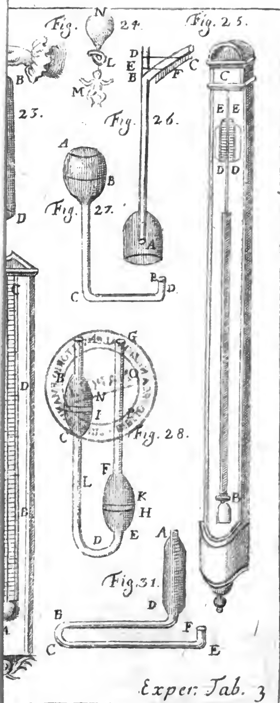
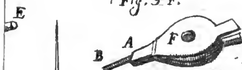

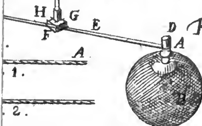
Fig. 6.

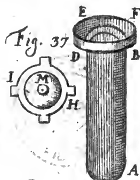

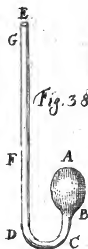
Phys: Tab:2.

Fig. 24.
N
L
M
Fig. 25.
C
E E
D D
B
D
E
B
C
F
Fig. 26.
A
23.
B
D
A
B
Fig. 27.
C
B
D
C
D
B
A
G
B
N
I
C
P
Fig. 28.
F
L
K
H
D
E
A
Fig. 31.
D
B
F
C
E
Exper. Tab. 3

Fig. 34.
A
B
F

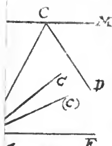

E
H
G
E
F
D
Fig. 33
A
B
A
1.
2.

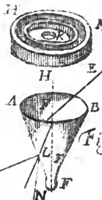

Fig. 37
E
F
D
B
I
M
H
A

E
G
Fig. 38
F
A
B
D
C

P
Q
L
C
Fig. 40
E
G
D
C

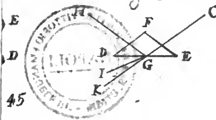
Exper. Tab. 4.

. 44

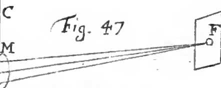
B

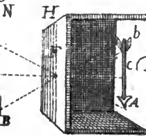

E

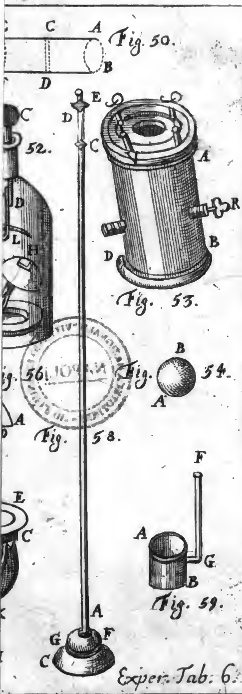
D

45

Exper. Tab. 5.

C
C
A
Fig. 50.
B
D
E
D
C
C
52.
A
R
D
L
H
B
D
Fig. 53.
B
Fig. 56
Fig. 54.
A
A
Fig. 58.
F
E
C
A
G
B
Fig. 59.
A
G
F
C
Exper. Tab. 6.

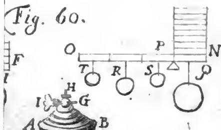

Fig. 60.

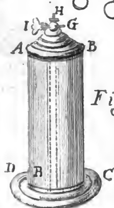

Fig. 67.

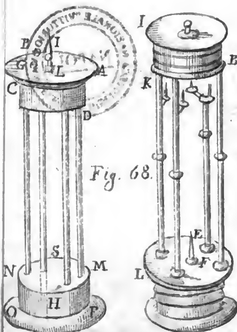

Fig. 68.

Exper. Tab. 7.

